

O B S A H

Ř Í J E N 87

Walt Whitman
 Zdeněk Urbánek
 Jiřina Hauková
 Zdeněk Botrekl
 Viktor Jerofejev
 Miroslav Červenka
 Lenka Procházková
 Milan Uhde
 Jakub Jakobus
 J.P.
 František Kautman
 Vladimír Pistorius
 Milan Jungmann
 Sergej Machonin
 /Z katalogu výstavy/
 Dopis spisovatelů
 Ústavu pro jazyk český
 Indvík Vaculík
 J. Kratochvíl a M. Uhde
 a Jaroslaven Sabatou

Téma mého zpěvu... [2]
 Odpověď na výtku [3-6]
 Spodní proudy [7-10]
 Cesta do Fanuel [11-19]
 Život s idiotem [20-38]
 Psi místa, myši chvíle [39]
 O babě hladové [40-45]
 Krajina pro zázrak [46-48]
 Cesty k tobě [49-53]
 Je Švejk "švejkem"? [54-61]
 O gēneračních pocitech... [62-72]
 Jště jednou "Stárnoucí literatura" [73-75]
 Trojí pohled na českou literaturu [76-84]
 Zpráva o Vojkovi v malém divadle [85-90]
 Rudolf Němec [91-96]
 ... a odpověď [97]
 Naše slavnosti [98-100]
 Kdy už čas openou trhne? [101-151]

Ř Í J E N 87

O B S A H

Copied from a type-written carbon copy (unbound sheets, A4), bound, continuously numbered and made available by DOKUMENTATIONSZENTRUM ZUR FÖRDERUNG DER UNABHÄNGIGEN TSCHECHOSLOWAKISCHEN LITERATUR e.V. for research and information purposes. Copyright continues to be held by each individual author and must be strictly observed. If clarification is required, please consult the Centre before publication of any item.
 DOKUMENTATIONSZENTRUM, SCHWARZENBERG 6,
 D-8533 SCHEINFELD, Tel. 09162/7761

Upozornění pro exilové časopisy:

Znovu upozorňuji, že autorská práva domácích autorů je nutno respektovat. Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury Vám může poskytnout informaci o tom, zda je text ještě volný k otištění, anebo zda některý časopis si už vyjednal právo na jeho zveřejnění, a dále kdo v zahraničí (která literární agentura nebo nakladatelství) zastupuje toho kterého autora či vlastní jeho autorská práva.

Při zveřejňování kteréhokoli příspěvku z této složky Obsahu nutno uvádět: "Převzato ze samizdatového periodika *Obsah*, říjen 1987".

Scheinfeld, 10. listopadu 1987

Vilém Prečan v.r.

Dokumentationszentrum
Schwarzenberg 6
8533 Scheinfeld
Tel. 09162/7761

Copied from a type-written version copy
prepared and made available by
DOCUMENTATIONSCENTRUM FÜR FÖRDERUNG DER DEUTSCH-
RÄUMLICHEN TECHNISCHEN LITERATUR e.V.
for research and information purposes.
Copyright continues to be held by each
individual author and must be actively
observed. It is requested to reproduce please
contact the Centre before publication of any
text.
DOCUMENTATIONSCENTRUM SCHWARZENBERG
D-8533 SCHWARZENBERG, TEL. 09162/7761

O B S A H

Ř Í J E N 87

Walt Whitman
 Zdeněk Urbánek
 Jiřina Hanková
 Zdeněk Botrekl
 Viktor Jerofejev
 Miroslav Červanka
 Lenka Procházková
 Milan Uhde
 Jakub Jakobens
 J.P.
 František Kautman
 Vladimír Pistorius
 Milan Jungmann
 Sefgej Machenin
 /Z katalogu výstavy/
 Dopis spisovatelů
 Ústavu pro jazyk český
 Ľudvík Vaculík
 J. Kratochvíl a M. Uhde
 s Jaroslavem Šabatem

Téma mého zpěvu...
 Odpověď na výtku
 Spodní proudy
 Cesta de Fanuel
 Žít s idiotem
 Psi místa, myši chvíle
 O babě hladové
 Krajina pro zázrak
 Cesty k tobě
 Je Švejk "švejkem"?
 O generačních pecitech...
 Jště jednou "Stárnoucí literatura"
 Trojí pohled na českou literaturu
 Zpráva o Vejckovi v malém divadle
 Rudolf Němec
 ... a odpověď
 Naše slavnosti
 Kdy už čas openou trhne?

Ř Í J E N 87

O B S A H

Walt W h i t m a n

TÉMA MÉHO ZPĚVU JE MALÉ

(Z vydání Stébel trávy z roku 1867)

Téma mého zpěvu je malé, a přece největší - to jest, já sám - prostý, jednotlivý člověk. To zpívám, aby to četl
Nový svět,

Úplnou fyziologii člověka od hlavy k patě zpívám. Nejenom fyziognomie, nejen mozek jsou hodny Múzy; - říkám že mnohem víc je jí hodna úplná podoba. Ženu zrovna tak jako muže zpívám.

Nekončím u tématu sebe samého. Pronáším slovo nové doby, slovo pospolitost.

Svoje dny zpívám, a země - s chvílí, kterou jsem poznal z nešťastné války.

(Ó příteli, ať jsi kdokoli, jenž sem konečně přicházíš, abys začal, cítím stisk tvé ruky skrze každé stéblo a opětuji jej.

A takto kráčeje po cestě, ne jenom jednou, a spojení se vydejme na svoji pouť.)

(1867)

(1888-9)

(Ze sbírky PÍSEK SEMDESÁTKY)

(Přeložili Jiří Kolář
a Zdeněk Urbánek)

23

PŘISPĚVATELÉ OBSAHU PŘIPISUJÍ ŘÍJNOVÝ SOUBOR TEXTŮ

ZDEŇKU URBÁNKOVI K SEMDESÁTÝM NAROZENINÁM.

Zdeněk U r b á n e k

ODPOVĚĎ NA VÝTKU

Tak jsem se včera dověděl, že jsme příživníci na těch, kteří žijí své osudy v mlčení, že jsme ješitní paraziti na odstrčených, zasutých lidech, v nichž se neviděna, neslyšena řeší otázka smyslu života za nás, na lidech, kteří se neumějí nebo nechtějí vyjadřovat, ale nesou v sobě osud světa v čistší a neporušenější podobě, než jak jej můžeme poznat my, nucení svou ješitností psát básně nebo malovat a tím z jakéhosi důvodu vyloučení z tajemného okruhu bytostí, které nesou tíhu světa.

Nejsem příživník a tuto mystiku mlčícího záhrobí, v němž prý žijí nepoznaní, skrytí světci, platící za plody naší ješitnosti svým trápením, mohu chápat jen jako jeden způsob pohledu na svět, vzniklý v člověku určité podoby za určitých podmínek, ale ne jako víru, na kterou je třeba bezpodmínečně přistoupit, chce-li se svět vidět pravdivě. Nemám ještě potřebu skočit do ustálených hlubin víry. A doufám, že ji nikdy nebudu mít. Nevylučuji možnost, že k tomu dojde, ale dnes si myslím, že by to byla zrada. Dokud jsme na světě, je to cesta a ne konec a cíl. A na prožití a poznání cesty záleží. Stanovit si jednou provždy nějaký systém, podle něhož se vyvažuje na světě na jedné straně snadnost, s kterou doopravdy nebo zdánlivě žijí někteří lidé, a na druhé straně samé utrpení a hrůzy v životech jiných lidí, stanovit si už pro měření živých osudů nějakou obrovskou metaforu, podobnou Dantovu Peklu, Očistci a Ráji a podle té pak definitivně určit svoje postavení a svůj vztah k ostatním, to je předčasné zavírání dveří a oken před sty a tisíci jiných výkladů týchž otázek, výkladů, které mají ve světě zrovna tak oprávněné místo.

Ano, je to pravda, nemáme všichni stejnou šanci. Ale tím spíš ten, kdo chce vidět, jak nestejně jsou tyto šance, musí poskytnout sám u sebe všem touž spravedlivou startovní čáru a naprosto volnou dráhu. Uzavírat lidskou přírodu do hotového labyrintu vlastního, pevně systematizovaného vidění světa, to znamená první krok k omezování vlastní svobody a v pohledu na lidi i omezování jejich svobody. Musíme všem nechat touž volnost, jakou potřebujeme sami k je-

jich vidění. A tu jim nenecháváme, jakmile jim určíme nějakou pevně vymezenou úlohu v svém systému. Mlčící odstrčenci žijí sami v sobě - a pokud cesta trvá a nenastala smrt, je v tomto jejich životě místo pro všechno, co mohou prožít milióny jiných. Dívat se na ně jako na odsouzence, na které byl z jakéhosi božského justičního omylu svržen úkol kondenzovat v sobě bolestnou látku světa za nás, kteří jsme v tom nebo onom stupni schopni tuto látku ze sebe vybíjet psaním a tím se zbavovat její tíhy, dívat se na ně tak, to znamená upírat jim volnost v téže míře, jako kdybychom se na ně dívali z povýšeneckého, bezhlavě cynického stanoviska nafoukaných psavců, kteří si tuží mladé neopotřebované duševní svaly tím, že všem lidem mimo sebe šmahem určují úlohu trapně zábavného rozhemženeho hmyzu.

Stejí úsilí dát volnost zrovna tak jako si ji získat sám pro sebe. Chci-li vidět cikána, jaký je, čím žije, co ho zadupává a čím se pomalu nebo rychle sune k hrobu, chci-li mu dát v sobě volnost, aby - pokud to moje schopnosti dovolí - zůstal v mých očích tím, čím je, a ne loutkou, která mi vhodně doplňuje můj obraz světa podle mého zalíbení, svět, kterým jsem ze dne na den obklopen, svět, jak jej já vidím, se mi rázem tříští, nic už v něm nemá své spořádané místo, bere mi to nejzákladnější jistoty, o kterých jsem si myslel, že jsem si je dobyl - a jediným pevným místem je jenom on se svým světem a svými jistotami. Každé setkání s kýmkoli při dostatečné schopnosti a vůli vidět tyto druhé je takové rozbití vlastního světa. Není to nikdy absolutní, vždycky ještě zůstáváme příliš sami sebou, ale směrem takového odpeutání od vlastní vnitřní organizace to vždycky musí jít, má-li naše vidění za něco stát a vydat svědectví. V tomto smyslu jsou miliardy středů světa - a ještě stonásobek toho, protože i věci, části povrchové reality světa, jsou dostředivé, a chceme-li, aby se nám ukázaly, jaké jsou, musíme se vzdát návyků a ustálených názorů, kterých je v nás pořád dost, pohrdlivých odsudků spatra, celého svého uspořádaného světa, protože jinak si je zase jen přivlastníme pro sebe, hrají jen pro nás, ztrácejí volnost pro svůj osud.

Parazitní komplex, nebo jak to nazvat, může se vyvinout jen u autora, který nemá a nechce mít tuto pokornou ochotu dát si tvář v tvář kterémukoli člověku nebo věci rozprášit své jistoty i vědomí své dovednosti, dát si zpřelámat svůj osobivý pantograf,

kterým na obrysy postav, jaké jsou samy v sobě, kreslí lidské podoby, jak se jemu hodí do jeho soustavy.

Proč bych se měl stydět za svoje schopnosti, užívám-li jich v plném vědomí jejich trvalé nedostatečnosti tak, aby ve světě přibylo třeba jen nejnepatrnější místo, kde se komukoli, kdo se přiblíží a pohlédne, zase pootevře zneklidňující a obohacující svědectví. Řekne někdo, že toto svědectví není k ničemu? Dobře, není. Jsem na cestě, nejsem u hotového konce. A dávám-li komukoli v svém vědomí vyhlídku životního splnění, ponechávám ji i sám sobě. Řekne někdo, že se dávám hrát odpověďmi na to, co udělám a co někomu něco řekne? Dobře, dávám se hrát. Nejsem romantický ani bloyovsky katolický titán, který proto, že si myslí, že nese na sobě tíhu světa, šlape s pohrdáním do tváře každému, kdo se snad nad tím, co vytvořil, s porozuměním usměje.

Vymýšlet si na sebe prokletí ješitností nebo sebeosobování, že jsme zneužitelné těžkého života a smrti jiných, to je zrovna taková autostylizace, plýtvající životní energií na dokreslování vlastního obrazu, jako autostylizace, vnucovaná tomu, kdo za slib spásy přistoupí na dogmatickou víru. Svět je tak plný nejrozmanitějších osudů, že pro autora, který chce svědčit aspoň o nepatrné jejich části, je škoda času a energie zabývat se vlastním obrazem. Dost námahy ho stojí dát jiným ve svém vědomí celou svobodu.

A tady jsme blízko nejpálčivější otázky. Kdo chce zůstat tím, čím je, autorem s danými schopnostmi, které musí den co den ze všech sil bránit proti uspávající moci vlastní dovednosti, autorem s danou schopností vidět, které musí den co den používat ke zkáze vlastního obrazu světa, jenž má pořád zhoubnou tendenci konzolidovat se, ustálit se a nepřipustit jiný výklad světa než vlastní - kdo chce tím zůstat a nestylizovat se ani do úlohy nositele tíhy světa, ani do úlohy cynického diváka, toho nemůže zaskočit nepřipraveného a nevnímavého žádná hrůza a smrt, doléhající na kohokoli v tomto světě.

Přidal jsem i k hrůze světa svůj díl už prostě tím, že žiji. Neodrážím ji od sebe dovedným uhýbáním, ani však nepřijímám nařčení z 'botanizování na hřbitově'. Jsem na cestě a nejsem u hotového konce. Cokoli, co se stane miliónům lidí, má volný vstup do mého osudu. Nehledám únik, protože bych ho nenašel. Existuje zcela reálné sepětí lidí všech dob a míst, pro něž není třeba hledat mystický výklad o zástupném utrpení odstrčených, obětovaných a

mlčících. Je to například s velkou prostotou vyřčeno v O'Harově románu Setkání v Samaře. Muž, jemuž se povedlo vyhnout se válce, hanebně hyne v garáži zamořené plynem z motoru. Není to na něj políčeno jako nějaká pomyslná osudová spravedlnost. Zhudlařil prostě ze samého pocitu viny svobodu, kterou získal. Nebo opačně, zabil ho pocit viny, který v něm vyrostl proto, že zhudlařil získanou svobodu. Nemám zatím příčinu vidět v sobě parazita nebo ulejšváká tohoto druhu, a vzal-li jsem si za úkol otvírat ze dne na den svoje oči, rozbíjet si vlastní svět, abych dokázal vidět, jakými světy se uzavřeli jiní nebo do jakých byli vrženi, a svědčit o tom, nevím opravdu, proč bych si měl na sebe vymýšlet ještě jiná úskalí, než kolik jich na mě čeká při plnění tohoto úkolu. Ostatně jsem na cestě a nejsem u cíle tohoto úkolu ani života. Co se stalo miliónům jiných, může se stát i mně. Nechytračím, abych tomu uhnul. Chci vidět a zůstat otevřen přívalu světa. Mohu si přát, abych zůstal ušetřen nejhorších možností života, ale vůbec nemohu očekávat, že se mi to splní. Pokud tedy nejsem cynik, dívající se s pohrdáním na hemžení postižených, pokud nejsem znásilňovatel, vytvářející si z lidí loutkovou scénu jako doklad platnosti svého názorového systému, opravdu nevím, proč bych si v sobě na úkor svých schopností a jasnosti pohledu měl pěstovat vřed pocitu, že jsem se provinil trapnou ješitností a příživnictvím.

(1955)

(Z knihy préz ZTRACENÁ ZEMĚ)

136

JIŘINA HAUKOVÁ

S v ě t E v y B e d n á ř o v é

Prázdná postel okřídlená

láska pokosená

magické znamení zdvižených rukou

oči Raskolnikova před vraždou.

Prázdná buší -

vzpouře proti nicotě.

Spletitá jako podzemní katakomby.

Zakuklené tváře, pečeť ticha

v hačím klubku stáří.

Všechny city přetavuje v tvary

blouznivce jejích představ

mučidlo vlastní krve

ztužené vrypy v pevném semknutí.

Tělo, po němž se povíjejí listy

hlas má lehkost tiplice

v závoji mlčení

hřeje v dlani

chabé lidské srdce.

Kdybych nemohla kreslit...

ani Evangelium svatého Jana nepomůže.

S v ě t E m i l y M e d k o v é

Elíženci podivných tvarů v přírodě

neskutečné se vznáší vzouchem

dva plášťovci tykají si na zdi

němé dorozumění pod okapem.

Okno zatažené a co za ním -

na střeše kvete tráva

železná helma s hledím

kterým se keř protrkává.

Rozlepené nástěnky

z nichž skládáš obsah

zdi, deštěm letované

mluvící patníky a zubící se škvíry

tajemství zavřených dveří

zámky které se neotočí

klíčnice se vytratily.

Samomluvné ticho

kde neuvidíš lidi

a nade vším

okem slídí

vítr jurodivý.

S o c h y O l b r a m a Z o u b k a

Dává jim to, co v sobě nese,
zbavuje se tíhy pro jejich oduševnění,
dělá je tím, čím sám nemůže být.

Svou myšlenku a touhu vyvažuje v nich
a ony zpětně vrhají svůj stín.

Dospívají a nám ubývá let,
přežívají naši smrt -

jejich svět je z tohoto světa
a přece je nadpozemský.

Bohové ať rozsoudí.

V těch malých je pravdivé soustředění,
mají útlá srdce a bezové duše,
protéká jimi zápalná krev,
jejíž pulsující tep
vynalézá novou řeč.

Mají v sobě jas i zarmutek.

Jeho mýtické Evy

jsou pečetítkem jeho ženy.

O s n o v a

Améby se dělí, ryby se třou,
rostliny se opylují, motýlí se páří,
člověk se miluje.

Po Sumerech zůstala nám
první píseň lásky,
která svět věky osnuje.

S l o v a

Mordýř obchází slova,
vidí, jak jsou nebezpečná,
kdyby mimo řal,
zplání rána sečná.

V líhni parchantů
podstrčené vejce zcepení,
lež do země nezaleze,
má na červenou znamení.

Z v l á š t n í s l o v o

Procitla jsem a zapomněla
to krásné slovo, které se mi
zjevilo ve snu.

Ve slovnících jsem listovala,
třeba je paměť vyplaví,
bylo to neobvyklé slovo,
kdybych je dala do básně,
třebas by mi pomohlo
přežít vlastní smrt.

/Ze sbírky Spodní proudy, 1985-87/

C E S T A D O F A N U E L

Prázdné místo se zdálo vylidněné a jako by špinavé zvláštní špínou, která se víc kdesi hluboko pociťuje, než vidí. Všude se pohybovaly stíny nožná mrtvých a ještě natmější stíny živých, zapomenutých, něčím zatracených a zmračených.

Michaela si raději stopla auto béžové barvy, aby dorazila včas na fakultu, když jí ten prašivý řidič autobusu schválně ujel. Cestou míjeli podivné aparatury z drátů a z kovových tyčí, asi ocelových a hliníkových, řidič se chvílemi díval na její semišovou kabelku a na tašku s Robertovými skripty z anatomie.

- Děláte to často? - optal se.

Nevěděla o čem mluví, řidiči mluví stručně, vstřebává je jízda a právě dnes začala opět klesat mlha, patřící k tomuto kraji jako polorozbité baráky patří hlíně. Řidič byl muž a Michaela si opakovala starou ženskou zkušenost, že mužům se nedá věřit ani na okamžik, jejich činy se popírají jako se popírá jejich svědomí - peří, peří, pořád peří, padající peří, oškubávané, klesající, neúčinné peří. Vězela tak ve své anatomii, že už prodělala všechny mužské choroby a jejich klábosení s omlouvání všech možných druhů nevěř považovala za součást mužské anatomie.

Řidičův pohled se zdál něčím jiným. V kabelce měla hřebínek, rtěnku, kapesník, zrcátko, stravenku na obědy ve studentské jídelně, kalendářík značného významu. včetně data, kdy poprvé přišla za Robertem, antigesty, o nichž věděla, že jich nikdy nepoužije, asi třicet korun a pět tuzexových bonů.

- Nepřilíš často. Ujel mě autobus. -

Řidič neříkal nic a vypadalo to hůř, než kdyby mluvil. Schoulila se do svého kabátku, zastírajíc ze zvyku pravý rukáv. Projeli Vyškovem s dalšími rozbořenými domy, které doposud nikdo nedokázal opravit, vítr strhával prach z kusů malty a práskal dveřmi zbořenisk, v nichž bydlet ani zřejmě nemohl.

Zastavili za městem u nevelkého domu.

Chtěla volat, ale řidič prostě řekl: - Přijel jsem, abych vás zatkl. -

- 2 -

X X X X

Kdosi na fakultě jí dal Robertovu adresu, prý známého odborníka s dosti temnou minulostí, o níž se toho tak příliš mnoho nevědělo, ale i to málo, co se vědělo, stačilo k obavám. Kádrové záznamy se vlečou až do smrti a s kým se kdo stýká, nebo třeba jen jednou sešel, už nikdo nevymaže. Zazvonila a Robert ji přijal vlídně. Vlídne přijímal zřejmě i občasné návštěvy politické policie. Půjčil jí vynikající skripta z anatomie, ještě nějaké knihy a ona se snažila ze všech dívčích sil skrýt pravý rukáv. Navykuté pohyby se opakují úplně mechanicky, ale ona najednou cítila, jak se v ní cosi obrací proti běžnému plynutí, asi jako když příď člunu narazí v řece na balvan, proud člun otočí opačným směrem a spodní vítr zanesе kamsi na mělčinu. Člun leží bokem na mělčině, příďí proti proudu, zpět nemůže a proti proudu nemá dost sil. Život je pohyb zevnitř jdoucí, opakovala ei starou poučku, ab intrinseco, ale na jaký pohyb ona měla právo? Koho tím pohybem svazovat, zavazovat a co spojovat? Vždyť ona nesmí nic jiného, než plynout s proudem, udělat nějaké ty zkoušky a pak čekat až vplyne do toho osvobozujícího nekonečného moře.

X X X X

- Proč jste to udělal? - ptala se.

- Mám příkaz. Jděte přede mnou do toho domu. -

Zachvěla se - co kde řekla - komu psala - co si myslela? Na útěk už bylo pozdě, patrně proto, že nikdy není možné určit přesně dobu útěku. Buď je předčasný a říká se mu zbabělost, nebo je pozdě a to pak i vrátný v kolejích říká: - Ten byl ale pitomej. -

U plotu kvetl šerík a vyplašení ptáci ulétali. Řidič zaklepal zvláštním způsobem na dveře a řekl Ave Maria.

Dveře se otevřely. Pod nohama se jim drolilo špatně postavené schodiště, vpravo se černala místnost s dvěma, třemi postelemi, nestačila počítat. Ten, kdo otevřel, ustoupil do přítmí a pečlivě zamkl. Slyšela, jak v telefonu vytáčí dlouhé číslo, chvíli naslouchal, zase řekl stejné slovo Ave Maria s dlouhým přízvukem na A.

- 3 -

- Ze všeho mně schází už jenom vaše kabelka, - odmlčel se a upřeně se na ni díval. Měl deformovaný nos a patrně kdysi vyraženou vrchní čelist. Chirurg to dával dohromady špatně. Za svou tvář každý může, říkal Robert, který o ní nevěděl všechno, dej si pozor na ptačí nebo zvířecí obličej.

Jak si mohla dávat pozor, když stopla auto béžové barvy? Mohla si stopnou jiné.

- Pěkné jaro, že? - díval se stále upřeně.

- Vy jste mě zatkl, - vyhrkla, - a neřekl jste ani proč, ani neukázal zatýkačí rozkaz. -

- To není třeba, nikdo neví, že jste zde, - ušklíbl se, což byl způsob jeho úsměvu.

- Někdo ví, že jsem zde, - vydechla, zatímco on váhal, kterou rukou ji připoutat k posteli. - Aha, - řekl při své úvaze, - máme to v záznamu. -

- Jeli jsme kolem těch baráků a toho lomu, ale nikoho jsem neviděl. - Hodiny na nějaké věži odbíjely třikrát za sebou.

- Všichni myslí, že zemřel za městem jako zločinec. Jak to vyslovila, hned zaváhala. Je dobré stáčet řeč jinam? Proč s tím vyrukovala? On s tím začal, s tím jarem. Jednoduše řekne, že u toho nebyl, může připomenout, že se dělaly chyby, snad i to, že ten za městem byl už dávno rehabilitovaný, ona tomu moc nevěří, protože všechny rehabilitace se dávno zrušily. Poznala náhle, že vůbec nezáleží na tom, co řidič řekne.

- To bylo dávno. - Podíval se bez zájmu ven z okna. Začalo poprchávat.

Čas určoval on. Ona měla s časem pořád potíže. Ten autobus a ta zkouška. Mít ji tak za sebou. Odpověděla cosi o čase přestala se třást. Kolem domu projížděla nákladní auta, jedno z nich mačkalo klakson.

Přemýšlela a pocítila nejistotu. Zdálo se jí, že si všechno volíme neznámým způsobem po neznámé dohodě, dobře, ale jak vysvětlí, co se přihodilo jí tenkrát v dětství? Za jakou vinu a po jakém odsouzení? Prvotním hříchem lze vysvětlit NĚCO, ale ne VŠE. Řidič ji mohl připoutat ocelovými pouty pouze jednu ruku. Usmála se, jako by nahlížela do propasti, už beze strachu. Co když na její schopnosti přijmout oběť záleží vykoupení několika mužů, kteří změni svět? Má možnost oběť odmítnout, vzepřít se.

Přišel muž, který otvíral dveře, přinášel kabelku a tašku s jejími skripty. Zavrtěl přitom hlavou.

- 4 -

X X X X

Když přišla za Robertem podruhé, ukázal jí místo, kam si měla sednout. Na rokokové křeslo, potažené francouzským brokátem u nízkého stolečku, vykládaného šachovnicovým vzorem. Přímo nad její hlavou visely na stěně dva velké, šedozelené renesanční talíře s erbem. Položil prsty na její hnědočerné, maslovanské oči a řekl: - Těmato očima jsi do mě vstoupila a naplnila jsi mne celého. Víš, co jsi učinila? -

Polekala se nejdříve, nikdo přece neví, co činí, ona jenom ví, že její člum narazil na balvan a neznámou silou se položil bokem na mēlčinu přídí proti proudu a nemůže se hnout.

- Víš, co jsi učinila? - opakoval, - řeknu ti to. Zazvonila jsi a já jsem ti otevřel. Vstoupila jsi do gotické budovy, kterou kdysi dávno celou vyplenili žoldnéři a při odchodu zapálili. Ale jakýsi pasáček přivolal pomoc a oheň uhasili. Protože se zdi nepohnuly ze svého místa a zdály se být neobyčejně silné, začali si jách vážit. Z té doby zůstalo kromě zdi, úzkého schodiště vedoucího do prvního patra a pevných stropů toto: - Vstal a dotkl se rukou gotické truhly, které si při příchodu vůbec nevšimnula.

- Později obnovili střechy, - pokračoval Robert, - přistavěli arkády a další zdi, na jejichž stěnách se věnovaly sobě samým postavy řeckých bájí, ale i bájí dosud neznámých, malovaných al fresco. Ale jednoho dne za bouře sjel blesk a spálil všechno dřevěné. Co bylo z kameno zůstalo. A tyhle dva talíře. -

Podívala se na ně a uviděla dva erby a letopočet 1588.

Robert hleděl z okna směrem k panelákovému sídlišti Vinohrady, jehož tvary zrudných krystalů pohrdaly krajinou s lesíky a skrytými kampanilami, ony nenáviděly zem.

- Dlouhou dobu zůstala budova zcela opuštěná, jenom v jedné části hlubokého sklepení pobývala stará žena s modrými očima a s bílými vlasy jako ztělesnění naděje, Nikdo nikdy nezjistil, čím se vlastně živila. Nakonec se dědicové budovy rozhodli ji obnovit. Zdi prolomili barokními okny, vystavěli široké mramorové schodiště s balustrádou a několik sálů s iluzivními malbami. A také kapli. Zbytek toho všeho po loupežích nedávného data

- 5 -

vidíš kolem sebe. - Řekl a roztáhl ruce.

- Víš, kam jsi vstoupila? - znovu opakoval.

Michaela teprve teď pochopila, proč se její člum položil bokem na mělčinu přídí proti proudu. Hleděla do Robertových očí svýma hnědočernýma a po tváři jí tekly slzy. Nepohnula se, neodtrhla své oči od jeho, nevzlykala a neutírala si slzy. Jako by se proměnila v sochu za deště.

Jenom řekla: - Podívej se, podívej se, - nadzvedla bezvládný pravý rukáv svého kabátku levou rukou, - jsem mrzák, mrzák, mrzák. -

X X X X

Jeli opět béžovým autem. Nikdo nic neříkal. Motor chvílemi tesklivě vyl jako pes. A teď si zase plně uvědomila neschopnost zdůvodnit sebe sama, svou vinu nevinu a nevinu záhadné viny. Odůvodnit smysl dveří otvíraných a zavíraných podle toho, kdo vchází. Tušila kdesi neodpuštělnou katastrofu snad právě v místech, kde je pochopitelné a odpustitelné vše. Vše pod vidoucím trojúhelníkovým okem.

Řidič jel, pozoroval cestu - ví, kam jede? A kam je veze? Dívala se na jeho ruce, ale ty kamsi odplouvaly. On sám, řidič béžového auta, se ztrácel, zůstal jenom stroj, motor, chladič, béžová karosérie, nepoužitelný klakson.

Její hrůza začala křičet. Ona jede a vůz neřídí nikdo, nic z toho, co prožila, se možná nestalo. Řidič se změnil v stroj, snad jím byl od počátku, snad byl od počátku to namodrale žluté nebo béžové, snad nikdy necítil nenávist ani lásku, jenom jakési starosti, zajímavou výplatní pásku a vyříznout ho na počátku jako embryo by znamenalo usmrtit i auto, proto asi zmizel a své viny, které nechtěl chápat, ponese za něho v obětech hrbatí, slepí, beznosí, bezrucí, budou-li schopni takto oběť proměnit, nikdo nic nepochopí, ji veze řidič a ten není.

Je všechno vskutku z téže lidské látky, celá změť voleného i daného za úkol, i to lékařství, k němuž se připravovala, k té poslední zkoušce? Nic nevysvobozovalo - naměla na vybranou.

X X X X

- 6 -

X X X X

Robert hladil rukou Michaeliny černé vlasy a řekl: - Vždyť já jsem to věděl od našeho prvního setkání, možná ještě dřív, než jsi zazvonila u mých dveří, možná daleko, daleko dřív. -

Jsou muži, kteří čekají na svá osudová setkání celý život, (ona se ještě nenarodila) a dočkají se jí oblečení do černých šatů s rozžatou svící u hlavy. Robert a Michaela nepocítili osudovost svého vztahu jako pouhý kus společného krajíce chleba, ale jako celistvost sebe samých, z níž jedině být živi.

- Ale já ani své dítě nemohu vzít do rukou, - Michaelin hlas klesl úplně na dno proudu, v němž uvázl její člun.

- Víš co? - optal se Robert, - znáš místo Fanuel? Pojedme tam. - Michaela nikdy neslyšela slovo Fanuel.

Robert vzal barokní svatováclavský tisk, vázaný do pergamenu italským způsobem a četl z první knihy příběh, kdy a proč nazval Jákob jméno místa Fanuel. Bylo to těsně potom, co přešel brod Jabok a zároveň přepravil vše, co měl. Tehdy Neznámý řekl: - Pusť mne, vzešla jítřenka. - Zápasili totiž spolu až do svítání. Ten Neznámý byl anděl boží Jákob, to jest Úskočný, dostal od anděla jméno Izrael, to jest Zápasí Bůh, neboť "statečně zacházel s Bohem i s lidmi a obstál."

- A Fanuel znamená Tvář Boží, viděl ho tváří v tvář a byl mu zachován život, - dodal Robert, - nesmí tě nylit ani výslovnost toho místa "Peniel". -

- Ano, - řekla prostě, - jedme tam. -

X X X X

Vezlo ji béžové auto, neví kam, zase míjeli antény a stožáry jako síť, které roztahovali rybáři. Zpronevěřila se Robertovi? Proč nejede s ním, se svou trpkou osudovou láskou?

Zastavili u jakési pumpy nebo studnice. Nepostřehla, teče-li tu voda nebo benzín. Vycházela právě hvězda s dlouhým ohonem za sebou a ona nedovedla pochopit, co z toho je dozvuk bývalého času a co předznamenání.

Věděla jenom, že jela, zastavuje a že tedy skutečně žije. Ostatek pojala vycházející hvězda do svého ohonu. Když ustal pohyb auta, znovu pocítila samu sebe; tuto vteřinu a začala se třást.

U studnice nebo pumpy zářil nápis F A - U E L. Jedno písmeno bylo pocákané vápnem. Těsně vedle stavěli zedníci jakousi zeď. Cihly si brali kus po kusu z různých zdí, jiní je očišťovali, cihla zůstávala pořád cihlou. Její podstata spočívala v cihlovitosti.

Cihly si podávali zedníci, kteří už neznali toho prvního. Pracovali s něčím, očem věděli, že měří tolik a tolik, že je to tak a tak silné, kladli šáry na sebe, aby vázaly, někdy také ne, všechno spraví omítka, i když omítkáři je budou proklínat, je-li to u omítkářů co platné, dělali novou maltu, měli natažený provaz, aby zeď byla rovná, zednické kladívko, laň a vodováhu. Nevšívali si značek na cihlách, pili pivo z lahví a dohadovali se, co za to dostanou.

- Stavbyvedoucí seřval mistra, že to musí být do velikonoc, - řekl jeden.

- Stále zdraví, do kterých? -

- Buřty nebudou lacinější. -

Přidavači kouřili, písek s vápnem a s trochou cementu se otáčel v bubnu míchačky a koukali na tu hvězdu s ohonem.

- Tahle věž má být jako zeď a tahle zeď má být jako věž. Jasně? To potom rozebereme všechny baráky, stejně jsou v asanaci. -

- Jo, a kde budou bydlet lidi? -

- Něco jim najdou. Staví se pořád. -

- Ale pro koho? pro nás ne. -

Pak se začali čemusi smát, jeden z nich vzal štětku a zacákal první písmena F A N U, zbylo už jenom s-EL.

- Co chceš, plní se plán. -

Jiný vzal cihlu do ruky a znalecky sdělil: - Dobrá - když jich bylo málo, dělali jsme víc malty. To bys nevěřil. Malta jako dvě cihly a špatné vápno. -

Michaela naslouchala. Sem přece opravdu měli jet s Robertem, to je to jméno. Zedníci nemluvili o cihlách, cihly měly tvar lidského těla, jedna vedle druhé a měly podle nich dvě cenu buřtu. Znala to z anatomie. Vytáhli

z vany muže nebo ženu, to bylo úplně jedno, už úplně jedno, položili na stůl a někdo z nich měl řezat. Michaela ovládala skalpel jednou rukou tak precizně, že jí profesor dával všem za vzor. Jednou také vytáhli z břicha zárodek, cosi mezi žábou a netopýrem bez křídel se sosákem. - Pozoruhodný exemplář, - křičel profesor, - zárodek člověka, mohl být génem lidstva, Leonardem, Edisonem, vidíte, tak začínali také oni. Ji náhodou nevyřízli a neučili se na ní nějakí studenti. Ve vyříznutém zárodku pulzovala krev, malý sosák se jaksi bránil a to profesora mátl.

Zeď vzrůstala do značné výšky. Hlasy zedníků zaznívaly z té dálky jako z oblak.

Auto, které Michaela stopla, stálo neobyvatelně u pumpy.

Šel tudy směrem k protějším kopci vysoký, štíhlý muž. Cestu zřejmě znal, vypadalo to, že tudy chodíval mnohokrát.

Zedníci pokračovali ve stavbě.

Kráčejícího muže obklopili do půlkruhu lidé. Dokonce tu zastavili i zájezdový autobus modré barvy a výletníci se hrnuli ven. Teprve teď si Michaela povšimnula dvou zarážejících věcí. Předně zeď byla stavěná na způsob kruhovitého opevnění nebo spíše bastionu. Kam šel muž, jí nebylo jasné, ale to množství lidí, seřazených jako v lidovém průvodu, mělo v rukou řetízky a obloučky. Zanedlouho lid už přestal jít ve vyřízených formacích, jednotlivé proudy se sbíhaly ze všech stran z neznámého seřadiště a směřovaly k muži. Ti, kteří neměli řetízky, drželi v ruce cosi většího. Mohl to být kámen, kus otlučené malty, možná podivná cihla zvláštní barvy.

Michaela užasla. Všichni se podobali muži - řidiči, jehož béžové auto stopla, a který během jízdy zmizel. Kráčeli po sunoucím se koberci, jehož konce se hýbaly jako chapadla chobotnice. Chtěla křičet na muže, aby prohnul, snad i křičela, ale on šel. Nějakým ženským pocitem uhodla, že kráčí ke kopci porostlému zkřivenými olivami. Kdo kráčí k olivám, kráčí k rozhovoru. Něco jí to připomínalo. V těch lidech s tváří jejího řidiče rozpoznávala své známé. Nezdálo se, že by šli s radostí, spíše byli postřkování, některé posunovaly lokty druhých, velká většina jich šla naprosto lhostejně jako na májovém průvodu. Po sunoucím se koberci se přibližovali k muži.

Muž o nich věděl. Občas je přehlédl pohledem a zpozoroval určitě i zájezdový autobus, auta různých značek, tranzistory na řemínku přes rane-

no, viděl bezpochyby i zeď, cihly, řetízky, kameny.

Šel ke kopci.

Co Michaela zaslechla, začínalo na EL...

Nerozuměla mu sluchem, ale zjistila uvnitř sebe jakýsi známý pohyb. Známý pohyb, vycházející zároveň z muže i z ní. V tom poznala, že všechny proudy lidí přicházejí k němu, aby ho zatkli.

A najednou spatřila vedle něho Roberta. Držel v ruce podivnou květinu a ona na jeho nezvykle zářící tváři poznala, že zemřel. Ale Robert jí zamával tou květinou, asi nezemřel, a ona pochopila, jak její člun, uvážený bokem na mělčině, pluje proti proudu. Octli se vedle sebe, po levici muže a ona poprvé Roberta objala oběma rukama. Naplnilo ji to úžasem. Pravou i levou rukou ho hladila po vlasech, pak začala radostí návrat svou tak dlouho mrtvou rukou a volala na všechny: - Už nejsem mrzák - už nejsem mrzák.-

Pak jí Robert do ní dal svou květinu a ona ji podala neznámému muži.

Muž se šel zřejmě modlit na olivový kopec, porostlý křovinami a poházený kamením, jak byl zvyklý.

Viktor Jerofejev:

Ž I V O T S I D I O T E M

/povídka/

Přátelé mi gratulovali k idiotovi. Řekli - TO JEŠTĚ NIC NENÍ. Objímali mě, mačkali, líbali na tváře. Rozpačitě jsem se usmíval, hlava se mi točila, míhaly se ruce, úsměvy; líbal jsem přátele na tvář, objímal jsem je a mačkal. K obloze stoupal vonný dým přátelství. V nasládlé vůni toho dýmu byla má hlava balónkem a trup a nohy nitkou, namotanou na knoflík saka. Nadskakoval jsem a cukal jsem sebou. Řeknu vám - prazvláštní pocit. Ohavný stav nestability. Takového jsem si sám sebe zapamatoval v den určení trestu.

Přátelé se přiznali, že očekávali něco mnohem horšího, že byly všechny předpoklady čekat něco horšího, a tady všehovšudy - život s idiotem; trest lehký, nezatěžující, vlastně by se mohlo říct, že to vůbec trest není; s ohledem ovšem na to, jak na věc pohlížet, tedy jestli se na to dívat škvírou naší doby, pak lze v takovém trestu objevit tajnou formu důvěry /přece jen nemáš všechny cesty uzavřeny!/, nový způsob životní aktivity, spíše svěřený úkol, než pokárání. Zkrátka - mise. Tím spíš, že si můžeš vybrat. Oni ti prokázali milost... Nastražil jsem se. Ne-prokazují mi snad přátelé milost? Tedy, víte, řekl jsem, život s idiotem - taky prezent! Nemám zapotřebí ničímilosti! Všimněte si: tady byla narážka. Dejte mi můj trest. Je to - můj trest. Já sám ho mám posoudit, ale vy mě mačkáte a objímáte a já vás taky budu mačkat a objímat.

Byl jsem tu zimu hypochondrický a neklidný, svět se převrhl do mé hypochondrie, hranice mezi předměty byly setřeny, vznášely se kolem mě nasládlé páry. Přátelé mě s novými silami líbali a já líbal je - tak jsme se líbali navzájem.

Při těch polibcích přátelé říkali: Dědouši, existuje štěstí v neštěstí. Nebudeme tajit, že ti vždycky trochu chyběl soucit; je to s tebou v tomhle směru - přátelsky se pitvořili přátelé - s touto věcí a má nešťastná žena k tomu přikývla: všelijaké. Zaplať bůh, řekl jsem s předstíraným citem, zaplať bůh! Nakonec jsem pochopil, za co mě potrestali: za nedostatek soucitu. Zvedla se vlna smíchu. Všichni jsme se opájeli mou důvtip-

ností. Přitukli jsme si. Jedli jsme mnoho a chutně. Jednou přišli na řadu jeřábky na smetaně. Tak jsme je smědli. Proč bychom neměli jíst jeřábky na smetaně? V té smetaně vypadali docela jako živí.

Nehádal jsem se s přáteli. Nenacházel jsem v tom smysl. Promýšlel jsem do důsledků svůj ideál idiota. Vůbec jsem neměl v úmyslu vzít si prvního namanuvšího se oligofrena: odulá pórovitá tvář, uslintaný podbradek, trhavé pohyby pokroucených rukou, mokré kalhoty. Ucpání životního prostoru - nic víc. Snil jsem o docela jiné patologii - svaté, jurodivé patologii, lidové formou i obsahem. Představoval jsem si urostlého potměšilého starce s řezavým okem barvy vybledlého nebe. Pije čaj, k němuž přikusuje cukr, jeho tvář je jasná a čistá, ale když se v něm zčeří vlna šílenství, vjede do něj sám ďábel. Takový ambivalentní stařík. Práce je s ním minimální a co nevidět stejně umře. Kdežto s oligofrenem se jen tak lehkou nvyořádaš. Jak ho chytí, neřáda, záchvat...

Možná, že můj ideál nebyl už tak dočela můj - výpůjčky tu jistě také byly: před zraky mi prokmitl vchod do zagorského chrámu, koneckonců všichni jsme od dětství odkojeni stejným literárním mlíčkem... jenže já jsem je nehodlal stloukat na máslo! Chtěl jsem si vybrat stařečka - když už mi dali možnost výběru - ne kvůli experimentu a ne pro abstraktní studium, ani kvůli chemické analýze mlíčka našich společných kojných - za tu památnou zimu ze mě vyvětral všechn polemický žár - zkrátka, rozhodl jsem se vzít si prostoduchého svatouška ne pro zábavu /v pascalovském smyslu slova/, ale na základě vnitřní životní kalkulace. - Je strašné žít na tomto světě, pánové! Tak vida - krknul jsem si. Odpusťte velkomyslně.

Měl jsem novou, docela ucházející ženu. Stará umřela. Na spálu. Stanovili jí špatnou diagnózu a špatně ji léčili. Tak umřela. Jsem vdovec. A ta nová taky umřela. Nešťastná žena! Jak jen milovala Prousta! Měla jen číst a číst Prousta až do šťastného stáří a přitom mi chystat předkrm s masem a žampiony à la Julien! A byla bestiálně zavražděna... Někdy si obě zesnulé ženy pletu. Najednou sebou trhnu: počkej, copak ta první nemilovala Prousta? Zmocňuje se mě strach: zdá se mi, že obě milovaly Prousta... Vova skočil do pokoje a v ruce třímál obrovské kuchyňské nůžky - něco jako zahradnické nůžky, přivezla

si je z NDR - jimiž porcovala divočinu. Byly to její oblíbené nůžky, ale Vova si zvykl stříhat si jimi nehty na nohou. Tak řekněte mi, kterépak hospodyně se to může líbit? Tak tedy, představte si, Vova skočí do pokoje, přitom cvaká nůžkami, zatímco já sedím, vyhublý a nahý a piju jak dítě rajskou šťávu... Vova uchopil ženu za vlasy, svalil ji na podělaný koberec a začal jí odstříhávat hlavu. Měl přitom ve tváři mentorský výraz. Tak mě to pobouřilo, tak pobouřilo, tak jsem nadsakoval v křesle, že jsem se celý polil rajskou šťávou. Bil jsem se do prsou, křičel, aby mi Vova odřízl zanícené orgány. Vovo, odstříhni, nesnesu to! Vova byl zcela zaměstnán a ani se neotočil.

- Ech - nakonec krknul a ukázal mi trofej s mentorským pohledem.

Seděl jsem politý rajskou šťávou a gajstem. Znovu jsem se stal vdovcem.

Ech, Vovo, Vovo! Kde je tě teď asi konec, Vová? Kde? Mé unavené srdce tuší, že jsi živ. Ty nás všechny přečkáš, můj drahý blbečku. Co s tebou bude? U koho jsi teď idiotem? Jak se ti slouží? Nebijí tě? Zato mě, Vovo, bijí. Víš, je to takový dobytek. Nazývá se Craig Benson, ale já si myslím, že je to cikán, má zlatý zub, byl jsem k němu přidělen neprávem. Je to šílenec, Vovo. Vím to. Ale ve srovnání s námi, pyšnou hrstkou profesionálů, je to amatér! Sbohem, Vovo. To jsem já - tvůj syn.

Dovolte mi tedy, milý čtenáři, abych se vrátil k popisovaným událostem. Jsem literát, vědomý si své ceny, a svého čtenáře nenechám urážet. Budu vám vyprávět o krásném životě.

Sníh, slunce, modré stíny osik. Minus třicet pět stupňů. Mrtvolky zmrzlých dětiček. Ticho. Jen občas, jakoby docela bezděčně, z rozložené větve královského smrku, pamatujícího ještě mongolské nájedzy na Rus, smrku - ochránce a orodovníku, jehož kořeny jsou navěky zapuštěny v rodné zemi, spadne šiška, podobná - jak by poznamenal přemýšlivý přírodovědec - hnědému salámku psího hovna - smrková šiška spadne do sněhu, jako by pohádkový host nám stříkl do očí brilantovým pudrem, stříkl a rozplynul se v mrazivé páře, vy však stojíte plni nadšení, očarování tímto podivuhodným jevem, a nemáte sil pohnout se, stojíte a čekáte pokračování zázraku, avšak hejna drobných zpěvavých

ptáků z čeledi vrabcovitých, pochopitelně, zde jako tam, štěbetá, domlouvá se mezi sebou ve svém směšném, člověku nesrozumitelném nářečí, jako kdyby se tu slétli na poradě o nějaké pro všechny důležité záležitosti, štěbetají, červenoprší vosatí samci, překřikují jeden druhého, tu dva dokonce jako by se pohádali, křidélky jeden na druhého zamávali, zatímco ostatní se jim smějí a napomínají rváče - podobně na poradě v kabinetu ředitele hutnického kombinátu se náhle jako kohouti do sebe pustí dva mladí vedoucí provozů, horké hlavy, jeden křičí: "Maříš mi plnění plánu!" a druhý mu odpovídá: "Kvůli tobě nehodlám položit na stůl svou stranickou legitimaci!", ale jakmile zaťuká tužkou na stůl ředitel, který už viděl nejednu takovou hádku, a rozesměje se mužským basem zastupkyně okresního výboru strany, která sedí v upjatém strážlivém obleku u okna, hle: někdejší spolužáci, miláčkové a pycha závodu, sami už na sebe rozmrzelí za to, že se pohádali - a hle, podněcování soudruhy, běží jeden k druhému s rozpačitými, zahanbenými výrazy, na jejich tvářích červená nachová skvrna - a hle, už si padlí do náručí a ředitel jen stěží přemáhá pohnutí a říká: "Vy čertí plyšovní!" a telefonuje do Moskvy, a pokud jste vnímavým fenologem a ne nějakým zbloudilým a do kostí prokřehlým svátečním lyžařem, který jako onanista o tvaru vagíny sní o jediném: jak se co nejrychleji dostat na průsek, vedoucí k autobusové zastávce, odjet do města, co nejdále od lesních kouzel, pak určitě postřehnete, že i hejlové mají svého ředitele, těšícího se nepochybně autoritě ve skupině vrabcovitých a stačí mu jen zamlaskat jazykem a rvačka je u konce, a tendy se vyjádří v rámci - abychom tak řekli - ptačí závodní bleskovky: tak a tak, zkrátka, letíme dál - a hejlové poletí, s oživenými, téměř jarními tvářemi se na vás vrhnou a vyklovají vám nadšené oči pozorného fenologa.

Tak i můj Marej Marejič musel trpět. Nastoupil konec mrtvé hřobině idiota! Tísnil mě a pronásledoval obraz balónku s nitkou, namotanou na knoflíku kostkovaného saka. Hledal jsem snad jiný chomoutek?

Zkrátka, ono to není všechno tak jednoduché. Ano, chystal jsem se roztlouci svatého stařečka v hmoždíři a připravit z něho životodárný odvar, ale to ještě vůbec neznamena, že jsem chtěl přivázat řemen k sedlu, seskočit přímo na náměstí Nebeského

Jeruzaléma, kde, jak píše s církví sympatizující sovětský básník:

"Ruský duch líbá Boha na rty..."

Musím poznamenat, že je to hanebný veršík. Ne, boholožná setkání mě nelákala. Jak se říká, estetika se vzbouřila. Estetika mě provlékala uchem jehly. Ne a ne jím prolézt, i kdybych měl brečet. Zašel jsem k básníkovi na návštěvu. Ale jak jsi ty, povídám, mohl prolézt? Co, povídám, mlčíš, rozděl se o svou zkušenost se svým soudruhem, odpověz, povídám, na otázku. Ale on se jen směje idiotským smíchem. Půjč mi, říká, pět rublů na milovaný nápoj. Vypili jsme s ním láhev, zajedli dunajským salátem. Povídám mu, žena mi umřela na spálu. Uvidíme se, povídám, s ženou Mášou? Uvidíte se, směje se idiotským smíchem, určitě se uvidíte, neprď... A teď to přišlo! Žaludek se pokoušel srovnat s dunajským salátem. Dunajský salát se pokoušel srovnat s žaludkem. Vznikl z toho velenepříjemný kompromis.

Vůbec jsem nebyl proti tomu zvencnout se, dá se říct, že jsem po tom přímo toužil, právě do stařečka jsem v tomto smyslu vkládal velké naděje, doufal jsem v Mareje Marejiče. Chtěl jsem přijít o rozum, svalit se z něj - a dál už se uvidí.

Tak to vlastně podle mého přání i dopadlo. Sletěl jsem a rozplácl se. A ještě jak! Doteďka nedám kosti dohromady. Cha - cha - cha! Díky holoubkovi Craigovi. Díky za jeho lekce. Je to přísný hospodář. Opět začínám ovládat pero. Přiblížil jsem se k pravdě. V nejmenším nelituji toho, že jsem se rozplác', rozplác' a výborně, nádherně! NIČEHO NELITUJI. Ovšem, je mi líto vyražených zubů, je mi líto bestiálně zavražděné, ale jméno si nepamatuji. Okna v paměti. Prudce se blížím k pravdě, proto te okna. Nicméně pamatuji se, to si pamatuji, jak jí Vova ukousl kuchyňskými nůžkami hlavu. Je to jako maják pro paměť, která ulétla. My s Vovou stojíme v kuželech světla majáku. Nazí, vzrušení, milující se muži. Jsme - pomník.

Má nová žena sama zavinila, že jsem si vybral Vovu. Později říkala, že kdyby byla jela se mnou, vybrala by kohokoliv jiného, ale ne Vovu, že Vovu by nikdy nevzala pod hrozbou hysterického záchvatu, ale nejela, protože nenastartovala motor v důsledku silného mrazu a větru, který zavál z hlubin Ledového oceánu, takže jsem přesedl do taxíku a k výběru jsem se dostal sám.

Hlídač mě uvítal nepřívětivě, ruládou nadávek z kocoviny.

- Měl jste přijít dřív. Už jsem zavřel.

Podíval jsem se na hodinky. Půl desáté dopoledne. Byl jsem překvapen.

- Myslel jsem naopak, že jste ještě neotevřeli - řekl jsem s laskavou grimasou.

- Myslel! - vyprsknul. - Ty nemyslel. Dělej tak, jak se patří, a nemysli! A odešel, přičemž skřípal ve sněhu obrovskými černými válenkami.

Nižší hodnostář. Muž z lidu. Nevím, proč mě tihle muži z lidu nikdy neměli moc rádi, proč jim má visáž vždycky byla na obtíž, vždycky to s nimi škubalo a dělalo se jim špatně, asi jako ze sklenice kolínské vody nebo z výrazně zformovaného žida. Zvykl jsem si na to a nezlobil jsem se a nezačal se také vtírat, jako dřív: ech, bráškové, a kdo že jsem? jsem snad cizí? Jsem čistokrevný náš, žádná krev feudálních ošustů ve mně nekoluje... Pokrčil jsem tedy jen rameny a šel jsem za mužem z lidu a strčil mu flašku. Zastavil se v jakési nerozhodnosti, zřejmě uvažoval, co chutná víc: moc nade mnou nebo vodka. Hbitě jsem přidal ještě na další půllitrovku. Ani okem nemrkl. A najednou jsem dostal záchvat, ne snad pochopení nebo lítosti, to ne, nic takového se nestalo, zmocnil se mě záchvat ostré, cizácké nepřízně... To je něco nového - pomyslel jsem si a bylo mi nějak blbě. Cožpak jsem se s Marejem Marejičem omeškal?

- Jděme! - řekl chmurně muž z lidu.

- Jděme! - odpověděl chmurně renegát.

A tak jsme šli.

Byla to velká suterénní místnost, zalitá špinavě rudým světlem. Na lavicích podél stěn seděli četní idioti. Jiní se šourali po místnosti a hlavami rozráželi dusný horký vzduch. Každý se zaměstnával svou záležitostí, svou myšlenkou, a nikdo na nás s hlídačem neobrátil ani nejmenší pozornost. Suma sumárum jich bylo kolem stovky.

- Tak koho si vezmeš? - zeptal se hlídač netrpělivě.

- Počkej - řekl jsem a beze spěchu jsem procházel kolem lavic a bojoval s dusnem. Byli tu všelijací lidé: mladí i starší, vyhublí nedomrlci a vazáci-zabíjáci, připosražení měkčí tichošlápci, cholericci-neposedové, strnulé metrákové sochy.

Někdo brebentil, někdo vyl, někdo zpíval, někdo spal, někdo žral jakýsi sliz z misky, někdo se usmíval s pohledem upřeným před sebe a někdo zase naříkal, choval se vrtošivě s ohrnutými rty, někdo chytal blechy, někdo vrzal a slintal, někdo svázaný ležel v koutě, byl potrestán. Uprostřed místností dva mladí podsadití vedoucí provozu, mí přátelé z rozvinutého přirovnání, tiše tančili valčík, přičemž upřeně hleděli druh druhu do očí s těžkým pocitem nadpozemského požitku. Byl jsem vyjevený z halucinací a zmocnily se mě obavy. Co nejrychleji se dostat odtud!

- Nevezmeš si tohodle? - zeptal se hlídač, když mě dostíhl. Držel za ruku kroutícího se svalovce se vzteklým výrazem ve tváři. Na jeho tváři probíhaly a stále se střídaly výrazy sebeuspokojení /už lepší to být nemůže!/, zoufalství, strachu, pokory, něhy a bůhví čeho ještě. Hlídač se chraptivě rozesmál. To jako žertoval.

- A máš jurodivé? - zeptal jsem se, když jsem před tím reagoval na vtip chápavým úsměvem.

- Všichni jsou přece jurodiví - podivil se hlídač.

- Víš, potřeboval bych nějakého svatého... -

- Co ty hajzle tady chčiješ! - zaštekkl hlídač a začal mlátit chčijícího viníka. Vydal jsem se hledat svatého, ale buď vinou narudlého světla, které ještě zveličovalo obludnost tváří, nebo mě rušila fyzická mnohotvárnost idiotismu, nebo jsem zblbnul ze špatného vzduchu - nikde jsem neviděl svého Mareje Marejiče... Můj pohled padl na přibližně třicetiletého chlapíka. Seděl na levičce se zkříženými rukama a zpíval výsměšnou fistulí:

V poli bříza stála

V poli kučeravá stála

Ljuli, ljuli, stála...

Ryšavé vlasy mu padaly do očí. Pomyslil jsem si, že je elepý, ale on se usmál, když ulovil můj pohled.

Ljuli, ljuli, stála...

Měl úzkou, docela lidskou tvář; jedině odstávající uši kazily portrét, který jsem si vytvořil v hlavě.

- Toho neber! - houkl z dálky hlídač.

- Proč? - rozzlobil jsem se a upevňoval se ve svém předsevzetí chlapce vysvobodit.

- Kouše - řekl hlídač.

- To nevedí - namítl jsem ledovým tónem. V hlídači jsem pocítil nepřítele.

- Á! Á! Á! - To křičím já. Chlapec jako ještěrka sklouzl z lavice a když mě dostihl, kousl mě do lýtka.

- Á! Á! Á! - křičím. Slzy se mi valí z očí.

Svezl jsem se do náručí hlídači, který když mě uchopil v objetí, zneškodnil chlapce tím, že mu uštědřil zdrcující úder válenkou na plexus solaris. Blázní se kolem nás seskupili a s velkými sympatiemi na mě zírali; zřejmě to přeháněli, protože byli blázny a neznali žádnou míru.

- Na místa! - zavelel hlídač a oni se rozptýlili. Chlapec ležel na podlaze, držel se oběma rukama za břicho a zpíval o bříze..

- Řekl jsem přece, že kouše - vrčel hlídač, když mě odváděl z místa události.

- Máš těžkou práci - řekl jsem, silně kulhající na kousnutou nohu a napadlo mě: mě potrestali a budu žít s idiotem, ale on tu žije s celou stovkou idiotů... čím se prohřešil? co mu za to platí?

- Bojí se mě - usmál se hlídač důstojným úsměvem nižšího hodnostáře.

Vova chodil po místnosti, ruce založené za zády a nasušený: pět kroků dopředu - prudký obrat na patě - pět kroků zpátky - a zase obrat. Měl na nohou sešmačchané papuče a proto šoupal nohama, ale s kravatou, hodinkami, s upravenou bradkou a s malinkými vousky vypadal jako provinciální vysokoškolský lektor, který nedávno proměnil na drobné půlrubl. Jsou přece takoví lektoři, tajní mučedníci svých fantazií, schopní uškrtit se pro ideu. Je to vymírající druh, nyní jeho místo zaujímají ignoranti a smolaři; stále více vytlačují mučedníky fantazií a smolaři triumfují, POPEL A LUPY - toť jejich heslo, a Vovu zahnal do sklepa pod křídlo nižšího hodnostáře. Pohlížel jsem na něj se zvědavostí. Neopětoval můj zájem. Byl zcela zaměstnán sporem s předpokládaným oponentem, který ho dráždil velesmyslnou hromadou banalit, velebanálním souborem nesmyslů, a vypuklé čelo polemizujícího ozařoval planoucí sen.

- Jak jen sis ho mohl vybrat? Ty ses zbláznil! - hrozila se má nová žena.

- Má lebku degeneráta. -

- Má lebku zploštělou silou fantazie - namítal jsem. - Zcela sokra-tická lebka. -

- Cože, on je Baškir? - zeptala se žena s čistě ženskou štitivostí. - V žádném případě to není Rus - prohlásila znechuceně.

- Uslyší to a urazí se, - řekl jsem a pohlédl směrem ke kuchyni; za skleněnými dveřmi Vova polykal obložený chlebiček se šunkou.

- Nenávidím ho, - řekl žena. - Vyměň ho za nějakého jiného... Zapřísahám tě: vyměň ho. -

Jako by přímo předvídala, že Vova jí koneckonců ustříhne kuchyňskými nůžkami hlavu. Rozhodil jsem ruce.

- Otevři hubu! - přikázal hlídač.

Vova se zastavil a okamžitě otevřel ústa.

- Pokorný - souhlasně kývl hlídač. - Pokorný a šikovný. -

- Jak jsi to poznal? - zeptal jsem se a také jsem se podíval snílkovi do úst.

- Jak poznal? Velmi jednoduše. Vidíš - otevřel hubu. -

- Jaké je vaše jméno a jméno vašeho otce? - zeptal jsem se snílka zdvořile.

- Éch! - povzdechl si snílek, jako kdyby si stěžoval na těžkosti života ve špinavě rudém světě. Byl báječně plešatý.

- No co, člověk zapomněl - zastal se ho hlídač. - Zapomněl, potom si vzpomene. Komupak se to nestane? Člověk zapomněl... -

- Ech! - znovu si povzdechl snílek.

- Zdá se, že není moc výřečný - poznamenal jsem hlídači.

- On se rozpovídá - slíbil hlídač. - Zním ho. Někdy nadělá řečí. O vysokých tématech. Nestáčíš se divit... -

Vykuk byl tenhle hlídač! Věděl, čím si mě získá! Vykuk...!

Zamířil jsem k východu, zeširoka jsem rozestavoval nohy jako námořník, abych neupadl, protože se mi točila hlava. Vyšli jsme na světlo boží. Zde jsem objevil velmi pozoruhodný detail. Zbytek vlasů, vous i bradka snílka byly zrzavé. Zrzavec! Jaké štěstí! Stáli jsme na prahu nového života. Podepsal jsem se do usmoleného školního sešitu a štědře se vyrovnal s hlídačem.

- Čím ho mám krmit? - zeptal jsem se starostlivě, jako kdybych byl chlapcem, který si koupil v zoologickém obchodě

akvarijní rybičku.

- Hovnem! - zasmál se hlídač.

Rozloučili jsme se jako přátelé. Kdybych byl věděl... Ale mlčím! mlčím! Měl jsem vás rád, lidé. Byla zde taková epizoda. Vovo, radosti má, kde jsi? Vše je vydrancováno, Vovo, vše je prodáno.

Tak se stal Vova mým.

Nyní, můj milý čtenáři, budu vypravovat o tom, jak jsem se stal já jeho.

Nestalo se tak brzo ani náhle, ale po dlouhém květinovém obléhání.

Zpočátku byl Vova velmi tichý; jen šoupal pantoflemi a jedl dosyta. Rád vypil při snídani láhev kefiru, potom zašoupá pantoflemi po pokoji: pět kroků dopředu - pět dozadu - a zase do kuchyně: tu si zobne salámu, tu si polahodí šunkou. Když jedl, působil nepříjemně, jako kočka, ale sám si bez dovolení nic nebral, do ledničky nelezl. Hlídač mě podfouk. Vova se nerozpovídal. Byl to velký mlčenlivec a kromě "ech" žádná jiná slova nepoužíval. Nejednou jsem se pokoušel s ním pustit se do řeči, snažil jsem se ho vyptávat, kdo je a odkud pochází, kde a co přednášel - vsugeroval jsem si myšlenku, že je profesorem - dokonce jsem před ním rozložil mapu SSSR, aby mi ukázal, kde se narodil, ale Vova nesmyslně bloudil prstem po mapě, tiše vzdychal a tiše mečel. Ze zoufalství jsem ho už dál nezneklidňoval a on se zcela uzavřel do sebe. Avšak cosi v něm zřejmě uzrávalo, jakési myšlenky, sny ho tísnily: v noci sténal, často se budil, někdy celé hodiny seděl potmě na divanu, zúžil stejně dost úzké oční mezery a pěstí si podepřel bradu.

- Co nespíš? - vylézal jsem z vedlejší druhé místnosti.

- Ech! - snivě odpovídal Vova. - Ech! -

Toužil jsem proniknout do jeho snů. Večer, abych Vovu chránil před nespavostí, procházeli jsme se po zasněžených uličkách. Vova si pronikavým pohledem prohlížel mimojdoucí. Ti se ho však z nějakých příčin báli, vyhýbali se mu, teprve potom se ohlíželi. Starostlivé, řekl bych dokonce panikou zachvácené tváře. Oč jde? Čím mohl Vova rozladit lhostejného večerního městského chodce? Ztrácel jsem se v dohadách. Ubíhaly týdny. Vše bylo jako dřív: nová žena v napjatém očekávání, tichý Vova a já - v podstatě výborný chlapík...

Jednou, když jsem se vrátil domů, stal jsem se svědkem následující scény: Vova seděl na podlaze kuchyně ve velké louchi mléka, obklopený potravinami, vyházenými z ledničky; sedí a žere všechno na přeskáčku: tu kousek sýra ukousne, tu strčí ruku do sklenice se salátem, tu zachrupá oplatka, tu chňapne po salámu, a jak koukám, na tyč salámu namazal brusinkovou zavařeninu. Sedí veselý, spokojený se životem. Vynadal jsem mu - zachmuřil se, lehl si na divan a bez jakýchkoli známek pokání rychle usnul. Má žena ztratila nervy.

- Já to tušila! - řekla závojem slzí s jakousi temnou škodolibostí. - Já to tušila! -

Zatelefonoval jsem přátelům. Rozzlobili se. Byli pobouřeni. Líbali mě do telefonu a říkali: "Drž se!" Zvali mě, abych šel ochutnat pizzu. "Vyměnil jsem píčú za piccu," - hučel přátelský hlas. A strašně se smál. Za několik dní Vova roztrhal knihy. Roztrhal dobrou polovinu mé s velikou láskou nashromážděné knihovny: útržky pro mě tak drahých stránek zasvinily vanu a klozetovou mísu. A kdyby jen mísu! Celý byt byl zasypán těmito rouhačskými konfetami.

- Proč jsi to udělal? - zařval jsem v zoufalství.

- Ech? - trpce řekl Vova. Ale viděl jsem, že je šťasten, na očích jsem mu to viděl, na jeho drzých zrzavých očích.

- Idiote... - zasténal jsem.

S porozuměním kývl svou degenerovanou lebkou.

- Jestliže chápeš, že jsi idiot, - řekl jsem zlostně, - znamená to, že nejsi idiot, ale zavilý darebák. -

- Pojď, svážeme ho, - navrhla žena, kterou nebylo možné uklidnit: Vova roztrhal celého Prousta. - Pojď, svážeme darebáka! -

Vova ustrašeně zařval.

- Pojď, raději ho zabijeme, - navrhl jsem chladnokrevným hlasem.

Vova zařval ještě ustrašeněji. Ženu můj návrh také vylekal. Všichni tři jsme byli ustrašení a nevěděli, co dál.

Vyhlásil jsem stav obležení. Stanovil jsem co nejpřísnější dohled nad Vovou. Trochu se uklidnil, ale nevzdal se; nenápadně rozvíjel škůdcovskou činnost. Některé věci se začaly nenápadně ztrácet: mizely košile, střevíce, zubní kartáčky, kuchyňské nářadí. Náhle jednoho krásného dne nadělal velkou

hromadu uprostřed pokoje a pak už se to valilo jako proud: rozmazával hovno po tapetách, trhal je, čural do ledničky, nožem rozřezával parkety a nábytek. Prděl a řádl. Svlékl se, chodil nahý, pět kroků vpřed - pět zpátky, blýskal zrzavými chlupy na tříslech a tu se vyklubalo cosi zcela nemyslitelného: bohatýrský, bordově žilný červ se vlnil na jarním záhonku... Tenhle Vova se náhle ukázal silný a kašlal na náš stav obležení. Naopak, sám nám vyhlásil válku: mně - zcela mírumilovnému člověku, přesvědčenému pacifistovi, který se naposled pral v sedmé, ne-li v páté třídě, a mé nové ženě, milující Prousta a nevinné rodinné radovánky, na jejichž pozadí se bordově žilný přízrak rozrůstal do dimenzí sodomské krize.

Vova rozmačkal telefon. Spojení se světem bylo přerušeno. Zabarikádovávali jsme se v sousedním pokoji a chovali se tiše, ale soulad mezi námi nebyl. Chovali jsme se se ženou k sobě navzájem nepřátelsky. Zatímco nás neštěstí mělo spojit, rozloučilo nás. Žena se stávala stále nesnesitelnější. A já jsem velmi sešel. Ztrácel jsem se v dohadách. Proč se Vova stal tak drzý? Proč náhle vybuchl jako časovaná mina? Nebo snad tam v suterénu z idiotů vyrábějí mučitele? Nebo je to mé neštěstí, má smůla - takový unikát?! Cožpak je to vše pouhá náhoda?...

- Jak jen sis ho mohl vybrat? - zoufala si žena.

- Osud, - řekl jsem ne příliš přesvědčivě.

Za zdí řádl Vova.

Ale proč kolemjdoucí věděli víc než já, proč sebou trhli při setkání s Vovou, jako kdyby jeho tvář odněkud znali, jako kdyby s ní spojovali nějaké špatné vzpomínky? Ničemu jsem nerozuměl.

Ozval se rachot. Zvuk praskajícího skla. Lustr šel k čertu.

- Bože můj, ale já, zač já trpím? - zaúpěla žena.

- Takže ty se také domníváš, že jsem vinen?! - zakřičel jsem.

- Zkazils mi život, - naježila se. - Já nechci! Nechci! Ne! Jsí netvor! -

- Já že jsem netvor? Ach, ty kurvo! Že ti jazyk neupadne! - Ale jindy říkala:

- Udělej přece něco! Prosím tě... -

Nakonec jsem něco udělal. V noci Vova bubnoval na dveře našeho pokoje a vyl, vyl a vyl. Z pode dveří se nesl zápach hovna a spermatu. V poslední době Vova zuřivě, jak puberták, masturboval... Zachroptěl. Seskočil jsem z postele a prudce otevřel dveře. Stál přede mnou a rozmazával si semeno po zrzávých prsou.

- Zabiju tě, hajzle! - zakřičel jsem do neoholené tváře, zkřivené nestoudnou křečí.

Obrovská lepkavá tlapa mi dopadla na rameno. Vova mě odhodil stranou jako pokojového pudlíka a já se uhodil o veřej a ztichl. Šikovně mě uchopil za nohy a vytáhl z ložnice. Chtěl jsem... - cvakl zánek.

Mlátíl jsem pěstmi do dveří. V odpověď na výkřiky ženy jsem mlátíl pěstmi. Zapomněl jsem jméno. Jak jsem mohl zapomenout jméno? Okno v paměti... Doběhl jsem do kuchyně pro nůž na chleba, strkal jsem jej do dveří a slyšel jsem vysílené nářky - stále narůstaly - kvíleli oba - žena i Vova - kvíleli úpěnlivě - jako kdybych se snažil nůž vrazit ne do dveří, ale do jejich masa - tak spolu kvíleli - a náhle vše umklo, všechno zmrtvělo - rozhostila se hluboká noc - odhodil jsem nůž a šel jsem se do koupelny umýt studenou vodou.

Ráno přišla do kuchyně žena. Dlouhý oranžový froté župan s kapucí. Vzhlédl jsem k její bledé rozpačité tváři.

- To je strašná, - řekla, sedla si na taburetku a vstáhla ruku po cigaretě. Chudince se třásly ruce.

Přikývl jsem a už jsem to nevydržel, rozesmál jsem se.

Vova začal být mnohem čistotnější - téměř už nesral na podlahu. Přestal chodit nahý, protože to nepovažoval za potřebné, a ráno s pohvizdováním si holil tváře s vysedlými lícními kostmi. Žena mu koupila růžovou košili a darovala svůj béžový fulár. Na procházky se ženou Vova vycházel v plstěném klobouku. Život se vracel do normálních kolejí. Spal jsem na divanu a uši jsem si ucpával vatou. Ráno mě budila vůně kávy. Žena chystala snídani. Župan s kapucí. Ve třech jsme pili kávu. Jednou mi Vova přinesl kytičku fialek. Začínalo jaro. Na slunci se třpytily ulice. Stíny byly černé a ne modré jako v lednu. Kytičku fialek z trhu.

- To je od tebe milé, - řekl jsem, polichocen pozorností.

- Ech, - potěšeně vykřikl Vova.

K jaru jsem mu sehnal demisrzonní maďarský svrchník - ať se parádí! A od spekulanta jsem koupil Prousta. Vděčná žena se občas pohroužila do čtení.

Potom mi Vova věnoval tulipány.

- Pravda, je dojemný? - zeptala se žena.

Potom jakési zvláštní květy, které se podobaly ptačím hlavám.

Pak zase tulipány, tulipány. Fialové, červené, žluté.

- Proč dává květy tobě? -

- Žárlíš? - usmál jsem se.

Vova mi pomohl zavěsit nový lustr. Byl obratným pomocníkem.

- Řekni, Vovo, - zeptal jsem se ho, - byl jsi profesorem nebo nebyl? -

- Neurážej ho, - řekla žena. - Neurážej Vovu. -

Vova šel k ženě a stříhnul jí jednu za ucho. Byl jsem spokojen. Tak se začalo vytvářet naše mužské společenství. Ale v noci jsme si nepatřili a já si ucpával uši vatou.

- Zase tulipány! - podivila se žena.

- Je tak milý, - řekl jsem.

- Koukej, aby tě mimochodem nepřeráží, - uraženě žertovala žena.

- Koukej, aby nepřestal přerézávat tebe, - zažertoval jsem v odpověď.

Za okny byl máj. Vova se mnou mluvil květomluvou.

- Jsem těhotná, - řekla žena. Stála v oranžovém froté županu s kapucí a mě napadlo: existují takové kvítky, jak jen se jmenují, amarantky?... A zase se cigaretka třásla v prstech.

Vova spal a šťastně unavený se rozvaloval na loži.

- To je zvláštní, že jsem otěhotněla, - řekla žena důvěrně. - Jde o to, že Vova má určité zvyky. Respektovala jsem je a nebudu skrývat, že jsem jim plně vycházela vstříc - ale těhotenství bylo zcela vyloučeno!... -

- Život s idiotem je plný neočekávaných zvrátů, - poznamenal jsem konejšivě.

- Ne, on není idiot! - rozpálila se žena. - Idiot jsi ty, ty! ty! Idiot se svou ironií, se svými přáteli, se svou bezcitností a povýšeností... On je čistší, nevinnější, duchovnější než ty! S ním se cítím ženou, s ním se budu cítit matkou.

Chci od něj dítě! Miluji ho. Zachovám maličkého. A zakazují ti přijímat od něj květy! Zakazují! -

Rozvzlykala se.

- Blouznění, - řekl jsem. - Nesouvislé hysterické blouznění. Blouznění bezmocné idiotky, která ztratila hlavu. Poslechnis se!... Tak roď! Roď si, jsem snad proti tomu?! - zakřičel jsem. - Porod mu dítě na zdraví, roď!... -

Večer jsem viděl, jak jí Vova něžně hladí břicho. Cukrovali a rozvíjeli plány. Potom dlouho, celou noc bez zastávky šoustali.

- Ech! - bohatýrsky křičel Vova.

- Ech! - sekundovala mu bohatýrsky žena. Zaujalo mě to. Jakým sklonům Vovy vychází má žena vstříc? A jak znamenitě se naučila vykřikovat "ech!", pomyslel jsem si v úvahách o sklolech, byl jsem však nedůvtipný a panenský jako každý inteligent, a usnul jsem, aniž jsem si zodpověděl svou otázku. Potom žena šla na potrat a vrátila se domů zhnusena nestydatostí a špínou žen, které spolu s ní se podrobily téhle, tak rychle se v literárním světě zabydlující, operaci - totiž, ty si to nedovedeš představit! - k čemuž jsem odpověděl - mě to nezajímá - ale Vova hned nepochopil, že absolvovala potrat, a pořád jí hladil a hladil po břicho, po prázdném, vykuchaném břicho, podobném nováčkoví, a to bylo moc směšné, až jsem se smíchy otrásal. Ale potom pochopil, co se stalo s jeho dítětem, proč už nevykazuje žádné stopy života, nakonec mu troubovi došlo, že břicho je prázdné, a on, silně rozhněvaný, jí v noci namlátíl. Probudil jsem se navzdory vatě v uších. Ležel jsem a poslouchal, jak jí bije. Bíl jí silně, pořádně, pěstmi, ona fňukala jako oddaná žena, která chápe, že jí bijí oprávněně. Bylo mi jí líto.

Ráno mi Vova přinesl náruč karafiátů. Seděl jsem ve vaně s namydlenou hlavou a přemýšlel jsem o smyslu života. Nechtěl jsem umírat. Hodil karafiáty do vody. Hutné, příliš rozvité květy, nasazené na blanitých stvolech, se kolem mě roztančily. Zrozpačitěl jsem a zakryl se rukou. Vova mě pohladil po namydlené hlavě jako otec, sehnul se a políbil na rameno. Bradka píchala. Bylo to lehtivé a neočekávané. Zmocnil se mě rozpačitý neklid a řekl jsem:

- Ale jdí. -

Ani se nepohnul. Karafiáty tančily, svíraly mi srdce. Smyl jsem šampón a začal je lovit z vody.

- Ech, - podivně vyslovil Vova a náhle, mříží květů, jsem uviděl bordově žilnaté těžké obrysy. Byly hnusné ty obrysy, byly tak hnusné, hrubé a materiální, že vypadaly vábivě, byla v nich přitažlivost divoké loupežnické síly, bylo v nich to, co marně hledáme v obětující se ženské nahlodanosti - cit důstojnosti. Byla tu touha zkrotit je. Zhnusení potřebovalo nějaké přetavení. Nakolik materiální, fyzické bylo zhnusení, natolik nepevná, vágní a přízračná, byla krása, ale ta rostla - podobně na haldě odpadků probleskuje oheň a jeho něžné jazýčky lížou shnilou smradlavou veteš, požírají padavky, chvějí se ve větru; tenhle plamen je krásný, zpevňuje se, je silnější než ošklivost, nenáleží jí a plamen požírá odpadky, oranžová pochodeň na večerním nebi.

Požár! Požár! Tili - bum! Tili - bum! Blahá pohádka dětství, kde krasavice nejsou nic jiného než hloupé tetky s cecky a červenými spařenými tvářemi - ztracená, zapomenutá představa, kde však muži vyvolávají závist.

- Tak jde. -

Ale on stále váhal a nešel, nespěchal s odchodem, nešel, nešel a váhal.

Můj Vova! Můj trest!

Ó, jícen vlastního zadku! Ó, ta BOLEST, soumrak Evropy...

A nyní, čtenáři čuráků, kýmkoli bys byl: přítelem nebo neřádem, estétem, snobem, sprostou černí nebo červení, ať už tě čeká jakýkoli život, ať tě střeží jakákoli smrt, zapamatuj si: tvého osudu si nevážím, přežral jsem se štěstím jako nenažranec, který se přecpal lívancí s kaviárem, a tvůj osud je soudem ubožáka, zatímco já jsem bohatý mladík, milionář ze zlatých nalezišť na Léně, a můj kožich je velmi teplý.

Žili jsme s Vovou v souladu, jemně a něžně, a dávali jsme si navzájem skromné dárky: bonbóny, pestrobarevné kuličky, květiny a pomeranče a polibky - jako syn žije v míru s otcem, jsou-li oba básníky z milosti a vůle boží, a na světě nebylo lidí šťastnějších než my.

Nastěhovali jsme se do druhého sousedního pokoje a ženě jsme ponechali celou jídelnu, divan a Prousta, bratrskou pozornost a bratrskou nezkalenou lásku. Cožpak jsme před ní ne-

klečeli na kolena a neprosili ji o jedinou slzu shovívavosti k našemu štěstí? Cožpak jsme ji neobklopili synovskou úctou? Nebyli jsme snad ochotni rozbit si lebky, jen abychom jí přišli vhod?

Ale ona řekla: Ne!

Ne, ne a ne!

Řekla: - Jste pár ničemů, jste degenerátí, jste darebáci a hajzlové, navzájem jste se sprznili a ještě jste sprznili zákon.

Urážela nás sice, ale neřekli jsme jí jediné špatné slovo, prostě jsme se vytratili: nejprve on, já po něm, usadili jsme se v ložnici a leželi jsme na posteli celí zkroušení.

- Ale ty, Vovo, jsi zvlášť hajzl, - vykřikla za dveřmi.

- Ech, - zkroušeně rozhodil Vova ruce.

- Ech, - echnul jsem já.

Šly dny. Ona všechno kazila a trhala: roztrhala rolety, Prousta, mé staré dopisy, co jsem jí psal - pokrčili jsme nad tím rameny; nasrala na koberec jako invalida - tvářili jsme se, že jsme si toho nevšimli. Byli jsme nad tím, čím nám mohl být smrad, ale i bohům jednou trpělivost dojde. Zbili jsme ji tedy, ne moc bolestně, svlékli jsme ji pro zábavu a zmlátili ji a chechtali jsme se pitomým kozám, které bujně pokřakovaly, dokud jsme ji bili, jenže ona přece jen ztratila vědomí a kozy se staly docela idiotské, dokonce jsme uronili slzu nad jejich nezvratnou pitomostí.

Začala nás mořit hladem. Nepouštěla nás k potravě. Zhubli jsme. Zhubli jsme ze vzájemné lásky a z hladu. Hlad nás rajcoval. Byli jsme giganti - karyatidy, podpírající vzrušený svěrač. Byli jsme hubení veselí muži s rozvalenými zadky. Ale i bohům dojde trpělivost.

- Tebe zvlášť nenávidím, - říkala žena Vovovi a třeštila oči.

Znovu jsme ji zbili. Fena! Postřelená zvěř! Zsinalá dřeka!... Žádný efekt. Ale bylo to sladké. Podívali jsme se na sebe. Objali jsme se a bylo to sladké.

Navzájem jsme se píchali do břicha.

- Buď on, nebo já, - náhle prohlásila žena Vovovi.

- To je fašistická formulace otázky, - poznamenal jsem chmurně.

- Nač ho potřebuješ? - zeptala se žena Vovy. - Pohrál sis s ním, stačí!... Stejně ti nic neporodí. Co z něj máš? Ale já ti porodím syna. -

- Jednou jsi už rodila, - řekl jsem.

- Budeš mít syna, Vovo, - přesvědčeně řekla žena. - Budeš na něj hrdý. -

- Já - jsem tvůj syn, Vovo, - řekl jsem nesměle.

Žena se rozesmála pohrdavým smíchem. Na několik vteřin jsem ztratil víru v sebe, v naši lásku s Vovou... Byla to vteřina neodpuštělné slabosti. Vova to všechno viděl a zesmutněl. Žena upevňovala svůj úspěch. Páchla ženstvím. Vova si zdumčivě probíral zrzavou bradku: pět kroků dopředu, pět dozadu. Buď anebo. Nepřemýšlel dlouho.

Vběhl do pokoje. Cvakly kuchyňské nůžky. Seděl jsem v křesle se sklenicí rajské šťávy. A žíznivě jsem pil. Směle vyrazila proti Vovovi. Její tělo se mi náhle zdálo žádoucí a radostně jsem vykřikl:

- Počkej! Já ji chci! -

Vova se na můj výkřik usmál. Nebyl žárlivcem a vážil si v lidech vášní. Ale učinil hrozné gesto: POTOM. Zachvátila mě hrůza. Ne! Žena však šla směle na nůžky. Vova šel na ženu, zrzavý, moudrý, rodný jako tank.

- Miluji tě, - řekla žena Vovovi v nejvyšší extázi. - Miluji tě! Miluji tě, Vovo. - Vova ji uchopil za vlasy - měla světlé dlouhé vlasy do lopatek - namotal si je na ruku a povalil ženu na podělaný koberec.

- Miluji... - chroptěla žena a se zalíbením zírала na Vovu. Vova jí začal rychle odstříhávat kuchyňskými nůžkami hlavu. - Ech! - říhl nakonec Vova a pozdvihl trofej za vlasy.

Seděl jsem, zalitý krví, rajskou šťávou a gajstem. Maximální pohlavní imprese. Víím, kdo jsem. Jsem Renoir.

A tak jsem se, milý můj čtenáři, stal podruhé vdovcem. Kola ťukají. Jdu úzkými chodbami vagónů, zápolím s uvolněnými klikami těžkých dveří, pode mnou stříbrné stuhý kolejí, v nozdřích vůně železnice, jdu do restauračního vagónu sníst cestovní biftek a zapít jej pivem, brzo bude půldenní Charkov; jsem volný, zarmoucený; pohřbil jsem ženu, která zemřela na dětskou nemoc... Vova vzal tělo za nohy a pokusil se je roztrhnout. Byl silný, můj Vova, ale tohle se mu nepodařilo. Naložil tedy tělo

na sebe. Zamečel. Zavřel jsem oči. Strašně, strašně jsem byl unaven. Ale POTOM prosím:

- Uklid ji. -

Unaveně - také se unavil! - ji uchopil za chodidlo a vlekl na schodiště k odpadkovému průduchu. Vleče ji k odpadkovému průduchu jako velkou pannu z dovozu. Vidím jeho široká pihovata záda. Vovo!... Už jsem ho nikdy nespátřil! Okna! Okna v paměti!...

Prošel jsem špinavě červeným světlem. Hlídač mě přijal jako příbuzného. Kousal jsem a zpíval výsměšným falsetem:

V polí bříza stála

V polí kučeravá stála...

Kousal jsem jak zmije. Ztratil jsem mnoho zubů. Já byl ten vysoký chlapík s odstávajícíma ušima a docela lidskou tváří. Vybral si mě Craig Benson, falešný cizinec. Namísto diplomatické imunity mi nabídl dŮtky a pořádek. Díky jemu! Začínám opět vládnout perem. Píšu pro tebe, Vovo! Vovo! Můj Vovo! Můj trest! Dejte mi můj trest! A jestliže umřel - ne, ty nikdy neumřeš, Vovo! - jestliže umřel, řekněte mi, kde najdu jeho hrob. Přinesu mu náruč jarních tulipánů. Jsme pomník, Vovo, rozkotaný nepřátelskými vichry. Slyším líbeznou píseň své revoluce.

/březen 1980/

Moskevský literární historik /zabýval se Dostojevským, markýzem de Sade, Sologubem, V. Rozanovem aj./ a spisovatel střední generace Viktor J e r o f e j e v byl za účast v samizdatovém moskevském almanachu Metropol vyloučen ze Svazu sovětských spisovatelů. Jeho práce existují převážně jen v rukopisech. Vedle četných povídek napsal román "Russkaja krasavica".

"Nemluví už o povídkách například Jerofejeva, které vůbec nemají nic společného s literaturou,"

G. Baklanov v čas. "Moskovskij literator" z 23.2. 1979.

/Přeložil F. Kautman/

740

Miroslav Červenka: Psí místa, myší chvíle

1

Některá místa se objímají s březnovým polednem
a jiná se drží za loket úsvitu.

Jsou kamenné mosty z pozdního rána na podzim 1742,

sobotní úvozy,

stráně hledící k jediné hvězdě, jež vychází

jen na Jména Ježíš, nedlouho po půlnoci.

Ale zná místo, které postrádá svou chvíli, roční dobu, své století.

Halé, bez šatu čam,

třese se jako psík zlysalý prašivinou.

Jsou chvíle sbratřené s porostem borůvek
nebo s kaplí v souběhu cest, mezi brambořišti.

Hle, podzimní ráno oslovuje mostek z kamene,

hvězda půlnoci potkává tavného přítele, svah.

Ale znám chvíli, jež nemá své místo, svůj kraj ani kontinent.

Zřehlá,

zbavená závoju prostoru,

sem ta_m trhaně plove jak ryš spadlá do nádrže se strými stěnami.

2

"Přišlo mi, ach, líto

paích míst, myších chvíl,

jak bya, dobrý Pane, potěšil

vyhnance z klece souřadnic?"

- Vynkli se vašemu painci.

Strkají čumáky

do kapes věčna

a nekonečna.

Nocují v tajemství.

V knížecím chudobinci.

O babě hladové/pohádka/

Byl jeden domeček, v tom domečku stoleček, na stolečku sklenička, v té skleničce vodička, ve vodičce deset tabletek. Jak se rozpouštěly, bílý kal pomalu stoupal vzhůru.

Vypiju to vestoje, rozhodla se žena, budu se při tom dívat z okna. Odhrnula záclonu, dvůr za domem byl prázdný, pod rozžatou lampou se bělaly ošlapané křídové čáry dětského panáka. Sevřela sklenici a cukavým pohybem zápěstí rozvířila práškovou usazeninu na dně. Připomnělo jí to oblé skleněné těžítko, které mu kdysi dala. Uprostřed stála figurka ponocného, a když se koulí zatřepalo, zvedl se kolem ně^{ho} sních.

Zvedla sklenici k puse a zkoumavě omočila v tekutině špičku jazyka. Otřásla se, přemítavě pohlédla k lednici, na které stála cukřenka, ale hned to zamítla, připadalo jí to jako fixlování. Nadechla se, přitiskla okraj sklenice k dolnímu rtů a v tom jí po zádech přešla ledová ruka. Otočila hlavu a uviděla svou Smrt.

Nevypadala nijak děsivě, neměla kosu ani jiné literární rekvizity, působila jako unavená Siciliánka, celá v černém, jen vlasy nad pomačkaným obličejem měla obtočené bílou plenkou. "Já myslela, že přijdete až pak," hlesla žena. "To bych ti byla platná s křížkem po funuse!" ušklíbla se Smrt a sedla si na lavici, která pod ní nezapraštěla. Pečlivě si srovnala náběry sukně, pak natáhla dlouhou paži: "Můžu ochutnat?" žena jí poslušně podala drink. Smrt tekutinu nejdřív ořichala, pak si ji prohlédla proti světlu a nakonec trochu nabrala do úst. Chvilí douškovously kousala jako koštér víno, pak nehlesně polkla a spokojeně přikývla. "V pořádku. Teď ještě zkontroluju dokumentaci. Ukaž mi dopis."

"Jaký?" lekla se žena.

"Tvůj. Dopis na rozloučenou."

"Aha. Tak ten nemám, žádný jsem nenapsala. Připadalo mi to zbytečné."

"Zbytečné?!" vykřikla popuzeně Smrt. "Tak milostivá si zavádí vlastní pravidla, to jsou mi věci!"

"Promiňte," zpokorněla žena. "Můžu ho teda nažukat teď."

"Nažukat?! Nejsi ty ťuklá? Musí to přece být tvou rukou."

"Máte pravdu," poznala žena a vytáhla ze zásuvky papír s tužkou.

Sedla si ke stolu, chvíli okusovala nehet na palci, potom zas vstala a přitiskla čelo na okenní sklo.

"Co je?" zavrtěla se Smrt.

"Přemýšlím, jak to formulovat."

"Co nejstručněji," radila Smrt.

"No, právě. Nemohla bych si načrtnout koncept?"

"Nezdržuj. Za hodinu mám další rito. Jsou to jenom tři odstavce: úvod, stať a závěr. V úvodu vysvětlí, že je to dobrovolný čin, ve stati objasní, proč ho podnikáš, a v závěru oznam osobu, která za to může, případně vyluč, že za to někdo může. A nezapomeň na datum."

Žena vzdychla, sedla si a rychle napsala do pravého horního rohu datum. Smrt se naklonila přes stůl a rozčileně vyjekla: "Co je to za tužku?"

"Průpiska," pokrčila rameny elévka.

"Jenže červená! Tyhle dopisy se píšou buďto černě nebo tmavomodře. Červeně jedině, když je to vlastní krví," dodala Smrt a vztekle odškubla rožek papíru s datem. Pak vylovila ze zánadří pero s černým inkoustem a podala ho ženě. Ta váhavě odšroubovala víčko. "Už s tím někdo... tohle psal?"

"Každej druhej," ušklíbla se Smrt. "Naposled včera, jeden profesor. To jsou poměry, když ani v bytě univerzitního profesora nenajdeš pero s tmavým inkoustem."

"A," olízla si vyschlé rty žena, "ten profesor, jak... taky prášky?"

"Ne, prášky ne. Byl to svým způsobem chlap, takže provaz. Akorát,"

uchechtla se pod dlaní Smrt, "že si tu skobičku přitloukl moc nízko, musela jsem pak... ale to už jsou detaily. Ty se mi tady moc nerozptyluj a radši piš. Už tu trčím půl hodiny. Jinej se za tu dobu propracuje až k agónii."

Žena rychle napsala dva řádky, pak pohlédla na sklenici. "Myslíte, že to bude bolet?"

"Bude," slíbila Smrt. "Cos čekala?"

"Představovala jsem si, že prostě usnu."

"To víš, že usneš, potom."

"Bude to trvat... dlouho?"

"Záleží na tom, kolik vážíš. A jestli jsi večeřela."

"Padesát pět. A naposled jsem jedla ráno, chleba se sýrem."

"Tak to bude rychlý. Teď už nevyzvídej a dopiš to. Já jsem totiž taky nevečeřela," postěžovala si Smrt.

"Chcete abych vám udělala vajíčka? Mám čerstvý z venkova. Můžu vám je usmažit s cibulkou."

"Cibule mi nedělá dobře. Slaninu nemáš?"

"Jenom sádlo."

"Tak jo. Rozklepni jich tak pět a hodně to opepři, aber schnell, schnell!"

Žena otevřela lednici, vyndala sádlo a vejce, pak si připravila pánev. "Vy pracujete i v Německu?" zeptala se už nad sporákem.

"To tak!" ohradila se Smrt. "Já jsem z Pražského družstva. Letos mám Žižkov a část Vinohrad. Tohle jsem slyšela od jednoho turisty. Naložil se v hotelu Flóra do vany a pižlal si žilky, blbeček. O tepnách asi v životě neslyšel."

"Jak to dopadlo?" strnula nad pánví žena.

"Jak asi? Musela jsem mu pomoci. Aber schnell, schnell!" zaimitovala posměšně. "Ale honorář mi dal slušnej, tisíc východních marek."

"Honorář? Myslela jsem, že chodíte zadarmo."

"To máš z pohádek, viď. Jenomže já jsem skutečná. Dáš mi k tomu

rohlík?"

"Mám jenom chleba."

"Tak patku. A nemusíš si špinit nádobí, sním to rovnou z té pánve." Vykasala si rukávy a sklonila se nad večeří.

"Jaký honorář budete chtít ode mě? Nebo je to dobrovolné?"

"To jenom u cizinců, jinak mamá přesně určené taxy. Ty nebudeš drahá," řekla Smrt s plnou pusou vaječiny. Pak polkla a počítala na prstech. "Otrava farmaky, to je čtyři sta, zdržení s psaním dopisu - stovka, půjčení služebního pera - deset korun, pak ještě příplatek za zvláštní služby, pokud je chceš."

Žena zvedla hlavu od dopisu. "Co je to, zvláštní služby?" hlesla poplašeně.

"Recitace. Hodně zákazníků chce při tom slyšet nějaký lidský hlas, tak recituju nebo odříkávám růženec," vysvětlila Smrt a odstrčila dohladka vyjedenou pánev. Pak vyndala ze zánadří kalkulačku a kostnatými prsty začala vyťukávat cifry.

"Co chtěl ten profesor?" vyrušila ji žena.

"Shakespearova. Šedesátý šestý sonet: Znaven, ach znaven vším já volám Smrt a klid," odříkala zálibně. "To si v poslední době žádá hodně klientů. Jenže pan profesor trval na Saudkově překladu, ten jsem spatra neuměla, a tak se čtvrt hodiny vrtal v knihovně. Jo, o slovíčka, to mu šlo, šťouralovi, ale aby pořádně vyměřil místo pro skobu... A co ty? Budeš chtít zvláštní služby?"

"Přinesu Jefferse. Postel u okna," rozhodla se žena.

"Je to dlouhý?"

"Jedna stránka."

"Jedna stránka neznámého textu to je za tři pětky," broukla Smrt nad kalkulačkou. "Celkem to máš za pět set čtyřicet."

Žena odešla do pokoje a vrátila se s knihou a s peněženkou.

"Tu šrajtofli nech ležet na stole. Já si to vezmu až pak. Platit

dopředu přináší smůlu."

Zvedla sklenici a pohybem zápěstí znovu rozvířila usazeninu na dně. Pak se nadechla a začala polykat.

"Jen ne tak zbrkle, zlatíčko," kecala jí do toho Smrt. "Padá to do tebe jako do studny. Abychom nemusely začínat znovu!" hučela jí za zády.

Tekutina už byla do půlky vypitá, když ženě klesla ruka. "Neklepe někdo?" šeptla.

"Ne, to se ti zdá. Tak už to doraz, ať ti můžu číst. Je to moc pěkná básnička."

"Ale já slyším, že někdo klepe!" vydechla žena.

"Nevymejšlej si! Co by kdo klepal, máš přece zvonek, ne?"

"Tak to už jsou asi halucinace," smířila se a upila dva hlty.

"Zůstanete se mnou až do konce?"

"No zdali! Tak honem, za maminku, za tatínka, za toho vola..."

Žena odložila prázdnou sklenici, olízla si hořké rty a otřásla se.

"Nemohla bych to něčím zajíst?"

"To nestojí za to. Radši si lehni, udělej si pohodlí," řekla něžně Smrt.

Žena si sedla na linoleum, pak se překulila na bok a přitiskla si dlaň na žaludek. Smrt ji překročila, roztočila kohoutek s teplou vodou, pečlivě vydrhla litinovou pánev, utřela ji a zařadila do kredence.

"Jak je?" zeptala se pak.

"Bolí to," hlesla žena.

"UŽ? Tak já čtu, abych to vůbec stihla!"

Když sklapla knížku, bušení na dveře se změnilo v kopání, ale žena už to neslyšela. Smrt jí zavřela oči, pak vytáhla z kapsy maličký fotoaparát a pořídila snímek dopisu na rozloučenou. Potom si odpočítala z peněženky svůj honorář.

Dveře už praštěly v pantech, když vyškubla telefonní šňůru ze

zdi, "to víš!" zamumlala a proběhla do ~~zahrady~~ pokoje. Ve chvíli, kdy přelézala oknem do dvora, dveře s řachnutím povolily. Ale Smrt věděla, že její práci teď už žádný vůl nemůže zmařit. Pod lampou se všimla křídového panáka, neodolala a rychle si ho přeskákala. Pak nasedla na černý bicykl a šlápla do pedálů.

Přejela šest ulic a zastavila u rohového činžáku, Kolo schovala ke sklepu, pak vyběhla do třetího patra. Zatímco oddechovala a hledala v zářadří univerzální klíč, zavanula k ní známá vůně. Tiše odemkla. V předsíni vypočila zvoněk a pak už rozrazila dveře do kuchyně. "Tak moment, zastav si to ještě!"

"Proč?" ozvala se malátně klientka. Ležela na rozprostřené dece vedle stolu a pročetla si nějaký text.

Smrt ji popuzeně obešla a rychle zavřela kohoutky plynového sporáku. Potom natáhla ruku: "Kde máš dopis?"

Žena skoro otráveně vzdychla a podala jí své papíry.

"Strojopis!" zamračila se Smrt. "O babě hladové," přečetla nadpis. "Tomu ty říkáš dopis na rozloučenou?" Vztekle zmuchlala listy a hodila je do koše. Ohmatala klientce puls. Pak ji podebrala pod rameny a od-táhla ke stěně. "Tak, pěkně se opři, tady máš pero a papír. Nejdřív datum, pak úvod, a stručně! Nehraj si na spisovatelku, děvenko."

K r a j i n a p r o z á z r a k

Mladý básník mi přinesl k posouzení strojopis vého debutu. Nechce se ucházet o vydání v oficiálním nakladatelství. Zdá se, že k tomu má dobře promyšlené důvody. Verše mě zaujaly. Nabídl jsem se, že je doprovodím několika slovy. Taková nabídka se ne-
snadno odmítá.

Autora jsem poctivě upozornil: Čtu verše postaru.

Vzpomínám, jak jsem se v době svých vysokoškolských básnic-
kých pokusů trápil s tatínkem. Miloval Otokara Březinu, recito-
val jeho básně z paměti a „úsměv, motýl vyššího štěstí“, byl pro
něho nejsilnějším básnickým zaklínadlem. A já jsem tenkrát prá-
vě objevil Mastersovu Spoonriverskou antologii a českou Skupinu
42 a vyznával s Ivanem Blatným, že „věčnost lze vyčíst/ i z tro-
chy v průjezdu zaslechnutých slov.“ Tatínek ji odtud vyčíst ne-
dokázal.

Jako se jeho vnímání „zastavilo “ u Březiny, zastavil jsem
se já u Jiřího Ortena a válečného Josefa Kainara, u silné větve
moderní poezie vyrůstající z rilkovského a valéryovského kmene.

Oldřich Mikulášek, který k ní také patřil, často citoval
z Paula Valéryho, tuším ze Hřbitova u moře, že „lyrika je roz-
členěný výkřik“, tedy výkřik, který je artikulován.

Tak sem si navykl ptát se, kdo je ten, jehož výkřik ke mně
doléhá, to jest jakou zprávu mi o něm ten výkřik podává.

Básník Jakobeus volá úzkostně. Jeho „nospavostí prochází se
zloděj/ po spáncích loží mi/ a krade je“. Básníková úzkost pra-
mení z každodenní zkušenosti, neboť „všechno už tu bylo/ už jsme
to četli/ co na tom/ aspoň se to nebude tak brzo opakovat“. Je
to úzkost romantikova a umí si sama nastavit sebeironické zrcad-
lo.

I ten, kdo na rozdíl ode mne nezná autora osobně, pozná z jeho básní, že je učitel, a že své zaměstnání i sebe v něm vidí velmi nepateticky.

Nejvíce mě však na jeho úzkostnosti zaujalo, že ji provází podivuhodná hravost. Hravost představ, hravost slovní a jazykově převleková - čtete na důkaz autorovy verše ve slovenském a německém jazyce anebo jeho melodické rýmované texty, ve kterých jako by zazníval názvuk tradiční poezie devatenáctého století, kdy se v básních ještě krásně zpívalo.

Je to hravost údělná. Básník se o ni pranic nemusí snažit, daří se sama od sebe, slovní hříčky se mu připlétají do pera, aniž na ně čeká a líčí.

Musel jsem myslet na dědictví českého poetismu, ale ten byl hravý radostně a bezstarostně. Jakobeus si hraje, jako by kolem něho a v něm kromě té zvláštní úzkosti z opakování a banality nebylo nic jiného a pravdivějšího. Ví, oč jde, a sám to pojmenovává: „Jako se stává skutečností.“

I v jeho milostných básních, přesněji řečeno v básních, ve kterých se zpovídá ze zážitků s přítelkyní nebo s přítelkyněmi, přehlušuje hra všechno ostatní. Nikdy neí situace taková, aby nemohla odbočit ke hříčce nebo do ní dokonce vyústit.

Takové vnitřní uzpůsobení brání, aby si člověk něco nalhával: obecně vznešené účely a cíle, vlastní i cizí důstojnost.

Je v tom co opožděně dětského, kontrapunktovaného vědomostmi, vzděláním, schopností sebereflexe.

„Táhne mi na víc než na kolik vypadám/ a stejně tak se cítím.“

Tady by měl věcný pisatel úvodu skončit. Nedokážu to. Snad za to může láska k poezii, kterou Josef Kainar výmluvně shrnul

do své výjimečné sbírky *Osudy* a kterou představuje dílo Jiřího Ortена.

V jejich verších se odehrálo něco, co z jednotlivých obrazů a epizod tvoří osud. Ortена jako by formovala židovská tragédie. Ale prožili ji i jiní mladí muži, kteří psali básně, a velcí básníci se z nich nestali. Josef Kainar se zejména v letech po únoru 1948 neblaze proslavil obratnými rýmy na všechno možné. Později se pokoušel vrátit k sobě samému. Nikdy se mu to nepodařilo. Ale kdysi předtím, za války a za německé okupace, když se živil hrou na kytaru v nočních podniku, vydobyl ze svého osamění a denních zlých snů vidiny a příběhy, které pro mne ztělesňují pravdivý a krutý obraz lidské bezmoci a autentického vnitřního světa zrozeného z bezmoci. Jak tehondosáhl, neumím povědět a myslím, že to neví nikdo. Byl to pravděpodobně zázrak.

Přeju Jakobeovi, aby se takový zázrak stal také v jeho básnické krajině. Aby jako básník poznal, že není a nemůže být pravda, že „všechno už tu bylo“, zejména pokud jsme to jen četli. A že i kdyby to byla pravda, neohrání nás to před brzkým opakováním. Jinými slovy aby na vlastní kůži a do krve okusil, že pravda básníků se děje vždy poprvé.

Věřím na zázraky. Každá dobrá báseň je zázrak. Je třeba být pro něj připraven. Všechno, co básník procítil, ví a umí, je příprava. Ví-li a umí, má naději, že se to stane. Ale nic nepomůže nadbíhání. Česká i světová poezie je plna odstrašujících příkladů, jak zle pochodí mladý básník, vezme-li jednu ze svých her, jeden ze svých hravých převleků vážně a namlouvá sobě i jiným, že dozrál k věrnosti.

Jakobeovi sebeklam nehrozí. Také proto jsem přesvědčen, že jeho naděje je dobrá.

Jakub Jakobeus CESTY K TOBĚ Jakub Jakobeus Cesty k tobě

PRINCIP PEDAGOGICKÉHO EGOISMU

I.

vstříc cestě do školy
vzlétají tisícivraná hejna.
jižní kopců zahříváné v noci
jejich peřím zejí holotou.
rána zrána zebe.
městské stoky rozvalují boky
nikdo neví z čeho ztloustneme.
malují se čerti na perníkové stdce
a srdce na perníkové čerty.
nikolaj chodí o berlách
a učí sněhuláky kouřit.
táhne mi na víc než na kolik vypadám
a stejně tak se cítím.

...

III.

odsunut byl bornamisa
hrobka předků vyplněna
v ložnici jeho zámku se schůzují
a ve stájích zřízena jest škola
odmrštěn do vsi bří mrštíki
nanelézám tu bratry

IV.

říká že se ještě budeme milovat --
jak jen si tím může být tak jist?
ale dobře mu tak

dobře tak jen ať ví
 jen ať chce!

stejně má vždycky pravdu
tak ať ji má
i teď --

V. etwas von jenseits
 gewehr ohne gewähr
 straußpolitik herrn strauß
 brandpolitik herrn brand
 sing sing
 monotonie unter palmen
 sing sing
 bunt sind schon die felder
 kotzen sie nicht so romantisch!
 recht hatte brecht
 man soll lieber begehen
 nun es mangelt an mann

VI. ovdovělosti
 jak hrstka ledu rozpustil se ti milenec mezi stehny
 roztál a roztekl jak malinový olej v šálku
 už nikdo se nenamáhá ti věřit o lásce
 kolem zahrady ti postavili železo beton
 a sanitka denně odváží tvé mrtvolné psíky
 ještě je čas prožít svou smrt

VII. stejné je jiné je stejné
 a v přituleném sněhu cítím křídla
 svých milých
 noci kdy se topilo jen svíčkou
 kdy se snídala zrnka ozdobných makovic
 únavu z marného objednávání čaje
 všechno je nenávratně pryč

ale tolik chci - když potkám -
 aby se mne někdy dotýkaly jiné nohy
 než tvé

VIII. feudalismus
 zákožka svrbí a pálí
 celý náš nakažený internát
 ve třídách v autobuse možná i u zubaře
 budeme škrtat zapalovače a sirky
 a co tě nepálí nehas
 a co tě nesvrbí neškrábej

učitel je jak poddaný
 cosi mu roste pod rukama
 co nelze vymýtít
 a lenní páni s ním vydřou
 pro všechno dle chuti své i nechuti
 kdykoli se jim zachce:
 pomalu v pustých třídách
 rozpouštěli učitelé v dlaních vánoce
 svrběl je jazyk a to je vše
 co chtěli a co mohli
 co mohli a co chtěli

IX.

postupne všetko mení miesto
 aj tieto slová časom zmení rad
 korytom voda ja odídem cestou
 na hore more na jar na západ
 postupne lebo nie je času
 čakať sa bude neskoršie
 neprídeme o niakú krásu
 stretneme ešte aj to najhoršie

...

CESTY ZPĚT

I. /cheb/

ve zmrzlinovém oplatku potichu hoří leď
 na lásku vidím pozpátku
 a na smrt vidím před
 a na den vidím přes půlnoc
 a na noc do tebe
 a nazpět vidím padat zlost
 a napřed do nebe

III. /litomyšl/

že se tu druhého
 narodil bedřich s.
 stojí tu interhotel dalibor
 obklopený čtyřkolými dvoutakty
 braniboři v č.

+ + +

mou nespavostí prochází se zloděj
po spáncích loží mi
a krade je

tak rožnu ale on už
už pčelízá parapet
dře nám omítku a zašlapal
klíčky nějakého zeleného

všechno už tu bylo
už jsme to četli
co na tom
aspoň se to nebude tak brzo opakovat

zimní nebe

padne to a je to padlé
jak květy jako dívky zvadlé
jak smutek co se nermoutí
jak pouti v šerém zákoutí
a doléhá to hezky z výšky
jak vlčí zuby na hřbet lišky

jako když ďáblíky máš vkradlé
jako když oči zžehnou ti

strach z věštby

na březích s¹nic se plazí hadince
koupím si městský plán
a v každém sadu rozprostře se stolek:
Preso! - Máme jen obyčejnou -
Tak obyčejnou!
ve slunci léčím své dvouhodinové prázdniny
a v pramenech spalují svůj temný děs
anticipačního ďábla noci
abych jim oběma jemu a jí
prominul svoji nenávist

a již vím že to nelze
uhranuti proroctvím:
ještě se spolu
budeme milovat
ještě se spolu
budeme zlít

I. /mann ist mann/
 támhleta malá
 co pokukuje
 mohla by být mařej
 co pokukuje
 už nepoznám
 co je chlap

II. /man ist mann?/
 ubíjím chlapečka
 musím ho utlouci
 ve svém "stále ještě hoch"
 umlčet udávit uhrát
 a tak těžce se mi zvedá mužská tlapa
 a pudí mužný pach
 tak těžko na koleno vah kladu chlapa

mladičký goethe, staříčká levitzow

v odstaveném kupé nalézali své cuchání
 na lavičkách zarostlých bolševníkem
 vyhryzávali si řetízky do kůže
 přes hráze věčnosti valily se jim noci do slabín
 silou všech probdělých dní
 a v posluchárnách vlhkými dlaněmi
 podemílali břeh jedna druhému
 zajatci cizího města pouštěli létu žilou
 podřali čas jako svou prázdninovou smrt

ale už neříkáš že ti krásně voním
 už se neusmíváš na půl slova
 záhadnost mého těla ti přestala chutnat
 ochablá slova se tisknou k sobě
 jak stehna v nemanželské posteli
 rveme se s vlastními výkřiky
 všechna slastná O roztínáme v půli
 snadné je opustit
 nesnadné odpustit
 a v hrdle chrčí vzpřímené D
 nejtěžší písmeno na světě

Co se myslí - co se říká

věčná potřeba napodobovat
 stylizovat se vytvářet zdání
 anticipovat a evokovat
 všerejšek i zítřek slít do této
 jediné minuty hodiny
 pravda neexistuje
 JAKO se stává skutečností

Je Švejk "švejkem"?

Zdá se, že Haškův kult v té podobě, jak ho pěstují například autoři různých televizních inscenací, dokázal už pomalu samotný Haškův román mnoha lidem natolik zprotivit, že už se lze setkat s mládeží, které ho čte jen jako protivnou školní četbu. Sama výrazová nevázanost dnes těžko může představovat velké lákadlo i pro mládež školou povinnou, pokud se pedagogové sami nepostarají, aby dostala nový zajímavý akcent: tak pamatuji například ještě někdy z konce šedesátých let na gaudium, které se podařilo trochu zamin-drakované a nepochybně ctnostné učitelce vyvolat, když dala na konci školního roku tento všemi vyššími instancemi schválený román ve třídě pro ukrácení volné chvíle předčítat a když ji pak výbuchy veselí ~~xxxxxxxixix~~ třináctiletých holčiček a chlapečků na místech z pedagogického hlediska zřejmě nepřiměřených přiměly k tomu, že v zoufalství utekla na chodbu, aby se ze svého šoku uklidnila.

Trochu jiné situace je u českých intelektuálů: vedle řady umělců, kteří Haškův román obdivují, je tu i mnoho takových, kterým Švejk nepřestává dělat starosti. Zatímco interpretace literárních vědců odívají Švejka i jeho autora do uniformy statečného obhájce lidového cítění a myšlení, je pořád ještě dost těch, kdo nesou s ne-libostí, že český lid je v této knize světu představen v podobě nepřiliš hovějící národní hrdosti. A rysy českého "švejkovství", kterým se dostalo označení právě podle hrdiny Haškova románu, vyvolávají zajisté právem malé nadšení u každého, komu na osudu tohoto národa ještě záleží.

Ale tady se dostáváme k otázce, kterou pokud vím ještě nikdo nenadhodil: je opravdu "švejkovství", tak jak mu rozumí dnes boдрý český lid, spojováno s Haškovou postavou právem? Není způsob, jakým bývá dnes často tento román čten, dokonalou ukázkou bezmyšlenkovité slepoty k obsahu díla samotného? Co českého švejka s malým začá-

tečním písmenem charakterizuje na prvním místě, to je nepochybně zbabělé a mazané lpění na vlastním životě a pohodlí jako na jediné věci, které je ochoten přiznat skutečnou hodnotu. Nuže, není zapotřebí příliš bedlivé pozornosti, abychom byli s to postřehnout, že právě tento rys Haškovu Švejkovi naprosto chybí. Dokonce i sám zrod této postavy tomu nasvědčuje: její první povídková podoba nám představí jen tvora tak bezstarostně lhostejného k vlastnímu životu, že právě jen proto[✓] pro vojenskou mašinerii dokonale nepoužitelný a nebezpečný. A jestliže jistou vnitřní zákonitostí humoristického románu je, že jeho hrdina nakonec z nejnebezpečnějších situací díky souhře šťastných náhod vyvázne, tato okolnost by čtenáři neměla zakrýt fakt, že v jeho postoji je pramálo rysů, které toto vyústění činí pravděpodobným bez zásahu nevypočitatelného osudu. Všimněme si jen jednotlivých epizod z hlediska toho, jaké jsou v nich Švejkovy skutečné vyhlídky na to, že se ze šlamastiky dostane se zdravou kůží. Tak hned historie jeho zatčení poté, co projevoval na vozíčku své císařsko-královské vlastenecké nadšení. Jeho uvěznění skončí zajisté tím, že se stane vojenským sluhou feldkuréta Katze, a samu pozornost feldkurétovu na sebe obrátí tím, že sehraje při jeho kázání průhlednou komedii dojetí, které se feldkurétovi zalíbí právě svým humorným cynismem. Jenomže ve chvíli, kdy feldkurát požádá auditora Bernise, aby mu Švejka z vězení poslal, auditor marně hledá jeho spisy. A v závorce čteme: "Spisy o Švejkovi byly nalezeny v archívu vojenského soudu teprve až po převratu ~~xxx~~ s touto relací: „Hodlal odhodit pokryteckou masku a vystoupit veřejně proti osobě našeho panovníka a našemu státu.“ Spisy byly zastrčeny do spisů týkajících se jakéhosi Josefa Koudely. Na obálce byl křížek a pod ním: „Vyříženo“ a datum."

Švejk tedy hned na počátku románu neunikne smrti proto, že svou geniální mazaností všechny obelstí, nýbrž jen pouhou náhodou,

které dává ovšem za pravdu jeho fatalismu: díky špatně fungující byrokratické mašinérii byl místo něho pověšen zřejmě kdosi jiný, ale zrovna tak by byl ovšem Švejk sám, i kdyby nebezpečí nijak neprovokoval, mohl rovněž být pověšen místo někoho jiného.

Jestliže Švejkovo putování do Putimi skončí pro něho docela uspokojivě, nemá na tom zásluhu jeho mazanost, ale fakt, že pítomost strážmistra, který Švejka zatkl, je tak zjevná, že veškerý vztek rytmistra, před kterého je delikvent předveden, se obrátí právě proti strážmistrovi samotnému; zdegenerovaného idiota, kterého má, jak se domnívá, před sebou, je takto ochoten brát s jistým humorem.

Ještě nápadnější je role šťastné nehody při vyústění Švejkova dobrodružství, k němuž došlo tím, že se z hravého rozmaru převlékl do ruské uniformy. Švejk padne tentokrát do rukou generála Finka, maniaka, jehož zálibou jsou něhlé soudy a věšení. Před šibenicí ho nezachrání jeho vlastní mazanost, ale "romantické" sklony majora, který je jedním z členů vojenského tribunálu, jenž Švejka soudí:

"Major trval však na svém, že je třeba zjistit totožnost obžalovaného, poněvadž celá záležitost jest neobyčejně politicky důležitou. Zjištěním jeho totožnosti může se přijít na další styky obviněného s jeho bývalými kamarády z oddílu, ku kterému patřil.

Major byl romantický snílek. Mluvil ještě o tom, že vlastně se hledají jakési nitky, že nestačí člověka odsoudit. Odsouzení že je jedině výslednicí určitého vyšetřování, které zahrnuje v sobě nitky, kteréžto nitky ... Nemohl se z těch nitek dostat, ale všichni mu rozuměli, souhlasně kývali hlavou, dokonce i pan generál, kterému se ty nitky tak zalíbily, že si představoval, jak na majorových nitkách visí nové něhlé soudy."

To, že je nakonec učiněn dotaz u vojenského oddílu, k němuž Švejk patří a že toto zjištění jeho totožnosti ho zachrání, není

tedy zásluhou jeho geniální mazanosti, ale náhodným vyústěním soudní procedury. Ostatně, kdyby Švejkovi šlo opravdu jen o to, uniknout nebezpečí a zachránit zdravou kůži, cožpak by se byl sám přihlásil k tomu, že je rakouským vojákem, zrovna ve chvíli, kdy je pokládán za ruského zajatce a může tak definitivně vypadnout z válečné hry, a kdy fakt, že mluví německy, mu je s to zajistit dokonce jisté výhody oproti ostatním zajatcům?

Ve skutečnosti to, co je základním motivem Švejkova jednání, je zpravidla potřeba zparodovat bez jakéhokoli dalšího účelu blbost mašinerie, která ho vřazuje do svého fungování, a to i za cenu, že přitom bezprostředně ohrozí vlastní život. Prvotním záměrem Haškovým bylo zřejmě - v první povídce, v níž se postava Švejka objevuje - ukázat, jak pouhá blbost, která činí člověka lhostejným k vlastní smrti, je s to narušit fungování vojenské mašinerie, jež nachází pro svoji manipulaci s lidmi opěrný bod právě v jejich sebezáchovných instinktech. Ale v průběhu psaní románu dostávala tato postava nový a hlubší smysl, jak Hašek začal promítat do Švejka sebe sama: Švejk přestává být pouhým idiotem a stává se někým, kdo blbství záměrně předstírá. Ne však proto, aby zachránil svůj život, ale protože tak jakýmsi paradoxním způsobem zachraňuje svoji lidskou důstojnost: zachraňuje ji svou záměrnou nepoužitelností, tím, že za cenu permanentního rizika vyhledává všechny situace, kdy může třeba i jen ve vlastních očích zesměšnit systém, který z něho dělá pouhé dobytče a nedává mu žádnou jinou šanci na prosazení svého lidství.

Roménové postava fascinuje ovšem přitom určitou dvojnásobností svých postojů, ale to právě ~~zachraňuje~~ ji zachraňuje před tím, aby byla jen ~~pouhým~~ pouhým alegorickým výrazem myšlenky autorovy: smysl jejího chování, které bylo zformováno celou vnější i vnitřní zkušeností, ~~není~~ bývá jen v jednotlivých případech dán přímo, zpravidla musí být čtenářem uhadován. V Švejkově respektu k uloženým povinnostem je často hodně samoučelného, co se nedá vždy vyložit

vědomým úmyslem něco parodovat. Parodovaná subordínace je u Švejka občas zároveň i praktickou obranou, dokonce snad někdy i náhradou za určité citové ~~xxxxy~~ vazby - nelze ji převést na jeden jednoduchý motiv. Právě proto, že jeho chování je zformováno životní zkušeností do definitivní podoby, je zásadně druhými neovlivnitelné. Tak se můžeme v románě setkat i se situací, kdy Švejkovi lekci "švejkovství" udílí jiná postava, aniž ho přiměje zanedbat uložený úkol. Opilý šikovatel vysvětluje dobrému vojákovi, že chystaný odjezd marškompanie se protáhne, a vybízí ho:

"... Uděláte dobře, když se taky posadíte ..."

~~xxxxxxx~~ ,Nemohu, řekl s hrozným sebezapřením dobrý voják Švejk, musím do kanceláře, což kdyby někdo telefonoval."

,Tak jděte, moje zlato, ale pamatujte si pro život, že to není od vás hezké a že pravý ordonanc nesmí být nikdy tam, kde je ho třeba. Nesmíte tak příliš horlivě se hnát do služby. Není opravdu nic ošklivějšího nad splašeného ordonance, který by chtěl celou vojnu sežrat, dušinko milá."

Román nevyžaduje samozřejmě, aby čtenář motivy Švejkova chování analyzoval: jeho působivost je však založena na tom, že čtenář vnímá onu neohroženost, s jakou se Švejk permanentně ~~xyxxx~~ vystavuje riziku. Jakmile se bezprostřední vnímání čteného díla naruší tím, že se do něho vměšuje vnějškově dané schéma, jakmile je čtenář připraven vidět ve Švejkovi právě jen představitele "švejkovství", kniha ztrácí převážnou část svého vnitřního napětí a své zajímavosti.

K. Pecka připomněl nedávno fakt, že román zůstal nedopsán a že v předválečných vydáních býval doplňován partiemi napsanými Haškovým přítelem Karlem Vaňkem. Sám jsem tento závěr románu z cizího pera četl jako chlapec před několika desetiletími: a živě si vzpomínám na to, jak ostře se pro mne odrážela část napsaná Vaňkem od Haškova vlastního díla, jak všechn vtip a humor vyprchal, jakmile se Švejkova

postava dostala do rukou jiného autora. Stálo by jisté za analýzu, v čem tento rozdíl spočívá, a takové analýza by pomohla možná lépe pochopit i samo dílo Haškovo. Jen jako hypotézu, nepodloženou čerstvou četbou Vaňkova textu, mohu tu nadhodit otázku, jestli jeden z těchto rozdílů netkví právě v tom, že už tady byly položeny základy k tomu, aby Švejkova postava ztratila svoji vnitřní ~~zřetelnou~~ složitost a změnila se v pozdě ztělesnění zbabělé vulgérnosti.

Je-li tedy dost důvodů, abychom odmítli představu o Švejkově "švejkovství", lze na druhé straně zapochybovat i o tom, že tato postava je s to reprezentovat zrovna "český lid"; přes všechnu povrchní družnost Švejka charakterizuje spíše bytostná společenská izolovanost. Naprostá lhostejnost k vlastnímu životu činí ho zároveň stejně lhostejným i k životům druhých. Když dva vojáci eskortují Švejka k feldkurátovi Katzovi, Švejk před nimi sehraje komedii člověka, kterého čeká šibenice, vzbudí jejich soucit a zatáhne je do pútyky, kde se oba jeho strážci opijí. Když s nimi v tomto stavu dorazí nakonec k feldkurátovi, není nijak jisté, že příhoda dopadne pro oba postižené dobře - zachrání je v podstatě jen opilecká blahovůle Katzova a jeho dokonalá lhostejnost k vojenské disciplíně. Pro jejich riskantní situaci projevuje Švejk přitom pramálo porozumění:

"Čahoun vstal a šel ke dveřím vrávoravým krokem. ,Pusť nás domů, řekl Švejkovi, ,kolego, neblbni.'

,Jdi vode mě, odpověděl Švejk, ,já vás musím hlídat. Teď se neznáme.'

Ve dveřích objevil se polní kurát: ,Jé, já se nijak nemohu do těch kasáren dozvonit, tak jděte domů a pa-pa-matujte, že ve službě se chlastat ne-nesmí. Marš!

Ku cti pana polního kuráta budiž řečeno, že do kasáren netelefonoval, poněvadž neměl doma telefonu a mluvil do stojanu na žárovku."

Ve Švejkově parodování vojenské subordinační je v tomto případě i jistá dávka krutosti, tak jako byla vlastní i některým parodujícím šprýmům Haška samotného. Postiženými jsou tady dva ~~vom~~ venkované, a k venkovanům anarchista Hašek právě láskou neoplýval. Ale v této souvislosti je třeba zdůraznit, že tito dva truchliví vojáci jsou snad jedinými představiteli lidových vrstev v románu - představitele dělnictva bychom v něm marně hledali. Ti, s nimiž Švejk v románu přichází do styku - nepočítáme-li vandrůka a ovčáka, s nimiž rozmlouvá během svého putimského cestování, a sapéra Voďičku, s nímž prožívá své királyhidské drobrodružství - nejsou rozhodně představiteli lidových vrstev: je to po feldkurátovi Katzovi a nadporučíku Lukášovi ona skupinka, v níž se Švejk ocitne, když ho plukovník, naladěný protimaďarsky, po jeho aféře v Királyhidě povýší na kompanieordnanc. Tuto skupinku tvoří: jednoroční dobrovolník Marek, což je anarchistický intelektuál, vybavený názory a některými rysy Haška samotného, účetní šikovatel Vaněk - bývalý drogist, tj. nikoli snad příručí, nýbrž majitel drogerie-, bohatý a vypasený mlynář Báloun, kuchař Jurajda, který byl v civilu vydavatelem okultistického časopisu, a telefonista Chodounský, o jehož civilním zaměstnání se v románu nemluví - Švejk se ho pouze ptá, jestli není příbuzný stejnojmenného majitele detektivního ústavu. Lze se jen dohadovat, jaké reakce by asi Švejk vyvolával, kdyby se ocitl skutečně někdy v kolektivu obyčejného mužstva - tedy uprostřed lidí, které už jejich sepětí s domovem, jejich vztahy k lidem, s nimiž jsou spjata citovými svazky, musí vést k tomu, aby u nich onen sebezáchovný instinkt, který u Švejka neexistuje, přece jen hrál určitou roli. Švejk zůstává právě bytostí sociálně nezařazenou, bez jakýchkoli vztahů, které by ho s kýmkoli a s čímkoli spínaly.

Nepíšu tyto řádky s představou, že se mi v nich podařilo vrhnout na Haškov román nějaké překvapivě nové světlo: domnívám se, že

pro každého, kdo tento román čte s porozuměním, je tohle všechno prostě samozřejmostí. Ale zdá se, že skutečnou četbu začíná dnes někdy nahrazovat abstraktní uvažování nad schematicky pojatým smyslem díla, které pak snadno najde oporu v děvných soudech těch, jimž jejich ideové pozice činila Haškův román a priori nepřístupným. Tato stať nechce být tedy ničím víc než výzvou, aby ti, kdo s Haškem chtějí polemizovat - a k takové polemice může být zajisté důvodů dost -, nepolemizovali nakonec jen s uměle vytvořeným papírovým panákem.

220

J. P.

O GENERAČNÍCH POCITECH...

/František Kautman odpovídá Evě Kantůrkové/

Milá Evo,

bylo pro mě opravdu nezaalouženou poctou, že Vás mé bezvýznamné jubileum inspirovalo k eseji o některých závažných problémech současné české literatury. Ty ovšem přesahují problematiku generační, která sice přesahuje literaturu, ale obepíná generační penzum mnohem širší /tak u Vás od Muchy a Hrabala po Křesadla a Havička./

Tak by se k věci mohlo přistupovat z několika stran: odraz generační problematiky v literatuře; generace a literatura; generační pohled na literaturu.

Sama hned v úvodu uvádíte na pravou míru problematičnost samotného pojmu generace. Za starých lepších časů se v generaci vydělila určitá agilní skupina /např. generace z r. 1914, proletářská poezie, poetisté atp./, která vystoupila s literárním, uměleckým a třeba i sociálním a politickým programem, a tím vtiskla generaci určitý ráz. Na počtu příslušníků skupiny nezáleželo, počet aktivních tvůrců, stojících mimo tento hlavní proud, mohl být mnohem větší. A ovšem také nezáleželo na křestním listu: v generaci z r. 1914 hrál téměř klíčovou roli "devadesátník" St. K. Neumann, v proletářské poezii byl nejzralejším teoretikem v poměru ke svým "generačním" druhům o deset let starší Hora a pod. Správně říkáte, že generační pocit může někdy vyslovit, přesněji zobrazit, příslušník generace jímé. Navíc to vymezení vašich-našich generací /1923-24 - 1931-32/ může být dále vnitřně děleno a v tomto dělení se promítne i odlišné vidění, podmíněné odlišnou zkušeností.

Vedl bych tu dělicí čáru někde vlastním ročníkem /1927/: byl to poslední ročník, který dospíval a tlakem historických okolností většinou dospěl ještě za války: válka pro tyto generace byla reálná zkušenost, zadřela se jim pod kříži a z jejího šoku se nikdy nevymanily. Ti mladší ji zažili také, ale autenticky k nim mohla doléhat jen konkrétními dojmy - ať už z životních příběhů jejich rodin, nebo frontovými zážitky.

To pak podnítilo i konkretizaci oněch snů o šťastné budoucnosti lidstva v sociálně spravedlivém řádu: my četli "Kapitál", "Stát a revoluci" a "Původ rodiny..." jako zakázanou četbu, za niž se riskoval kriminál. /Napsal mi jeden kamarád, že jeho první "samizdatovou" četbou v lágru byl cyklostylovaný text "Krátkého kurzu Dějin VKSb". Dnešní generace, u nichž při policejních prohlídkách zabavují Bible a náboženskou literaturu by z toho mohly pochopit, jak přitažlivé a důvěryhodné se nám - šestnácti-seštnáctiletým - musely zdát myšlenky, obsažené v literatuře, na niž tak zběsile reagovali naši úhlavní nepřátelé. Jinými slovy: naše představy o socialismu a komunismu neměly nic společného s "reálným socialismem", tenhle pojem by se nám tehdy musel zdát úplné nonsens /cožpak mohl být nějaký nereálný socialismus, pokud to by Marxův vědecký, historicky zákonitě nastupující a dějinným vývojem determinovaný společenský řád/, stejně jako bychom nemohli pochopit, že jednou vyvstane požadavek "socialismu s lidskou tváří", jako kdybychom vůbec mohli akceptovat socialismus bez lidské tváře či dokonce s tváří nelidskou, ačkoli v takovém "socialismu" jsme přece žili: byl to Hitlerův národní socialismus. Pokud se k nám, sporadicky ovšem /o to se staral už Benešův režim na sklonku první republiky/, dolehly zprávy o nelidskosti Stalinova socialismu, nevěřili jsme jim a pokládali je za nepřátelský výmysl. /Podobně jsme se smáli nacistickým plakátům, vylepovaným ke konci války, na nichž krvavý paňák zachvacuje Hradčany, s nápisem: "Uchvátí-li tě, zahyneš!" "My se nebojíme, my tam nebydlíme," vysmíval se jim lidový vtíp./

A subjektivní, individuální komponenta našich mentalit také ještě nepřicházela do neřešitelných rozparů s kulturní politikou komunistů. Pro nás socialistickým uměním byl Picasso, Eluard, Tzara, Teige, Teyen a Filla, poetistický a surrealistický Nezval, Děčka E. F. Buriana, Osvobozené divadlo V+W a Jaroslava Ježka, jazz, Einstein a Piscator, Bauhaus a Corbussiére a vůbec všechno to, co se pokrývalo souhrnným názvem avantgarda. Že je to v SSSR jinak, jsme se dozvěděli až ze Ždanových projevů o umění z r. 1946, a že to bude jinak i u nás, brilantně zformuloval Ladislav Štoll v "Třiceti letech bajů za českou socialistickou poezií" v r. 1950.

Tady to vlastně začínalo - když generace, která se chystala z říše temna /fašismu/ přeskóčit do říše světla /revolučního komunismu/ musela proti svým emocionálním sklonům násilně zasáhnout. Stačí bouřliváci to všelijak formulovali dávno před námi: Majakovskij "šlápl na hrdlo vlastní písni" a St. K. Neumann freneticky vykřikoval

"plíživé kontrarevoluce" roku 1968/.

Teď šlo o to vylamovat z monolitní pseudoreality jeden kámen za druhým. Tohoto úkolu se ujala sociálně kritická literatura. Tedy: tzv. socialistický realismus byl demaskován jako literární apologe- tika, kterou Gorkij stydlivě nazýval "revoluční romantikou". Ke cti přišel starý kritický realismus /poučený na novějších výbojích západoevropské literatury/ a promluvily Škvareckého Zbabělci, Kunderův Žert, Vaculíkova Sekera, první knihy Páralovy, Ladislava Fukse, knihy Instigevy, prvotiny Peckovy/ těžce prosazované v baji s cen- zurou/. V jejich stínu opravdu ustoupily do pozadí knihy na něž jste správně upozornila: kniha J. Jedličky, knihy Jiřího Muchy. Mu- cha by si vůbec zasloužil naší větší pozornosti, měla by být o něm napsána monografie. Byla by poutavá už tématicky a právě oním kon- trastem, na který obracíte pozornost, na jeho kultivovanou noblesu, která musela tak dlouho snášet konfrontaci s vězeňským podsvětím. /Napadá mi v této souvislosti jiný autor, také zapomenutý a také v daném kontextu geneticky velmi významný: Jiří Weil./

Znal jsem Muchu osobně: byl to člověk strážlivý, střídavý a takt- ní. Upřímně chtěl věřit v autentickou spravedlnost nového řádu /pe- koušel se psát i budovatelské povídky, vzpomínám na povídku "Hvězda", etišťánu ve sborníku Stráž míru z r. 1950/. Ovšem režim mu nikdy nenechal promítnout jeho sociální původ, jeho západní kultivovanost, spojení se západními literárními kruhy a západofrontovní válečnou minulost. A je pro Muchu příznačné, že vždy dovedl stát nad tím, nebyla v něm osobní zatrpklosti ani mstivosti.

Tedy z odhalení absurdity v realitě vzešel kritický realismus, mezi rannými Havlovými absurdními dramaty a Zbabělci, Žertem a Se- kerou není zdaleka tak výrazný odstup, jak by se zdálo na první pohled a jak by také vyplývalo z generačních, později i skupinových předělů. /Bylo by třeba ty generace také zmapovat na pozadí tehde- ších pokusů literárních generací sdružovat se kolem časopisů: "Května", "Plamene", "Literárních novin", "Hosta do domu", "Tváře", "Sašitů", "Orientace" - přirozeně se skupiny nejružnějšími způsoby prolínaly./

Z tohoto proudu se záhy vydělil samorost - největší žijící čes- ký prozaik - Bohumil Hrabal. Je ovšem skutečně tak výrazným předsta- vitelem programově autentického proudu, jak by se zdálo na první

pohled?

Co je to vlastně ona autenticita? Všechna literatura všech dob je více méně autentická - je to výpověď o autorech samých. V díle je autor nejvíc sám sebou, tak tvrdí např. Šalda. Jde jen o to, do jaké míry je ona autenticita zastřená či otevřená, přiznaná či zapíraná. I v minulosti byli autoři schopni vyprávět o sobě s pohoršující otevřeností /Sv. Augustin, J. J. Rousseau/, ale autentickou výpověď mohl spisovatel zašifrovat do reflexivně abstraktní lyrické básně, "literárněkritického eseje nebo historického dramatu.

Zůstává však trvalou hádankou, luštěnou literárními kritiky a historiky: do jaké míry je autor autenticky pravdivý a do jaké míry se stylizuje. Před jinými, ale třeba také sám před sebou, vědomě, ale možná i nevědomky. J. Lopatka říká trefně: "Autor odkládá masku jen tehdy, aby si nasadil škrabošku."

Neboli autor je vždycky autentický, ale je také vždycky stylizovaný. Nejen v díle, určeném pro veřejnost, také v soukromém dopise a také v deníku, který si píše sám pro sebe.

Moderní doba nedůvěřuje stylizaci a dožaduje se "holé pravdy", "faktu", "nelítostné reality". Je to snad proto, že až příliš dlouho byli lidé ukalébáváni progresivně-racionalistickými iluzemi o ne-li znamenitém, tedy aspoň stále se zlepšujícím světě. Ne náhoda se tolik čte "literatura faktu" a hranice mezi touto literaturou a literaturou "fikce" se stále stírají. Všichni po autentickém vyjádření voláme a všichni se o ně pokoušíme. Dekonce takhle tendence zatlačila do pozadí diskuse o specifických prostředcích a o formách krásné literatury. /Ani Vy ve své eseji, ani já ve své výpovědi se jich nedotýkáme./

Někdy se mluví také o "strýptýzové literatuře", ale pozor na to. Když strýptěrka nechává ze sebe půvabně sklouznout podprsenku a kalhotky, stojí před námi skutečně už ve svém autentickém provedení, nic už nemůže předstírat ani zastírat. Ale sebeautentičtější spisovatel před námi demonstruje opět jen text. Můžeme mu věřit doslova a do písmene? Stačí k tomu, aby nás přesvědčil, když udává konkrétní časové a místní údaje, byť s přesností na minutu, když udává jména s adresami? Tedy kdy svléká nejen už sebe, ale své bližní? Stojí tu pak před námi i oni opravdu "autenticky" nazí?

O né, takhle důvěřiví tedy nejme. Jak jinak se udály třeba příběhy, které líčí Hrabal, v očích jiných autentických svědků. Už fakt,

že Hrabal těží, ne těží, ale rýžuje zlaté žíly z hlušiny vyprávění druhých, z onoho jím tak proslaveného "pábení", svědčí o umělecké stylizaci na druhou; vždyť každé vyprávění, nátož pak vyprávění, přímo toužící oslnit posluchače, byť jde o štamgasty za hospodským stolem, je už také stylizací. Ale nejen to, Hrabal navíc nezapře svou surrealisticko-dadaistickou provenienci, a nikdy neváhá ustoupit autenticitě na úkor vtipné slevní asociace, bravurního kalambúru, enumerativního patosu. Dokonce právě v tom je jeho síla. Takhle proslavit maloměstskou nymburskou společnost z okruhu ředitele pivovaru - k tomu je třeba velikého mistrovství. Vždyť maloměsto u nás po desetiletí sloužilo za příklad šedi a nudy. První průlom udělali teprve Čapek/Chod a Karel Poláček, ale ti oba, byť každý jinak, byli ještě spíše sociology bizarního prostředí, než básníky. /Poláček ovšem dokázal své sociologické sondy metaforicky umocnit do bravurní umělecké formy./

Že ovšem právě u Hrabala přijde zkrátka autenticita, si ověříme velmi snadno. Sám Ladislav Jehlička, nejtvrďší náš oponent Masarykův /napočítám oponenty ex-offe, kteří vesměs o Masarykovi nemají páru/, se rozbařil nad způsobem, jakým je Masaryk představen v románu "Obsluhoval jsem anglického krále" /jak plynule pronásleduje jakousi krasotku od jedné kupky sena k druhé/. Ale Hrabal se čerta staral o Masarykovu autenticitu - přece by se v jejím zájmu nevzdal tak působivého básnického obrazu, navíc perfektně zapadajícího do soukolí jeho poetiky.

Tady je pramen a příčina Hrabalovy velikosti: jeho hra - to je hra s básnickým slovem, obrazem, příběhem. Je jimi opojen tak, jako býval Nezval okouzlen gejzírem básnických asociací, metafor a rýmů, které tryskaly z jeho pera /či psacího stroje/ na papír v jeho poetickém a surrealistickém obdělí. Že je to hra? Ovšemže je to hra, protože v jádře každého umění je mimesis, nápodoba a nápodoba je hra, je představování něčeho jako by to bylo skutečné, i když to skutečné není.

Také etická rigoróznost je u hry oslabena. Můžeme litovat, že u Hrabala obrovská imaginace není vyvážena stejně silným charakterem. Ale zřejmě to tak už obvykle bývá, komu příroda přidá na straně jedné, na druhé mu ubere. Je to rozčilující spíše pro současníky než pro budoucí konzumenty. Mohli bychom opět připomenout Nezvala,

ale také Demla a desítky dalších - jedná se i o to, jak vysoké etické měřítko na umělce klademe: dáme-li lašku příliš vysoko, neuspěje ani Mozart, ani Puškin, ani Gogol, před Masarykem neuspěl ani Goethe.

Nejcharakternější a nejneohroženější bojovníci za pravdu nemusí být zároveň i velkými talenty: talentem Puškin předčil všechny děkabristy spojené dohromady mnohonásobně. Ale čelem se carismu nepostavil, i když jej odmítal.

Chválabehu, pravidlem největší bezpáteřníci jsou i nejméně během nadaní - dokonce právě proto jsou patolízaly, chameleony a posluhy, jen tak mohou svůj průměr a podprůměr uplatnit /což také hrodivě činí, dostanou-li k tomu jedinečnou příležitost, jaké se jim třeba dostalo u nás za posledních 17 - 18 let/.

Ale v jádře spisovatelské práce je, že zachází se slovem nejen jako a informací, sdělením, či kánonizovaným proroctvím - tvoří jím nové světy a vždycky si s ním také více méně hraje.

Sama, Evo, na to narážíte, když mluvíte u Hrabala o nebezpečí jeho hravosti, "ale co když je ta jeho rezón!" Ba právě, myslím, že je to nejen jeho rezón, ale jeho nejvlastnější milieu, jeho force, bez níž by Hrabal nebyl Hrabalem /i ve svých mimobeletristických textech zůstává osobitý a svůj, jen když je jí věrný/.

A tu bych ze stejných důvodů vzal v ochranu i Vaculíkův "Český snář".

"Je to hra na svět, hra mistrná, hra vzrušivá, ale jen hra, jak on to viděl", píšete.

Nu, hra je vždycky subjektivní, pokud nejde o hru a předem striktně stanovenými pravidly - i když i ve sportu či šachu hraje subjekt nezastupitelnou roli. A což potom při tvorbě básnického textu!

Pokusil jsem se v jedné studii některé specifické ryby této Vaculíkovy metody ukázat na jeho fejtonistice, již si vůbec velmi cením a doznívám se, že Vaculík je v ní v naší současné literatuře jednička. Licos edtud převzal i ve "Snáři" - a na te bychom neměli zapomínat. Takle vzrušivá hra, tohle "chytráctví", já bych řekl plebejská či selská mazanost, je příznačná i pro Haškova "Švejka" a veškeré nedorozumnění plyne z toho, že se nemůžeme vymořat z diskusí o Švejkovi jako prototypu českého charakteru, jako bojovníkovi

proti habeburské monarchii či vůbec válečné mašinérii atd. Jako by naši renomovaní haškologové docela zapoměli na Švejkovu genesi: "blb u kumpánie", napsal si jednou v noci podroušený Hašek na cár papíru, který pak druhý den zuřivě hledal v odpadkovém koši, protože si pamatoval, že si v noci poznamenal vtipný nápad, ale zapomněl už, co to bylo. Nebyla to snad lákavá příležitost ke hře, k pábení, k vytváření absurdních a anekdotických situací - "blb u kumpánie"? Josef Holeček dávno před Haškem narazil v životopisné próze o svém vojákování "Obšit" na podobnou rudnou žílu, ale netěžil z ní, jen ji zaznamenal. Hašek z ní těžil už před válkou, ale záplavu zápletek a peripetií mu dodala teprve světová válka: Švejk v zajetí, Švejk v rakousko-uherské armádě/ a povídky "Velitelem města Bugulmy" naznačují, že by byl mohl docela dobře zpracovat i Švejka v legiích a Švejka v Rudé armádě/. Právě proto, že Švejk byl výmysl, inspirace, hra a s českým charakterem má společné právě jen to, že se zrodila v hlavě českého spisovatele. Když už chceme studovat biedermeierovskou oportunitu české povahy, sáhněme raději po Ignátu Herrmannovi: udělal to kdysi F. Peroutka a vzal to za správný konec, i když se mu to po druhé světové válce vrátilo jako bumerang a odnesl to Herrmann jako pěvec kondelíkovského maloměšťáctví. A zatím on nic nepěvoval, jen bystře pozoroval a pozorované zapisoval. Za to zaslouží naši chválu a ne zatracení.

"V Českém snáři" tedy nejde o konkrétní události a osoby, i když jsou tam přesná data, přesná topografie a jména s adresami - to je právě ta hráčská mystifikace. Vaculík nehodlal kádrovat okruh lidí, s nimiž se stýkal, ba ani vyslovovat soud nad událostmi a děním, které prožíval. A přesto jde o hru, která není neúčinná: neopakovatelnost atmosféry doby a lidí v nich, kus nikde jinde nezachyceného fláda tam je. Že snad někteří kritikové té knihy mluví o tom, že zraňuje? Znáám mnoho knih, které zraňují, a autoři v jejich úvodu se zapřísahají, že si všechno vymysleli a každá podobnost se skutečností je náhodná. A ve hře a při hře se ovšem člověk může zranit, třeba i zabít. Ale to nebylo v jejím plánu.

A že je to text nemravný? Nebezpečný - snad. Ale nemravný? Proč?

Pokud jde o Kunderu, tady jste, Evo, velmi dobře pestihla, že i to je hra. Kundera jako demiurg ve svých románech, včetně "Neznositelné lehkosti bytí", opravdu logicky konstruuje svět svých textů. Nelze mu to vyčítat a proto bych mu také nevytýkal faktické

nepřesnosti, jimiž se prohřešuje na detailech zobrazované reality. /Engelsův požadavek "typických charakterů v typických okolnostech kromě pravdivosti detailů", který kladl realistické literatuře, má místo nanejvýš v historických studiích o estetických teoriích literatury XIX. století a navíc není ani příliš původní./

Chce-li autor vykonstruovat svůj text, nechť tak činí. I to je způsob hry: jenže Kundera se při tom tváří vážně; neříká: tohle je svět, který jsem vytvořil, ale tohle je svět, jaký je. Velký ohlas Kunderova díla u západních čtenářů chápa. Je způsoben nejen tím, že autor i svou dikcí přizpůsobuje budoucímu překladu do cizích jazyků a tím svým textům jaksi usnadňuje cestu ke čtenářům /jaká hrozná fuška a často nekorunovaná velkým úspěchem je proti tomu překládání Hrabala!/, ale také proto, že západnímu čtenáři, zrozenému z industriální a dospívajícímu do postindustriální společnosti, je zřejmě průzračné modelování blízké /nám technickým zastalcům spíše vadí/. Jen se z toho, probaha, nesmí vyvozovat nějaká ideologie evropanství či středoevropanství, svár západního racionalismu a východním mysticismem a nevím co všechno ještě. Ono propojení sexu a politiky /které lze ovšem perfektně do historie vinterpretovat, to prováděli a občas úspěšně, Freud a jeho následovníci/ se jistě do toho západoevropského modelu hodí, jeho "světovost" jistě nahrává. A protože te hová snobům, mluvíš kýchci.

Já bych s tím kýchcem operoval opatrněji. Proti kýchci se máhe bojevalo a dosud bojuje, ale nikde ještě neřekl zcela jednoznačně, co to kých je. Rozmělnování dosaženého a nalezeného, podbízení se čtenáři? To je epigonství a umění marketingu, nic víc. Útek na cit, sentimentalismus? I L. N. Tolstoj tvrdil, že umění má působit jedi-
dině na cit - a ke konci života psal kalendářové "Povídky pro lid".
Je to snad kých?

Je kýchem všechna ta konzumní literatura, u nás kdysi reprezentovaná "Rozruchem", "Rodokapsem", "Večery pod lampou" a "Červenou knihovnou" /dnes edicemi Magnet a napětí a různými knižními či časopiseckými texty, které si také a "Večery pod lampou" a "Červenou knihovnou" nezadají/? Anebo romány pana Konsalika, které se tak úspěšně prodávají? Nebo Conan Doyle, Christiová, Simenon a pyramidy

detektývek, které chrlí denně nakladatelství v zemích celého světa? Kdo je schopen to všechno prozkoumat a kdo se tomu vůbec věnuje /u nás trochu J. Hrabák a Syrovátka/?

Nikdo se neodvážá tvrdit, že renesanční kratochvilné čtení, kramářská píseň, kalendářové životopisy svatých je kýč. Jsou to texty, které jsou předmětem literárněhistorického, sociologického, etnického a literárněvědného výzkumu. Nezůstane z té dnešní pokleslé literatury nic? A co když nějaký geniální autor z toho dokáže zužitkovat určité konstruktivní prvky jako Dostojevskij využil postupy getického a černého románu? A možná, že se tak už stalo a denně se tak děje /vzpomeňme na avantgardy, Teigeho program proletářského umění a poetismu, tvůrčí principy surrealistů a konečně i tu nejnovější autentickou, programově "sebevyjadřující" literaturu/.

S pojmem kýče je to asi jako s pojmem "pornografie" - tak dlouho se přichází s novým omezováním původního pojmu, až se sám pojem vypaří. Samo líčení sexuálního aktu už dnes za pornografii nikdo neoznačí, i kdyby bylo sebepedrobnější. Oč tedy jde? Aby to bylo dobře uděláno? Ale čím lépe to bude uděláno, tím víc to bude útočit na smysly a tím víc to právě bude pornografie. Nebo aby to mělo oduševňující podtext? A proč by pornografie nemohla být oduševnělá?

Aby bylo jasno: vůbec nechci argumentovat proti etickým principům literární kritiky. Jenže jimi nelze zkoumat ani genezi, ani strukturu literárního díla. Jen jeho sociální dopad, tedy působení ve fázi konjunkce díla-čtenář /konzument díla/.

Bývaly /obléhé/ doby, kdy si vůbec dílo bez čtenáře, bez konzumenta lidé ani nedovedli představit. My autoři samizdatoví a šuplíkoví, si je dovedeme představit až moc dobře. Snad odtud částečně pramení i ona tendence k autenticitě, autor chtě nechtě oslovuje v první řadě sám sebe. Píše, aby odreagoval neurózu, píše, aby nějak přežil. Psaní mu nepřestává být prostředkem seberealizace, ale v poněkud jiné poloze, než u autora, který do ní budoucího čtenáře vědomě zahrnuje. A čím je autor víc sám, tím víc si hraje. Jeho avoboda se stává anarchií. Je to minus? Je to plus? Patrně je to obojí trochu.

Podivný kruh opsala ta naše generace. Chtěla oslovovat masy a sloužit jim, nyní oslovuje sama sebe. Křesadlo, Harníček, Pelc, Brabcová a desítky dalších, s nimiž se setkáme jen náhodně nebo vůbec nesetkáme, protože nemohou publikovat ani doma ani v zahraničí, jsou legitimní naše dítká. Ne že by k nám měli blízko - jim jsou bližší dědové a pradědové, tedy ne RED a Pásmo, ani melantrišské "Listy" a "Kvart", tím méně "Plamen a "Literární noviny", ale Moderní revue a dekadence z konce století. Čekali po léta /a někteří čekají dodnes/ od nás osvobozující slove, ale nedačkali se ho. Protože my ho nevíme, víme jen, že jsme jim ho povinni říct. Ne reminiscence, úvahy, retrospektivní hodnocení, přehodnocování historie, sebekritiky a pokání - to všechno tu bylo, je a bude v hojně míře, to umíme - ale docela obyčejná konkrétní rada: co máme dělat?

Nejsmutnější je, že jak my, protože jsme už v důchodovém věku, tak celé lidstvo, protože se řítí do katastrofy, aniž si to uvědomuje, máme k vyslovení toho osvobozujícího slova už příliš málo času.

Váš

V Praze dne 12. 6. 1987

František Kautman

398

JEŠTĚ JEDNOU "STÁRNOUCÍ LITERATURA"

Destal se mi do ruky květnový Obsah s glosami Zdenka Retrekla k mému eseji "Stárnoucí literatura". A protože se řada čtenářů Retreklova článku neměla možnost seznámit s předmětem jeho kritiky, s oním inkriminovaným esejem, chtěl bych uvést některé Retreklovy omyly na pravou míru. Má-li autor pocit, že ho čtenář nepochopil, může mít na této okolnosti vinu nejen dotyčný čtenář, ale i on sám. Přesto se mi vnucuje pocit, že Retrekl nečetl moji knížku dost pozorně. Jinak by mi sotva vyčítal, že se ve své studii pokoušející se udělat jakési první obhlédnutí toho, co se v české literatuře odehrálo v období 1968-85, nezmiňuji o Janu Zahradníčkovi /který zemřel v roce 1960/. A trochu větší snaha porozumět by mu snad umožnila pochopit skutečný smysl mé věty "Někdy na konci roku 1969 začala se česká literatura postupně štěpit na ty, kteří smějí a ty zakázané," a zabránila mu ve zbytečném a nesmyslném mentorování:

Špatné svědomí nebo nevědomost, zkreslování jako neznalost tam, kde je znalost poviaností, mívá bohužel nakonec stejný výsledek. Stručně: nikoliv někdy ke konci roku 1969, nýbrž v roce 1948 se literatura začala dělit na zakázanou a přípustnou.."

Jestliže postačí ke správnému znění mé věty přidat slůvko "znovu", podle mého soudu samozřejmě a tedy zbytečné, nechť si je tam Zdeněk Retrekl představí. Ale nechť je doplní i do svého tvrzení, neboť jinak bychom se mohli zeptat i jeho, proč že se česká literatura rozdělila na zakázanou a přípustnou teprve v roce 1948, když třeba židovští autoři byli zakázáni po celou válku.

Podobně povýšenou, nedůtklivou a nevěcnou mi připadá replika odstavců týkajících se Paměti Václava Černého, odstavců, ve kterých jsem se pokoušel vyjádřit svůj rozporný vztah k tomuto bezpochyby významnému dílu. Ocituji zde v poněkud zkrácené podobě jak svůj text, tak i Retreklův soud:

Paměti tvoří čtvrtý díl volného vzpomínkového cyklu a vydávají svědectví zhruba o letech 1945 až 1950, tedy o době, která byla klíčová pro celý náš další vývoj. Kniha způsobila u mnoha čtenářů šok. Černý popisuje tato léta jako dobu naprostého mravního rozkladu a fakta, která uvádí, jsou skutečně otřesná. Jenomže - dvě okolnosti silně oslabují skutečný význam tohoto svědectví. První z nich jsou věcné faktografické omyly, kterých se Černý dopustil, uváděje i neproověřená svědectví z druhé ruky. */ A druhým faktorem snižujícím, alespoň v mých očích, cenu Paměti je aprtorní nesmiřitelné pohrdání a zatracení každého, kdo podporoval nový režim. V očích Černého byl jedinou pohnutkou všech

*/ Zde je odkaz na poznámku, ve které uvádím některé křiklavé omyly.

těchto lidí kariérismůs, jenomže takovéto hrubé zjednodušení zabránuje vidět skutečný mechanismus bleskového zhroucení bývalé demokracie a nastolení totalitního režimu ... Černý se tedy v nejmenším nesnaží pochopit příznivce nového režimu. Píše, že k nim nechová nenávisť, že si však vyhrazuje právo jimi pohrdat. A skutečně, dlouhé stránky jsou naplněny tirádami spílání a pohrdání ~~remajícími~~ sice v české stylistice obdoby, nepřinášejícími však také žádná fakta a spíše matoucími než vysvětlujícími. Černého vidění je zcela černobílé - buď a nebo ... Přes všechny negativní stránky však zůstávají Černého Paměti důležitým svědectvím o oné neblahé době. Opět snad i jediným takto komplexním materiálem vzešlým z nekomunistických kruhů. A to, co je na nich krásné a cenné, je autorův neustálý akcent etického principu jako jediného kritéria rozhodování člověka a pak jeho vědomí a zdůrazňování kontinuity českého národa i československého státu a požadavek integrity jejich mravní koncepce.

Potud "Stárnoucí literatura". A nyní Zdeněk Retrekl:

Nejhůře dopadl Václav Černý ... Nechápu dost dobře, jaký šok a komu mohly způsobit jeho Paměti. V takovém případě bych se chtěl optat známou frází z mizerných románů: "V jakém světě žiješ?" */ Nepodkládám Pistoriusovi zlé umysly, mám občas dojem, že se pozitivně snaží zvládnout nelehký úkol/ byt podle usloví ut desint vires/; vysvětlení zní jednoduše: on diskontinuitně nezná český včerejšek. Černého Paměti nechtějí být záležitostí faktografickou, jsou v naší literatuře o jedinečným svědectvím, které nemůže obejít nikdo. **/ ... Že se Václav Černý "nesnaží pochopit příznivce nového režimu" /rozuměj pounorevého/, že si "vyhrazuje právo jimi pohrdat?" Nu což; jsou to Černého Paměti ne Pistoriovy. Černému by se obdobně mohlo vytýkat, že se nesnažil pochopit Reiciny, Kohoutky, Šváby, Doubky, Pokorné. Měl je asi po návratu z vězení políbit na tvář - pokud nebyli popraveni vlastními jinými spolutvůrci "nového režimu" - aby své budoucí kritiky uspokojil ... Ale dávejme pozor: toto musíme odlišovat od pochopení třebaš principiálně podivného, ničím nezdůvodněného, naivního entusiasmu mladistvích věřících, kteří opravdu s veškerou pseudonáboženskou mystikou, askezí a dogmatikou uskutečňovali Trefulkovy gigantické a protismyslné Úvaly, a kteří při setkání s realitou ... jednou poznané pravdě neodpírali, přidrželi se jí a dotlačili vývoj až k obrodnému procesu. Zůstali by osamoseni bez jednoznačné podpory bývalých politických vězňů /Zofín, březen 1968/; to vedlo k národnímu smíru a k paralelně probíhajícímu hlubšímu programu národního smíření, odtud k Chartě, kterou Václav Černý jako jeden z prvních podepsal. Jak dlouho budu muset tuto abecedu opakovat?

Nuže, Zdeněk Retrekl sám upozorňuje na potřebu rozlišovat mezi mocichtivým kariérismem a naivním entusiasmem. Mně samozřejmě a bez váhání schopnost takovéto "nuance" upírá a mou výhradu, můj akcent vůle k porozumění tomu, co se stalo, vykládá tím nejtriviálnějším a nejurážli-

*/ Za zmínku stojí, že Milan Jungmann, jediný, koho dnes považuje Z. Retrekl v Čechách za kritika, ve své recenzi Černého Paměti shodou okolností použil podobné formulace jako já: "Kapitola věnovaná létům 50. a procesům shrnuje na malé ploše fakta a události, která člověkem otřesou." - Poznámka VP

**/ "Významné svědectví", které není "záležitostí faktografickou"! Nemožnost si pomoci, ale já zde vidím contradictio in adiecto. Právě nepřesnost či nedbalost faktografická je podle mne největším nedostatkem Černého knihy. - Poznámka VP

vějším způsobem. Za tohoto stavu otevřenosti své mysli vůči myšlení druhého člověka může opakovat svoji abecedu - zcela bez užitku, zbytečně a všem známě - donekonečna.

A nakonec bych se chtěl zmínit o tom vlastně nejdůležitějším. Zdeněk Retrekl glosuje název mé studie takto:

V životě jsem neslyšel termín "stárnoucí literatura", tento pochybný český patent se odsunuje mezi nesmysly sám sebou; uvádět příklady, kdy světoví autoři napsali svá nejlepší díla mezi šedesáti a sedmdesáti lety považují za zbytečné, věk není estetické kritériem a málokoho zajímá, kolik let bylo Anatonlu Franceovi, Voltairovi, Goethovi nebo Rimbaudovi a Ortenovi, když tato díla psali.

Tak tedy: tento odsudek znovu dokazuje hluboké nedorozumění. A také možná nevíli k porozumění. Když jsem uvedl pojem "stárnoucí literatura", neměl jsem v nejmenším na mysli to, co mi Z. Retrekl přisoudil; a opravdu ani já nepovažuji věk za limitující tvůrčí faktor. Spojení "stárnoucí literatura" jsem použil ve dvojím metaforickém smyslu: jednak jsem jím chtěl označit fakt, že v české literatuře chybí téměř úplně jakákoliv mladší generace - tedy kvalitní autoři pod čtyřicet či pětadvacet let, o autorech mladších třicítky ani nemluvě. A na tomto faktu nezmění nic dvě či tři čestné výjimky. A dále jsem chtěl nějak vyjádřit své přesvědčení, že nové české rukopisy jsou v poslední době rok od roku horší a nezajímavější /opět - i zde se najde několik výjimek/. Jako by autoři - aa zde jsem měl na mysli zejména autory nejpočetnější generační vrstvy padesátníků a šedesátníků - vyčerpali potenciál toho, co mohou říci. Jako by jim chyběly nové myšlenky i podněty. Jako by mezi důvody k napsání nové knihy postupně mizela potřeba sdělení i vypravěčská spontaneita a zůstávala pouze potřeba tvorby jako psychohygieny. A to vše v prostředí naprosté kritické shovívavosti. Na otevřené rány se přikládá med. Tento stav s určitými tendencemi duchovní strnulosti, zemdlenosti, vyčerpanosti a současně ješitnosti jsem pojmenoval obrazně stárnoucí literaturou. A to i přesto, že Zdeněk Retrekl ještě takový pojem nikdy neslyšel. Ze vzájemných oslavných tirád autorů - jak těch oficiálních, tak i ineditních by se dalo soudit, že česká literatura dnes rozkvétá a kešatí, nebo že i jen trvá ve své kvalitě a ve svém významu. Pozorný čtenář však bohužel nabývá stále intenzivněji dojmu znepekujivě jiného.

V. Pistorius

Trojí pohled na českou literaturu

Nestává se často, aby krátce za sebou vyšly tři studie o české literatuře, publikované v zahraničí. Nakladatelství Sixty-Eight Publishers, Corp. v Kanadě, tj. vydavatelský podnik Škvoreckých, odvázně i záslužně dalo na trh svazek Česká literatura 1785-1985, který napsal profesor slavistiky na univerzitě ve Freiburgu Antonín Měšťan, a soubor kritických statí Heleny Koskové, žijící ve Švédsku, Hledání ztracené generace. A do třetice se současnou českou produkcí zabývá profesor slovanských jazyků a literatur na londýnské univerzitě Robert B. Pynsent. Jeho analýzu Společenská kritika v české literatuře 70. a 80. let uveřejnila mnichovská Bohemia a my jsme si ji mohli přečíst díky jedinečným 150 000 slovům. Bylo by nevděčné nevěšmout si alespoň stručně, na jaké úrovni hodnotí odborníci nezávislí na domácí kulturní politice náš literární vývoj.

x x x

A. Měšťan záměrně nedal do titulu svého obsáhlého přehledu / má 454 stran / slovo "historie", aby prý čtenář neměl dojem něčeho minulého. Česká literatura 1785-1985 pojednává ovšem přesto i o jejích dějinách: za výchozí bod výkladu jí slouží rok vydání Básní v řeči vázané od V. Tháma a první kapitola tvoří počáteční obrozenecké snahy o vzkříšení češtiny jako literárního jazyka. Kniha je rozvržena do deseti kapitol a končí díly vydanými předloni. Uvážíme-li, že se objevila za dva roky po dokončení autorova textu na trhu, je to pro nás těžko uvěřitelné. Navíc rád konstatuju, že je vydána neobyčejně pečlivě, s minimem tiskových chyb a faktografických omylů,^x což je

^x Vančura nebyl do konce života komunistou, vystoupil ze strany v r. 1929 a už se do ní nikdy nevrátil, L. Vaculík nebyl novinářem v Rudém právu, nýbrž krátce redaktorem nakladatelství v koncernu RP, Černí myslivci (nejsoú noveia R. Svobodové), ale sbírka povídek, Kaplický nikdy nebyl organizován v KSČ, J. Honzl nespáchal sebevraždu / zřejmá záměna s J. Frejtkou / ...

při krátkosti výrobní lhůty a složité sazečské práci / různé typy písma, spousta závorek, uvozovek, čísel apod. / taky malý zázrak.

Přiznám se, že autorova odvaha zvládnout tak rozlehlou látku mi v první chvíli vzala dech. Od dob A. Nováka se nikdo neodhodlal sám takový balvan pozdvihnout a všichni jaksi bereme za samozřejmost, že je to úkol pro celý vědecký tým. Příručka má patrně sloužit především exilovým laickým zájemcům o literaturu. Těm je s to podat encyklopedicky pojatá sdělení a základní fakta, ale nemohou od ní očekávat obsažné literárněvědné rozборы ani hlavních zjevů v průbě-

hu dvou set let. Je to zkrátka jakési letem světem literatury. Systemizování objemné látky působí při každém takovém pokusu nesmírné potíže, nutnost nějak autory roztrždit vede k umělému škatulkování živého proudu do generací, směrů, škol apod.. Autor této publikace si z tohoto "chlívkování" učinil dokonce základní pracovní schéma a striktně se ho drží, čímž jeho výklad zřetelně trpí násilnostmi. /Bere vážně např. "skupiny", do kterých se po r.1945 rozdělili mladí básníci, ačkoli šlo o krátkodeché náhodné proklamace, ne o skutečně realizované skupinové programy, a další tvůrčí osudy těchto autorů poměřuje pak jejich mladistvou epizodou./

Hned na počátku první kapitoly jsme poněkud překvapení zjištěním, že "podobným obrozením /jako bylo naše - M.J./ procházejí od poloviny 18. století do poloviny 19.století literatury přímých i vzdálenějších sousedů českého národa", což prý sice bere našemu obrození "málem zázračný charakter", ale zároveň to ukazuje, že "nejen česká literatura procházela před koncem 18.století obdobím pocíťovaným později - a namnoze dodnes - jako období úpadku". Zdá se, že A.Měšťan nebere do úvahy základní fakt, totiž že jsme oproti jiným národům byli v daleko katastrofálnějším postavení - pokud vím, naši sousedé neměli rozbitu společenskou strukturu, zachovali si šlechtickou vzdělaneckou vrstvu a především nezažívali tak strašlivý pokles jazykové kultury jako my. Nevyčerpávala snad nadměrná energie, kterou museli obrodě jazyka věnovat naši první spisovatelé, jejich uměleckou potenci? Němci měli hned na počátku novodobého vývoje Goetha a Schillera. Mohli se zrodit u nás po úpadku dvou staletí?

V poznámkovém aparátu k 1.kapitole poukazuje autor na to, že spor časoměrníků s přízvučníky se aktualizoval i ve 20.století, když R. Jakobson v knize O češskom stiche polemizoval s J.Králem, jenž nepřipouštěl možnost časoměrného veršování. K tomu Měšťan dodává s jakousi vědeckou úzkostlivostí: "Nezdá se, že by otázka byla jednou provždy vyřešena." Jakobson ovšem nebojoval za návrat časomíry do české poezie, šlo o teoretický spor: dovozoval, že obě prozódie jsou násilím na jazyce a že na počátku nové cesty byly pro naše básnění otevřeny obě možnosti. Vyvozovat z tohoto sporu, že by po půl-druhém století sylabotónického veršování mohla někdy v budoucnu přijít opět v úvahu časomíra, je v populární výkladu zbytečně matoucí.

Autor příručky nemá bohužel dar stylisticky svěžího podání, spokojuje se se stereotypními charakteristikami, které při nutné struč-

nosti jsou někdy až bezobsažné. U každého spisovatele uvádí především, na kterém předchůdci či směru byl závislý, aniž pak postihne jeho vlastní osobitý přínos. Když např. o Nezvalovi napíše: "Z české poezie na něho působil Mách a ze žijících autorů především Březina. Dále Deml, Hlaváček a Šrámek, také... Mahen, Dyk, Čapkové" je to pouhý nic neříkající výčet, zvláště když ještě dodá: "Podněty dovedl dokonale zpracovat, takže je často obtížné vzor vysledovat." Nebylo by líp ukázat to básníkovo "dokonalé zpracování" než vysledovávat jeho vzory? Ale Měšťan hledá všude vzory důsledně a vytrvale, takže od 30. let bychom našli jen málo básníků, jimž nepřičítá vliv poetismu. Tato fascinace vlivologií jde tak daleko, že u Weila považuje za nutné konstatovat: "...silnější vliv poetismu nevykazuje"!

Každá složitější osobnost činí tomuto literárnímu historikovi potíže, má-li vysvětlit její mimořádnost. Začíná to u Máchy, jehož výklad trpí plochostí a není s to ozřejmit, v čem tkví oslnivost jeho poezie a proč je dosud tak sugestivní - jenom v eufonii verše to asi nebude. A čím víc se blížíme k současnosti, tím jsou tyto nedostatky častější a zřejmější. Šalda tu třeba vypadá jako uzurpátor, který "se snažil takřka diktátorsky vládnout českému literárnímu, divadelnímu a zčásti i výtvarnému životu" a byl prý "ústřední osobnost pro umělecky a většinou i politicky radikální mládež". Jeho prvořadý význam pro naši moderní kulturu však tu není postižen ani v nejmenším. U literatury posledních desetiletí pak narážíme na nedůslednosti, jež vyplývají z nevyjasněných metodických zásad. Měšťan např. vypočítává řadu básnických sbírek O. Scheinpflugové, pro českou poezii zcela bezvýznamných, ale vypustí z výřtu děl vynikajícího prozaika J. Havlíčka novelu Synáček a dokonce patrně vrchol českého psychologického románu Neviditelný. A proč musí být v příručce, kde se má šetřit každým slovem, takové mimoliterární banality, jako že Fr. Langer nosil v 50. letech v generálské uniformě příteli Marešovi na stavbu potraviny a koňak na přilepšenou? Takových stěžích omluvitelných plytkostí je v knize bohužel víc.

Poslední dvě kapitoly o současné literatuře jsou samozřejmě nejspornější. Výběr pro ně je zcela nahodilý, jsou tu zaznamenáni tvůrci zcela bezvýznamní /J. Kloboučník aj./, ale nejsou tu autoři, kteří buď rozsahem svého díla nebo žánrovou osobitostí by si pár slov zasloužili /Zd. Pluhař, J. Smetanová, I. Kříž, J. Nesvadba aj./. V části věnované literární kritice a vědě o literatuře se našlo sice místo pro režimní vědecké neumětelé V. Ržounka a H. Hrzalovou, ale nebylo pro skutečné tvůrčí osobnosti, jako je J. Opelík, Zd. Pešat, M. Jankovič aj. Tady všude autor bezstarostně klouže po povrchu, je

uspěchaný a nedůsledný, jeho charakteristiky mají někdy nulovou informační hodnotu. Co si máme vybrat z této dvouřádkové anotace: "Próza Dr. Kokeš, Mistr Panny, se zdánlivě vzdaluje současnému dění ve světě"? A s literaturou už nemají absolutně žádnou spojitost takovéto údaje: "Kritik a novinář ruského původu Sergěj Machonin /1918/ směl novinářsky působit do roku 1970. Pak pracoval jako noční hlídač a nyní je v důchodu. Podepsal Chartu 77." Poslední dvě kapitoly jsou prostě bezradné v každém ohledu a trpí těžko odstranitelnými nedostatky.

Pokus A. Měšťana zvládnout tak obtížný úkol je už svým záměrem hodný úcty, a je výsledek mohl být nepoměrně lepší, kdyby si byl víc ujasnil metodologické principy, zejména pro kapitoly o moderní literatuře, a kdyby byl taky méně uspěchaný /snad se dá říci i méně povrchní/ a věnoval větší péči formulační stránce svého díla.

X X X

Heleně Koskové je objektivistický postup Měšťanův vzdálen, zvolila při pohledu na českou literaturu naopak "nutně neúplnou a subjektivní perspektivu". Hledá svou "ztracenou generaci", tj. spisovatele, kteří byli spolutvárci uměleckého a občanského ruchu 60. let. Jejich tvorbu pak sleduje až do dalších dvou desetiletí. Pojem generace přianě nevymezuje a v podstatě si přizpůsobuje výběr autorů svému záměru. Za trojjediného Jana Křtitele této generace považuje J. Haška, Vl. Vančaru a K. Čapka /a ovšemže i Fr. Kafku/, neboť každý z nich byl svým způsobem pro její autory podnětný při plnění úkolu, který jim přiřkla jako kardinální: tematizovat dehumanizaci, osamocenenost, zklamání jazyka jako komunikačního prostředku, krizi lidské identity ve světě bez Boha a krizi románu jako literární formy. Takový přístup k pojmu generace umožnil označit za její *magnus parens* Bohumila Hrabala, ačkoli rokem narození sem evidentně nepatří, a za její pokračovatele Z. Salivarevou, J. Vejvodu, E. Kriseovou, J. Grušu a K. Sidona. Speciální kapitoly věnuje kritička - vedle Hrabala - "bořitelí mýtů" J. Škvoreckému a M. Kunderovi, jehož dílo chápe jako mistrovsky pojednané umělecké "memento mori Evropě". Těto tři prozaici jí představují světovou úroveň.

V další kapitole "Experimentální román" probírá tvorbu V. Linhartové a I. Vyskočila /ani jeden z nich ovšem román nenapsal/, v kapitole "Promarněné talenty" si všímá doma publikujících prozaiků L. Fukse a Vl. Párala a v "Trojí perspektivě jedné generace" stačí ještě poměrně důkladně vyložit vypravěčské typy Al. Klimenta, I. Klímy a K. Pecky. Poslední kapitola o dědicích, uvedených svrchu, je už pojata spíš zběžně recenzentsky. Jak vidět, předmětem kritiččina zájmu je výhradně próza, poezie ani dramatu nevěnuje pozornost.

Vzhledem k tomu, že jde o výběr nezastřeně subjektivní, nemělo by smyslu připomínat, kolik autorů je tu opomenuto /Lustig, Michal, Puntík, ale taky Mucha/. Přesto však mě udivuje, že zcela zmizel z kritičtina obzoru L. Vaculík, který je od této ^{doby a} generace neodmyslitelný jak uměleckým výkonem, tak publicistickým působením. Tento lapsus jistě není náhodný. Možná považuje autorka knihu jeho dílo za méně významné než dílo zde probíraných prozaiků, možná neodpovídá její představě prózy, příznačné pro tuto "ztracenou generaci", možná její metodologické nástroje nejsou pro ně vhodné. V každém případě by kritická svědomitost vyžadovala Vaculíkovu absenci vysvětlit.

H. Kosková je především oddaná vykladačka. Nejzdařilejší jsou proto její portréty J. Škvoreckého a M. Kundery, pro něž má obdiv, ale také V. Linhartové a I. Vyskočila. U Hrabala zabředla do problémových záležitostí, jež nebyla s to přesvědčivě vyřešit - jde samozřejmě o otázku dvojích textů, ineditních a oficiálně vydávaných. Kosková pečlivě vypočítává, jaké škrtky dělá Hrabal v knižních vydáních a uzavírá: "vynechané pasáže... jsou nesporně voleny s ohledem na cenzuru a s neúprosnou přesností postihují právě klíčová místa knihy." Na rozdíl od ní soudí S. Rothová, že do tohoto autorova mrzačení vlastních dětí nám koneckonců nic není a že tím celková struktura vypravěčského proudu nijak netrpí. Kosková a Rothová také rozdílně hodnotí umělecké vrcholy Hrabalovy. Rothová považuje za ~~jeho~~ knihu knih Příliš hlučnou samotu, zatímco Kosková dává přednost Postřižinám a románu Obsluhoval jsem anglického krále; Příliš hlučnou samotu naopak posuzuje jako text příliš expresivně vyjadřující "pocity stárnutí, postupného ztrácení sil, odcizování se životu, umírání", a navíc je prý psána "vpodstatě opačnou tvůrčí metodou" než dosavadní autorovy knihy.

Mám za to, že Rothová projevuje citlivější smysl pro Hrabalovu poetiku než Kosková a že také její způsob řešení sporné otázky je v dané situaci pro kritika ideologicky nezaujatého jedině možný. Podkapitolky "Hrabalovo dilema a "Dilema Hrabalových cenzorů" patří k nejproblematičtějším úsekům knihy právě proto, že autorka tu víc ideologizuje než kriticky rozebírá. Líčí ho v nich jako protřelého bojovníka s "duševně nezralým a literárně nevzdělaným cenzorem", jako bojovníka, jenž dokonce mazaně "čtenáři záměrnou stylistickou neobratností naznačuje, že byl nucen proškrtávat". Nechci se autorky dotknout, ale tohle je představa značně naiivní, která touží vidět Hrabala prismatem 60. let, kdy literární obec dokázala často obel-

stít cenzuru, ale v téhle roli Hrabal nevystupuje, ba on zásadně jako sobě cizí odmítá úlohu kulturněpolitické osobnosti. Není znám jediný případ, že by zakázal publikovat nějaký svůj znásilněný text, ochotně se podvoluje požadavkům nakladatelství. /Historka citovaná autorkou, že Hrabalovi vyčítají dohližitelé nad kulturou, že dobré texty dává zahraničním nakladatelům a domácím ty slabší, je prostě směšná./ Je to týž člověk, který do padesátky nepřistoupil na žádný kompromis, jímž by se musel vzdát svého vidění světa a svého životního názoru? Jak si ten rozpor vysvětlit? Všítností zestárlého pána? Pochybuju. Když jsem byl svědkem reakce obecnstva na představení Hlučné samoty v Divadle Na zábradlí, které bylo taky důkladně pocucháno, uvědomil jsem si, že z Hrabalových textů se opravdu dají vyškrtat různé "závadné" detaily, to, co dráždí "cenzuru", a text přesto dál vzpírá klenbu pro prostor svobodného lidství, v kterém se lidem nádherně dýchá. Hrabal už dávno nebojuje o zachovu své poetiky, svého stylu, už sám sebe definitivně našel, a tak ochotně obětuje detail, aby zachránil podstatu. Má asi pravdu S.Rothová, když v doslovu k Prolukám připouští, že i ty se dají vydat v Praze po vystříhání určitých pasáží ačkoli to na první pohled vypadá absurdně. Může nám být líto, že uznávaný mistr české prózy se světovým ohlaselem nemá dost charakterové síly, aby trval na svém, ale nemůžeme si ho přizpůsobovat "na svou míru", on je, jaký je. Jeho případ je jedinečný, dráždí, provokuje a vzbuzuje v mnohých pocitu zklamání. Jenže i to patří k fenoménu zvanému Hrabal.

Vždycky když Kosková takto opustí roli vykladačky a zaujme karatelsky ideologické stanovisko, působí nejen nepřesvědčivě, ale i neobratně. Dalším dokladem jsou kapitoly o Fuksovi a Páralovi. V nich čteme rádobyironické odsudky, jako "pan Ladislav Fuks, zaměstnanec aparátu pro likvidaci české kultury" nebo "Fuksův spoluzaměstnanec, pan Vladimír Páral, povoláním znormalizovaný spisovatel" apod. Kritička, rozezlená jejich chováním, zapomene na svou povinnost soudit je podle díla a práce ze 70. a 80. let nerozebírá, jenom je verbálně odsuzuje jako pokleslé. Lišíme se např. v názoru na Milence a vrahy. Její výhrady vůči tomuto románu mě ale nepřesvědčují a stěžejí můžu uznat, že Páral prožíval nějakou zřetelnou tvůrčí krizi už v r.1968. I složitost Fuksova vývoje posledních let Kosková nepřípustně zjednodušuje. Režimní chválu Návratu z žitného pole, Pasáčka z doliny či Křišťálového pantoflíčku nemůžeme smést se stola levným gestem /"Fuks přestal být spisovatelem"/, a i

s ní se musíme vyrovnat. A to už nemluví o tom, že Vévodkyně a kuchařka by si nesporně zasloužila důkladnou autorčinu pozornost, ať už by výsledek byl jakýkoli. Prohlašovat však nad ní, že Fuksovi už nestačí umělecké ani morální síly na to, aby se vrátil ke svému starému stylu, se vymyká svou neseriózností celkové dobré úrovni knihy - vždyť Fuks se k tomu starému stylu opravdu vrátil. Bylo by krásné, kdyby všichni spisovatelé hodní toho jména měli taky pevný lidský charakter. Želbohu, život se neřídí naším práním zbožným, a tak si přiznejme, že i v době, kdy psal Fuks své skvělé romány, nebyl jeho charakter o nic lepší než teď...

Souhrnně vzato je soubor statí Hledání ztracené generace přes určité rysy schematického přístupu k některým jevům a problémům pozoruhodný kritický výkon, který v nejlepších pasážích přesvědčivě pojednává o vývojovém rytmu jedné části naší prózy posledních desetiletí. Slabiny knihy jdou především navrub autorčině přílišnému zajetí vlastními představami uměleckých úkolů doby, kterou pak vnucuje autorům, dílům i dějinám.

Už jen na okraj knihy bych se chtěl zmínit o jednom detailu širšího významu. Když chce Kosková charakterizovat kulturní situaci v znormalizovaných Čechách, souhlasně cituje a rozvádí názor A. Měšťana /z časopisu Proměny/: "Autoři i čtenáři si zvykli obejít se bez vrchnostenského svolení a píš si a čtou, co chtějí. Česká literatura se tím stala nejsvobodnější za celou dobu své existence, neboť ji nereguluje ani cenzura, ani komerční zájem." To je pojetí náramně optimistické a taky notně iluzivní. Kdyby si ho kritička zkonfrontovala s tím, co napsala o raném období B. Hrabala, totiž že cena jeho svobody v době, kdy nesměl publikovat, byla "možná nejvyšší, jakou může spisovatel zaplatit: vědomí, že jeho dílo se možná nikdy nedostane ke čtenáři mimo nejužší okruh jeho přátel", nemohla by tak lehkovážně tvrdit, jak je současná moc bezbranná tváří v tvář aktivně nepodlehlych spisovatelů. Skutečnost je bohužel mnohem truchlivější. Mocenské zásahy deformují celou českou kulturu, oficiální i ineditní. Nebudeme si lhát do vlastní kapsy, že jsme svobodní, když je na nás "cenzura" krátká. Absence kontaktu s širokou čtenářskou obcí má neméně tragické důsledky...

x x x

Profesor slovanských jazyků a literatur na londýnské univerzitě Robert B. Pynsent nazval svou studii mnohoslibně "Společenská kritika

v české literatuře 70. a 80. let", rozuměj oficiálně vydávané. V úvodu konstatuje, že nejhorší obavy českých čtenářů, totiž že se nebude smět nic kritizovat, byly nepodložené. Od r.1973 pak se prý kritika stavu společnosti naopak neustále rozrůstá, k čemuž se literatuře dostalo dokonce požehnání od tajemníka strany J.Havlína na 3. sjezdu Svazu českých spisovatelů v r.1982, kdy se obrátil na všechny tvůrce s výzvou, aby bojovali proti nepořádkům, špatné pracovní morálce, oportunistu, lhostejnosti a maloměšťácké mentalitě. Politická kritika ovšem je, jak dál zjišťuje autor, pořád minimální, ale to vlastně nijak nevadí, neboť prý "jen málo českých čtenářů by...taková kritika zajímala. Češi se pyšní tím, že jsou ,realisté'."

To je vskutku razantní kritické nasazení, které připomíná smutně proslulé články zahraničních novinářů, kteří píší zasvěceně o naší kultuře po tří denním pobytu v Praze. R.B.Pynsent je však odborník, znalec současné české literatury, což v dalším textu dokládá tím, že nás doslova oslňuje žongléřskou schopností citovat kdejakou zapadlou knížku a kdejakého třetířadého autora. Pynsent pečlivě vyhledává v literárních dílech zmínky o neduzích a trablech, jež považuje za příznačné pro stav naší společnosti, soustředí se tu na protekcionářství, tu na maloměšťácké tendence, a ke všemu má pohotově řadu pikantních příkladů. Naprosto přitom ignoruje zásadu výběru literární látky podle kvality, ta ho nezajímá, i když občas o některé knize prohlásí, že je slabá či naopak dobrá, doklad, ať je citován z škváru či mistrovského kusu má stejnou platnost argumentu. Za mých vysokoškolských studií byl jeden čas postrachem studentů jistý profesor, pohrobek pozitivistické školy, neboť při kolokviálních zkouškách dával otázky tohoto druhu: "V kterém Puškinově díle leze po střeše kocour?" R.B.Pynsenta by podobné otázky nevyvedly z míry. S podivuhodnou akribií dokáže pohotově vyjmenovat všechny knihy, v nichž se píše o smogu v Praze, o nedostatku intimity pro sexuální vyžití, o korupci, prospěchářství, pančování vína, o tuzexových slečnách, narkomani, o úplatnosti lékařů, špatné pracovní morálce, osamělosti důchodců, o byrokracii, o vtipech na policii atd. atd.. Nejšťastnější je, když se mu podaří vystrachat nějaký kuriózní, ojedinělý případ: "Přesto však vím jen o jednom autorovi, který je otevřeně kritický vůči uniformované policii jako takové. Je jím Petr Hájek..." Podobných triumfů vynesl kritik několik, což jistě přispělo k jeho vědeckému uspo-

jení, naneštěstí se mu však nedostala do ruky "jediná inscenovaná hra, která by stála za zmínku". To je nepravděpodobné. Kdyby hledal v hrách stejné úrovně, jakou má většina jím probírané prózy, našel by v nich dokladů pro své cíle jistě dost a dost. Ostatně, ještě víc by jich našel v Dikobrazu, tam se ventilují i moc zábavné aféry.

Odvolávat se na Hrabala či Mikuláška a vedle toho si brát za svědka jakéhosi Trunečka, autora knihy Blažená alma mater, o němž sám kritik prohlašuje, že je to "spisovatel tak nicotný, že člověk nikdy přesně neví, zda to, co píše, je vůbec míněno jako satira", znamená rezignovat na uměleckou funkci literatury. Škvár je vždycky na štíru s pravdou, takže hledat ji tam je počínání víc než pošetilé. RáB. Pynsent nezachází s literaturou jako s uměleckým faktem, ale jako s "věcí doličnou", jako s materiálem pro sociologický průzkum. A to nebera do úvahy, že citát vytržený ze souvislostí dějových, situačních, žánrových atd. může mít v textu zcela jiný smysl, než jaký mu přisuzuje kritik. Metodologicky je ~~to~~ tedy tato studie dokonale zmatená. Proto naštěstí nemusíme klást na příliš jemnou váhu ani zobecňující tvrzení o uměleckém stavu naší literatury, jsou totiž vyvozena ze stejně labilně ověřených premis: "...ve zpracování univerzálních témat vypadá česká literatura sedmdesátých a zejména osmdesátých let lépe než literatura let šedesátých. Hlavním neduhem novější české literatury jsou však nedostatky stylistické." Ó bože, dej, aby tomu tak bylo!

Milan Jungmann

Sergej Machonin:

ZPRÁVA O VOJCKOVI V MALÉM DIVADLE

Habent sua fata libelli - o osudech Bächnerova dramatického fragmentu Vojcek se lze dočíst, že se r. 1850 do vydání Bächnerových "Spisů z pozůstalosti" vůbec nedostal, protože vydavateli, Bächnerovu bratru Ludwigovi, "prý nebylo možno rukopis rozluštit". O pětadvacet let později se to, byť nedokonale, luštiteli Franzosovi podařilo. Knižně vyšel tento text až v sebraných spisích roku 1879, dvaadvacet let po Bächnerově smrti. Ale ani toto vydání nebylo textově spolehlivé a teprve začátkem dvacátých let došlo k prvním seriózním kritickým rekonstrukcím špatně čitelného a navíc poškozeného a věkem chatrajícího rukopisu /G. Witkovski a F. Bergemann/. Text jednotlivých scén byl od té doby pokládán za definitivní, o jejich řazení však zůstávají dodnes pochyby - další badatelé a inscenátoři přicházeli s různými variantami sledu scén, s jejich "střihy" i přeskupováním. Další variantu, o níž se pokusil na základě dlouholetých výzkumů německý badatel Henri Poschmann, přeložil Ludvík Kundera. Tato nejnovější verze radikálně přesouvá, při srovnání s textem u nás tradičně uváděným, přízvuky tragického příběhu vojenského holiče Vojcka, který zabil ze žárlivosti svou milou - je baladičtější, rychleji otvírá konflikt a nabízí od první scény možnost nekonvenčního, komplexnějšího pátrání po motivech Vojckovy tragédie.

Režisér Jiří Ornest se v inscenaci Divadla ve foyeru /experimentální scény Divadla E. F. Buriana/ chopil těchto možností důmyslně a s útočnou režijní inteligencí: proti tradiční jednostranné výchozí charakteristice Vojcka jako bezmocné oběti ochablé bídou, zblblé věčnou subalterností a apatické následkem pokusů, které na něm provádí Lékař /jak ji dosavadní úvodní scéna, v níž Vojcek holí Hejtmana, nabízela režii tlustě zdůrazňujícím obžalobu společenského řádu/, navodí v nové vstupní scéně/Širá krajina, v dálce město/ v divákovi ze všeho nejdřív pocit zvláštnosti, vnímavé a zároveň divné výjimečnosti Vojckovy psychy; jeho dobromyslné a důvěřivé povahy a přecitlivělé, úzkostné, ale přitom živé a hned zase vystrašené fantazie. Hraje se na prázdné, z praktikáblů sestavené plošině bez kulís a skoro bez rekvizit. Dva mladí vojáčci, kamarádi z kasáren, stojí, chodí, mluví a pozcrují na osvětleném čtverci, znivou tmou a přelud-

nou krajinu, z které jde trochu strach. Nic víc než dva chlapci na tom plácku - ale kolem obrazně zviditelněná a potměšilá hrozba světa: spoluhráči příběhu, všichni v režném oblečení s bílými maskami na obličejích, neustále obkličují a obíhají dějiště hry, krčí se ke skoku, dávají se na zběsilé úprky, vydávají záhadné skřeky a zvuky přírody i čehosi tiše hrozivého - zhmotňují v pološeru neklid těch dvou pod reflektory.

Tento klíčový nápad, svět v bílých maskách, neustále obklopující a rytmičující události na scéně, neustálé odkládání masek a střídavé proměny zlých maškar v obličejích herců a tváře postav, neustálý pohyb kolem jeviště /ozvláštněného jen bídlím šikmo trčícím do prostoru a navozujícího chvílemi představu hohlého popravistiště/ - tento Ornestův klíčový nápad pozvedá představení v každém okamžiku reálného dění na jevišti k podobnosti. Není smlčeno nic z Bűchnerovy sociální kritiky, ale surovost společenského řádu zde nepotřebuje popisné studie zupáctví a jednostranně ideologizující přízvuky "záporných" postav. Je přítomná v celé atmosféře večera navozené tím nekonečným bílým kroužením a úskočně agresivním činěním masek.

Je to znamenité řešení - a vlastně z nouze. Jak jinak zpřítomnit na maličkém prostoru ve foyeru divadla představu prostředí, doby, světa, mravů, bez možností velké divadelní mašinerie, ne-li nějakou všeobsáhlou metaforou, třeba takovou, jakou zvolil režisér. A jak přitom zároveň neztratit skoro nic z povahopisu postav, ne-li náročně profesionálním zacházením s jazykem, jak v něm dobu, prostředí, mravy a svět postihl Kunderův překlad, a s hercovým tělem, nástrojem tímto jazykem ozvučeným?

Osm herců z Divadla ve foyeru se o tuto profesionalitu dobrovolně, z potřeby zahrát si divadlo podle své představy, muselo pokusit, chtělo-li zahrát Vojcka v koncipované režijní podobě.

Výsledkem je inscenace silného expresivního účinku i když zatím s mnoha nedokonalostmi právě ve zvládnutí uvedených profesionálních kvalit a dovedností. Víceméně se daří kavalkády kolem jeviště, pohybem navozovaná představa některých prostředí. Soubor je neustále v akci a vyvolává v divákoví pocit jakési jedné úhrnné bytosti, žijící, rozechvělé, štvané a trýzněné příběhem. Jen spolu, a někdy i méně, se však daří využívat všech možností jednajícího slova, jak je nabízí Kunderův překlad; ten je zároveň moderní a zároveň je tu a tam usiluje o ucho-

vání jemné měděnkové vrstvičky na slovech a kouscích řeči, která trochu sugeruje zašlou dobu příběhu a zároveň nepřekrývá pocit, že jde o současný problém a dnes jako kdysi aktuální drama. K tomu, co tu, zvláště ve zvládnutí jazyka hry, citelně chybí, se ještě vrátím, ale nejdřív pár slov o hercích uprostřed pokusu zahrát na staré téma moderní divadlo, jak si je spolu s režisérem vymýšleli, vymysleli a zahráli.

Spíš než soud o výkonech herců si troufám zaznamenat pouze dojem, jakým na mne zapůsobili v tomto představení - jen některé znám delší dobu a z několika výkonů, jiné jsem viděl málo nebo dokonce poprvé.

Neobyčejně mě zaujal Pavel Kříž v roli Vojcka. Myslím, že v něm roste herec obdařený vzácně. Tak od počátku viditelně nadání měl třeba Jan Tříška. Pavel Kříž nemá pravda oslnivou razancí tehdejšího mladíčka Tříšky, naopak, úplně mu chybí, ale ne ke škodě věci. Zdá se, že spíš než hotovou postavu nabízí divákům neustále možnosti postavy, slova mu jdou s myšlenkou a po myšlence, a jako by je dával k úvaze. Hraje Vojcka půl zamyšleně a půl v úzkosti, a někde vespod pod tím se třepotá jakási prapůvodní dětská radost, ztracená šance toho zvláštního člověka. Rozpětí od plaché provinilé něhy k Marii po ten šelmí skok a brutální přibití Marie ke kůlu z vražděné žárlivosti, a od vláčné ochablosti v ruce experimentujícího Lékaře po zpomalenou, vyšinutou, skoro veselou hrůzu v hlase po spáchané vraždě, slibuje hodně.

Kateřina Rajmontová hraje Marii. Našla si pro ni v hlase něco půl sebevědomého a půl dryáčnického a zároveň tichou laskavost ve scénách s dítětem a něco slitovného ve lži s Vojckem. Hraje zkušeně polohy nespoutanosti i rezignace a strachu, je zahryzlá do postavy. Má krve na pouštění žilou a temperamentu na rozdávání. Je to všechno dobré, ale chvílemi příliš suverénní a poskládané z osvědčené techniky.

Rudolf Stárek spustil Lékařův monolog před studenty v poloze mírně přehrávané ironie a zesměšňování postavy /takto pojetého, jen jako učeného sadistu a cynika předváděného Lékaře jsem kdysi viděl tuším v Langhoffově představení v Berlíně/, ale naštěstí se z té už už navlečené machy začal vysvlékat a

došel k vědomému úsilí o postižení zajímavé ambivalentní psychy. Působil na mne dojmem vážného herce se solidním profesionálním gruntem. Má nosný hlas a sklon k jakési obecně krásné mluvě, kterou by měl ze sebe vymítat jako ďábla.

Veroniku Gajerovou jsem nedávno viděl v Bartošově hře jako naivku samá udýchaná duše, cit a žasnutí, a samé rozevláté nezzvládnuté pohyby. Práce a drezúra ve Vojckovi jí viditelně prospěla. Má hezkou pravdivou spontaneitu, a řád inscenace ji nutí ke kázni. Příliš přímé sdělování postav - zdá se, její problém - si zde řešit nemohla, ale impulsů k úvahám na toto své téma měla kolem sebe plno.

Ladislav Křiváček, už na škole zralý herec mohutného fondu, si dlouho vydobýval uznání. Teď je má, ale nosí si, aspoň se mi to tak jeví z několika jeho výkonů, z role do role už příliš definitivní rázvážnou a rozšafnou starorealistickou mluvu, vždycky pádnou, vždycky opravdovou, jako osvědčený univerzál. Hrál tak i Hejtmana, výborně v základní poloze jeho filozofie životního zápečnictví zděšeného chvatem světa, ale leccos z dalších možností postavy mu ke škodě inscenace zcela ~~ne~~ unikalo.

Zuzanu Geislerovou jsem viděl, myslím, poprvé. Jen se octla na plácku obrazné pouťové boudy, už tam byla herecká osoba, síla a energie. Má hezkou, drsnou samozřejmost a "něco u sebe", jak píše Topol v jedné hře. Nevím, jak s tím zachází v celé své práci, tentokrát v roli Vyvolavače skoro na jedničku.

Tomáš Töpfer má nadání od Boha a zároveň někde jakýsi radar, který mu signalizuje relativnost věcí a našeptává, stojí-li vlastně mnohé za to. Umí na jevišti skoro všechno, má ducha a špatně trénované lehce kynoucí tělo - možná si je pěstuje do werichovských předscén v Robinu zbojníkovi, které dělá brilantně spolu s Jiřím Ornestem. U Plukovního tambora si představují mnohem víc vojáctví v pohybu a držení těla, víc furiantské brutality a nebezpečnosti. Výkon dobrý, ale trochu měkký v kloubech a občas halabala v pohybu a v gestu. Druhou rolí, Žida, trochu lacině zkarikoval.

Ani Jiřího Ornesta neznám dost, abych posoudil rozsah jeho možností. V roli Vojckova kamaráda Ondřeje plnil vzorně své vlastní režijní ~~přikazy~~ příkazy co do pohybu po jevišti, gesta a intenzity projevu, ale zdál se mi jaksi střízlivě mimo hru, příliš řízený intelektem v dikci a tím trochu vyčleněný z horečnaté

atmosféry, kterou sám nadal celou inscenací jako režisér.

Teď ještě zpátky k úhrnnému dojmu z herectví na jevišti tohoto Vojcka. Je zde třeba, má-li představení postihnout odstíny textu a záměry režie, zvláštní mluvy těla a neobvyklého zacházení s jevištní řečí. Jde, pravda, o zvláštnost prastarou a od věků u dobrého divadla samozřejmou - %profesionalitu získávanou stejně vášní k divadlu, jako nemilosrdnou dřinou, námahou navíc, cvičením těla, namáháním ducha a nekonečným objevováním jazyka postav. Ornestovo zřetelné úsilí o slohovou osobitost inscenace, o věcnost a dynamiku zároveň, o neozdobnost, o "účelné" herectví přepadající diváka bez domluvených okolků, však stále ještě - jak to vyplývá z charakteristik jednotlivých výkonů - naráží na problémy takové profesionality. I každý z těchto herců si nese - při všem zajímavém a cenném, o čem jsem psal - zároveň ve svém způsobu hraní a hlavně jazyka postavy zátěž svých návyků. Mluví se, pravda, čistě a zřetelně, ale co chvíli ještě - někdo méně, někdo víc - v oněch navykých obecných intonačních polohách, jak je má naše univerzálně použitelné herectvo k dispozici pro vnější charakteristiky typů.

Je vlastně paradoxní, že to připomínám právě nad touto dobrou inscenací a právě lidem, kteří si našli /svůj soukromý/ čas, dali si z vlastní vůle velkou námahu a udělali spoustu nezaplacené práce. Ale je to logické. Takovou řeč lze vést s lidmi, kteří se chtějí vyškubnout z apatie rozlezlé po divadlech a dělat vážnou práci. Zapomenuté, zanedbané a zasuté profesionální problémy se při takové práci prostě musí začít vynořovat a budou čím dál víc nutit tyto režiséry a herce k pátrání po pravosti, přesnosti a originalitě prostředků, chtějí-li dělat smysluplné divadlo. A nevyřeší se, přirozeně, přes noc a snadno, jak je vidět i na tomto úctyhodném představení Vojcka.

Nevím, v jakém vztahu je Divadlo E.F. Buriana ke svému experimentálnímu divadélku ve foyeru, ale už to, že dalo skupině mladých herců požehnání k filiální existenci a aspoň skrompý noční prostor k představením, mu slouží ke cti. Když jsem na plakátě objevil Divadlo ve foyeru a našimi divadly celá desetiletí s tradičně opomíjeného Vojcka, běžel jsem o půl hodiny dřív, abych dostal lístek. Na dotaz po začátku představení mi známý herec, který právě vyšel z vrátnice, nemohl od-

povědět - měl jen jakési nejasné tušení, že tu něco takového je, že jacísi mladí u nich v divadle něco takového dělají, snad prý se to dovím v pokladně.

Vevnitř pak tlačenice věru nebyla. Dvacet, třicet diváků hřadovalo na židlích kolem hrací plochy a divilo se, jak představení nabývalo na síle, proč nás nejsou stovky.

Mělo by se to utajené divadlo odtajit. Je jedno z těch podivuhodných zjevení, tu a tam se vyskytujících v našem kulturním životě, a lidé by o něm měli vědět.

Zatím hrají bezmála přesilovky. Vlastně by se tahle zpráva o Divadle ve foyeru měla jmenovat Osm statečných.

/Psáno pro časopis O divadle./

206

Na své první pražské výstavě, před devatenácti lety, okamžitě zaujal dvěma soubory: otisky a rastry.

Když se v roce 1964 otiskl vlastním tělem do nalakovaného plátna, byla to odvaha, která se nevyčerpala prvním pokusem. Toto dobrodružství zasvitlo náhle a neodvratně. Vzal si podnět z obrazů Kleinových a Recalcatiho, které viděl téhož roku ve Vídni, tím se nikdy netajil, ale v metodě se bezpečně našel, zdokonaloval ji a vyvíjel do důsledků zcela původních. Dal antropometriím jiný výklad, užil sice způsobu „živého štětce“, přímého otisku, ale pracoval s ním záměrně kompozičně a tematicky. Interpretoval pozadí jako prostorovou hloubku, z níž vystupovaly postavy jako modelovány světlem, a tuto novou verzi temnosvitu vyostřil intenzívním barevností převládajících studených tónů. Princip si žádal formát podle lidské míry, autor byl v obraze přítomen doslova tělem duší. Svě schoulené samoty obtiskoval na plátno, přibíjel se na ně a zadržoval dech. řečeno jeho vlastními slovy. Stal se sám sobě divákem. V otiscích objevil svůj motiv sedící skloněné postavy, která ponořena do milované modře vzbuzuje pocity düre-rovské Melancholie nové doby. Z otisků pochází i další příznačný motiv postavy schoulené, zavinuté do sebe jak v zárodečném obalu. V otiscích se realizovaly i vícefigurální sestavy postav vznášejících se v beztížném prostoru, rozhovory, dokonce i pitva. Do otisků pronikla současná estetika také oblečením, tyto drapérie sui generis jeví tělesnost velmi dynamicky. Výrazová šíře metody byla překvapivá, od meditace k expresi. Pro svou autenticitu a přesvědčivou výpověď, objektivní a zároveň osobní až romanticky, našly tyto obrazy ohlas a uvedly autora na cestu přesvědčeného figuralisty, kterého zajímá člověk a jeho akce a jeho vztahy a jeho osud.

Dovedl se situovat do svého času, do umění svého času, do sdělování svého času. Nikoliv příklon k některému soudobému proudu, ale subjektivní vůle se situovat vytváří novou situaci v umění. Po dobu pu více než dvaceti let se potvrdilo, že série otisků nebyla módní aktualitou, ale že se udržela v nezesláblé působivosti, jako by ještě dožrála.

Obrazy, které nazývá dekalkami, pokračoval v metodě otisků, avšak tělesný tvar nebyl již direktní, vylehčil se do světelné siluety, obklopené geometrickou sítí světélkujících znaků či sférických drah. Barvy si podržely dráždivé odstíny modrých, fialových, zelených, ale proti původní ostrosti jako by potuchly a získaly hloubku tajemství. Bylo zřejmé, že autora zajímalo světlo vystupující z temna, stopa světla, jeho průlet prostorem nebo světelné vyzařování předmětů. Také tyto obrazy měly neobyčejnou psychickou ozvučnost a natolik se spojovaly s autorovým jménem, jako by byl jím povždy charakterizován.

Uvědomoval si riziko být určen, nadto byl zvědavý a chtivý nových objevů, nepřestával udržovat nutná napětí. Jestliže k dekalkám lze vztáhnout jeho básnickou představu „sním o nenahmatatelných dálkách, nacházím kolem tmu a nezřetelné záchvěvy jasna, spící průniky do namodralých vidin“, potom v rastrech šel vědomě po objektivitě, která je příznačná pro svět technický a vědecký. Časová souběžnost otisků a rastrů dokládá vyvažování obou pólů, vzájemné přecházení a uvolňování ze subjektivní bezhraničnosti k objektivním řádům. Ostatně i do otisků pronikala geometrie a strukturace rastry. V cyklu rastrů se figury promítaly na plochu jako stínové obrazy nebo jako prosvícené tvary přesně vystřižené v obrysu.

Nikdy nepotřeboval náměty hledat nebo si je vymýšlet, viděl je kolem sebe, přesněji řečeno byl v nich. Patrně pro toto bezprostřední nazírání skutečností jako výtvarných událostí se cítil přitahován fakticitou fotografie a možná z pokušitelské touhy vykročit ze statického obrazu přišel k obrazu v časovém kontinuu. k filmu. Neměl však v úmyslu opustit malířství, hleděl zkušenostmi z fotografování a filmování rozšířit výrazové možnosti obrazu. Pokusil se o to v motivech z městských ulic, restaurací, metra, ve scénách zaplněných postavami, jejichž měřítko se vzhledem k formátu zmenšilo. Tyto momentky byly brány v prudkém osvětlení, v kontrastu světla a stínu bez modelace. Vedly k použití šablon, jejichž ostrá hrana vymezovala tvar. Přímé záběry si po čase vyžádaly protiváhu v klasickém komponování. Zřejmě odtud vzešly Vzpomínky, na Maneta, na Monu, na Olympii. Počínal si snad s trochou vyzývavosti a s vědomím, že co se opakuje, není totožné, tedy ve smyslu novodobých travestií. Kromě vystřižených šablon užil opět rastrů.

Experimentováním s fotografií a s filmem došel k zjištění, že obraz si nárokuje složitou strukturaci. Soustředil pozornost na jedinou postavu jako ústřední téma nové série. Ženský akt, námět z nejtradičtějších, ho provokoval absolutností i variabilitou. Kreslil podle živého modelu docela klasicky, ale také podle fotografií hledal siluety svých „atomických královen“. Ověřoval si nové technické postupy, kombinaci akrylové podmalby s nastříkaným olejem, popřípadě ještě s emailem. Přešel do jiné barevnosti, posunul se k žlutému vidění. Barevnost se pohybuje ve směru komplementárním, od modré ke žluté, od červené k zelené. Žlutá nebo oranžová jsou zde světlem. V otiscích a dekalkách bylo světlo bílé, vybrané z podkladu, žlutá se klade navrch. Struktury jsou však pouze optické, v ploše, nezvedají reliéf barvy. Žlutá je nebezpečná. Malíř ví, že sítnice vystavená světelným atakům jimi trpí, ale zvyká si na ně. Tyto obrazy sugerují světlo reflektoru, projektoru, umělé a nemilosrdné až k bolesti. Jeho vibrace se znásobuje rastry, které na některých místech pokrývají siluetu geometrickým vzorcem. Tvar však odškodňuje oko za agresivitu barvy. Má krásnou

zaoblenost a plynulost, je uzavřený, někdy v náznaku modelovaný zevnitř nebo zdvojenou konturou. „těla žen, těch úchvatných, se odrážejí v paprscích barev, v siluetách, jako když bleskne“.

Prosvícení a geometrizace těla přibližuje výtvarný problém optickým objevům, jichž dosáhla věda prostřednictvím techniky. K rentgenovému snímku přibyl snímek vrstvomý, tomogram, scintigram, termogram, injektují se kontrastní látky, pracuje se s rastrovacím elektronovým mikroskopem. Lidské tělo se ukazuje rozloženo do neobvyklé barevnosti a geometricky vyhodnoceno. Lidská důstojnost tím nijak neztrácí, neboť tato nová optika slouží humánní medicíně. Malířství došlo k podobným poznatkům po vlastních cestách, jde mu ovšem nikoliv o účel, ale o zjevení krásy, o líbeznost křivky, o valér, který měkce přechází do stínu a tvrdě do světla. Malířství si navíc ponechalo svá tajemství, své náhody, svá překvapení.

Malíř, který se dává tak celý, neklade divákovi nástrahy, nestaví mezi sebou a jím žádnou bariéru. Je svým obrazem přítomen v divákově světě, jako je sám přítomen v obraze. Nemusí se do něho přímo otiskovat, je to vždy otisk. Znepokojen sám sebou zabývá se autoportrétem. Někdy si dopřeje odbočku a namaluje krajinu, viděnou rovněž přes rastr. S tímto seriálním prvkem nakládá důmyslně, střídá různé typy rastrů podle hloubkového odstupňování. Nicméně zůstává upoután městem a zastavuje se, aby skleněnou stěnou nahlédl do vnitřku espresa a pozoroval elektronické siluety.

Prohlásil, že se cítí nejsilnější, když přikládá barvy na plochu, proto se vykrojuje z ústraní a obkresluje stín na plátno chtění. Je zachvácen náruživostí k obrazu, i když se ho nedotýká štětcem, ale naklání se nad ním se stříkací pistolí. V poslední době bere štětec častěji do ruky, neboť jeho tah přidává obrazu, provedenému nastříkáním, další dimenzi, další vrstvu. Záleží mu na každém obraze jako básníkovi záleží na každé básni. Sám je básník, slovy i skutky, lidský v slabosti i síle, neboť „co zabolí – to smutkem přejde, co v srdci je – to vidět bude“.

RUDOLF NĚMEC, akad. malíř

Narozen 19. května 1936 v Praze

Studia: Vyšší uměleckoprůmyslová škola v Praze

na Žižkově, v letech 1955 – 1961 Vysoká škola

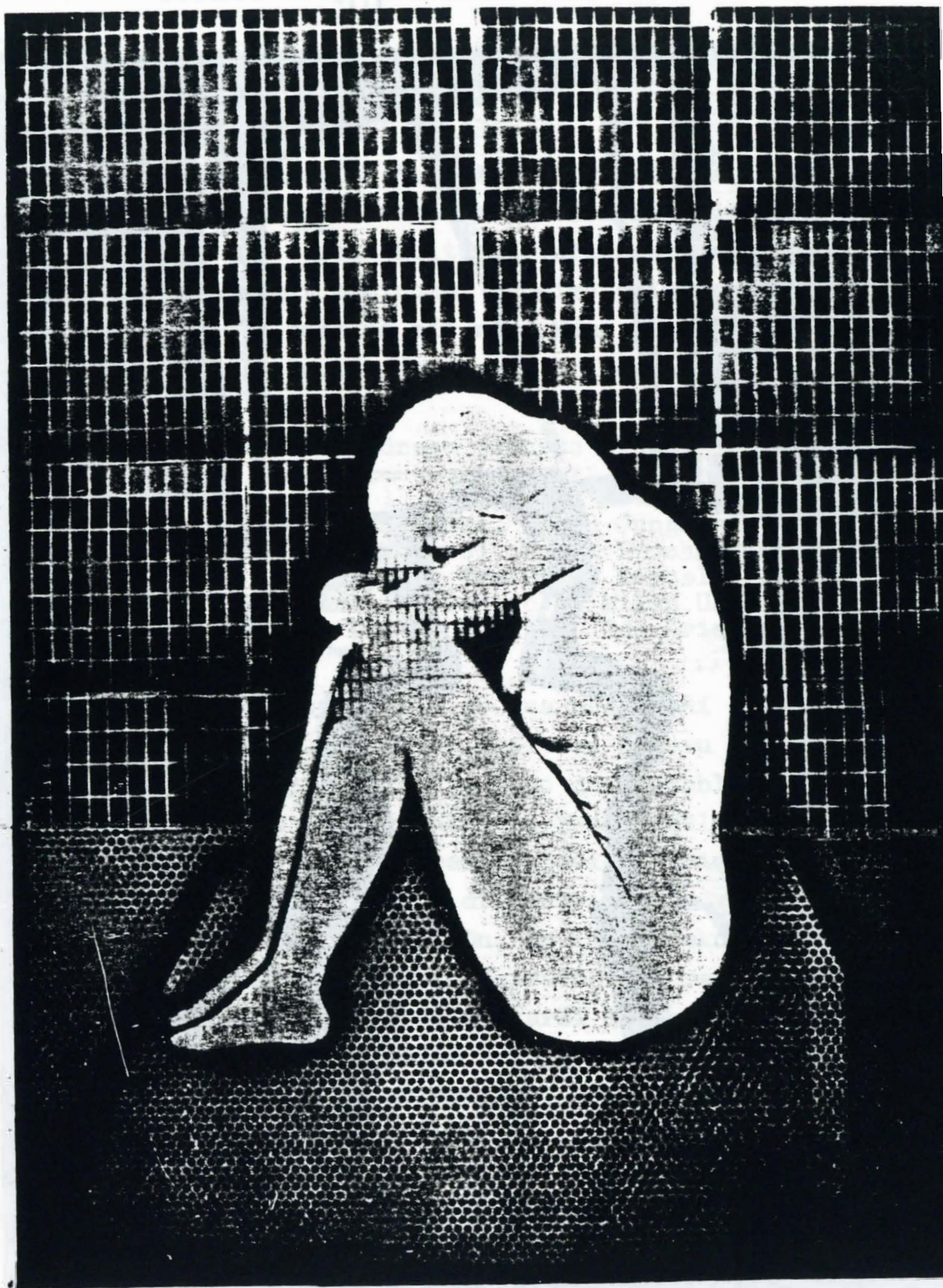
uměleckoprůmyslová v Praze, prof. Antonín Strnadel.

V letech 1965 – 1973 realizoval několik krátkých filmů.

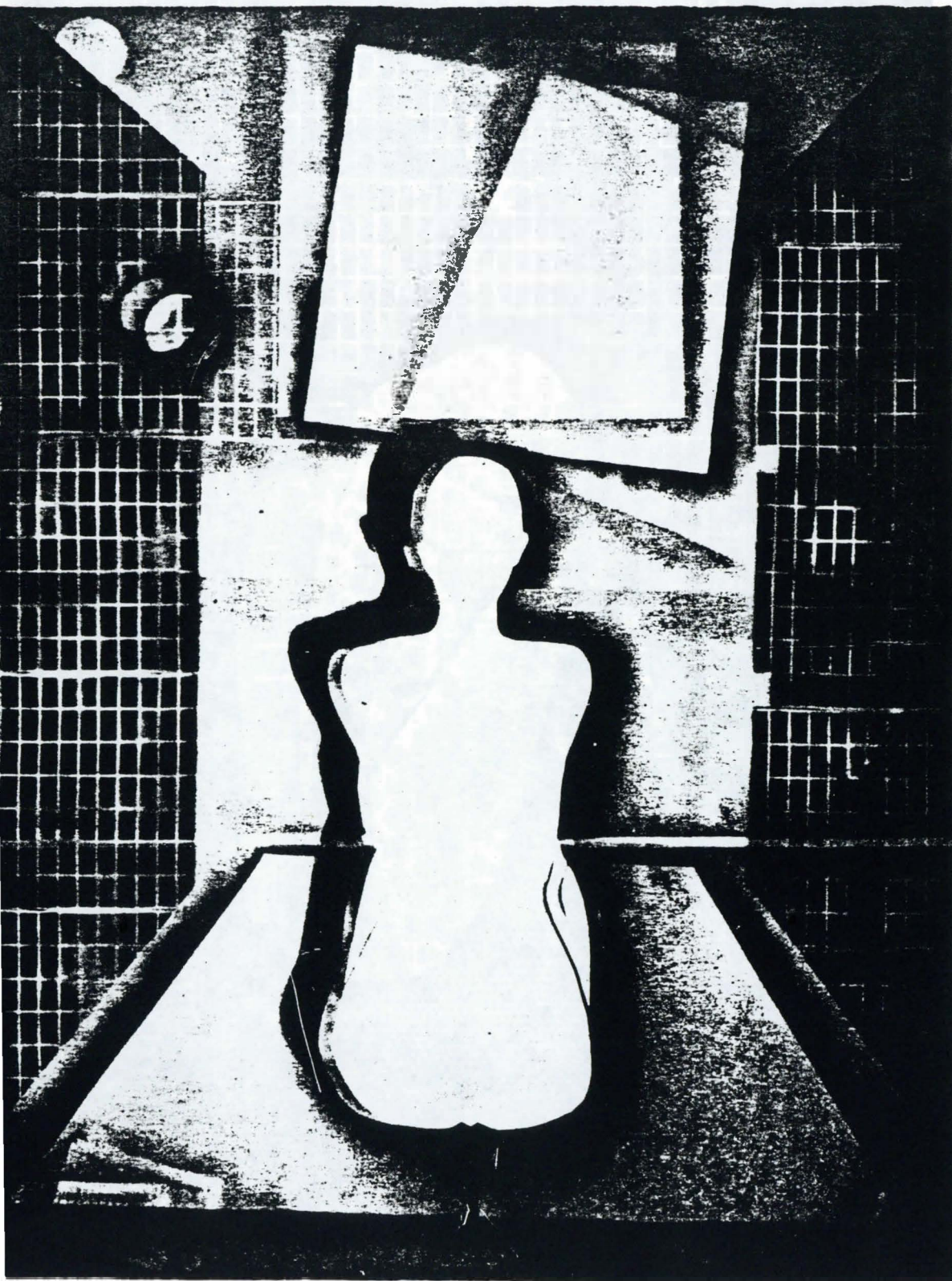
Eva Petrová

převzato z katalogu výstavy

v galérii bratří Čapků, srpen – září 87

Zamyšlená,
olej, akryl,
email,
195X145 cm,
1985

Sedící ak
(s ubíhající
čtvercem).
olej, akryl,
email.
195X145 cm.
1985

O reformě pravopisu - zpráva

Dne 22.června 1987 poslali uvedení tazatelé Ústavu pro jazyk český ČSAV tento dopis:

Vážení pánové,

ve veřejnosti se opět mluví o tom, že se připravuje radikální reforma českého pravopisu, a to tentokrát za zavřenými dveřmi. Myslíme si, že taková reforma je věcí celé kulturní veřejnosti, a nevěříme zatím, že by veřejnost mohla být pominuta. Prosíme o informaci, zda se taková reforma připravuje a jaký má mít ráz. Máme na tom pochopitelný zájem jako lidé pracující s českým jazykem - spisovatelé, překladatelé a literární kritici.

Odpověď pošlete na uvedenou adresu jednoho z nás.

S pozdravem

/Podepsáni: Eva Kantůrková, Milan Šimečka, Milan Jungmann, Zdeněk Urbánek /uvedena jeho adresa/, Václav Havel, Lenka Procházková, Zbyněk Hejda, Petr Kabeš, Zdeněk Rotrekl, Jan Trefulka, Miroslav Zikmund, Karel Pecka, Jiří Kratochvíl, František Pavlíček, Milan Uhde, Sergej Machonin, Ivan Klíma, Iva Kotrlá, Ludvík Vaculík, Eda Kriseová, Drahoslava Janderová, Petr Rezek/

Když do září nedošla odpověď, šli se dva podepsaní - Zdeněk Urbánek a Ludvík Vaculík - dne 17.9. zeptat ředitele Ústavu pro jazyk český dr. Jana Petra na osud dopisu. Ten je toho dne nemohl přijmout, požádal o lhůtu několika dní a o dopise řekl, že jej předal ÚV KSČ. V telefonickém jednání se Zdeněkem Urbánkem pak projevil ochotu přijmout jednoho ze žadatelů. Došlo k tomu 28.9. a dr. Petr pak Ludvíku Vaculíkovi v rozhovoru dal odpověď tohoto obsahu: On, dr.Petr, jako ředitel ústavu a pokud jím bude, je zásadně proti takové pravopisné reformě, jež by necitlivě změnila obraz jazyka a odřízla starší literaturu od nové. Toto vyslovil už před několika lety na závěr veřejné diskuse ve svém článku otištěném v Tribuně. - Co se však připravuje, a co bývá vždy ^{así} ~~así~~ po čtvrt století nutné, je nová redakce pravidel: je třeba vyřešit některé problémy, s nimiž se veřejnost nejčastěji obrací o radu, odstranit některé "zmatky" a nedůslednosti. Jako příklad uvedl psaní velkých písmen v názvech institucí. Tuto práci vede sám, jaký bude mít výsledek a kdy bude hotova, nemůže zatím říci. - Na otázku, proč nám takto neodpověděl, řekl, že měl moc práce, připravuje stěhování svého pracoviště a dále - uvedl s omluvou - nemá rád administrativní práci. Na otázku, proč poslal náš dopis ÚV KSČ a zda to nesvědčí o tom, že do práce jazykovědců se vměšuje politická moc, odpověděl, že to byla jenom "procedurální věc".

Ludvík Vaculík

Ludvík Vaculík:

Naše slavnosti
/fejeton/

Z důležitého zlomku nádoby znalec pozná její celý tvar, účel i původ. Kdoví, do by si byl znalec pomyslel o tom zlomku společnosti, který by byl našel jedné říjnové soboty u Urbánků, když Zdeněk přiznával svých sedmdesát let. Zlomek byl dost veliký: bylo nás tam sto. A byl snad i dost výrazný: byli to lidé vybraní k sobě jistým vnitřním sklonem, vnějšími silami - a samozřejmě oslavencovou osobností. Měli společně kritický vztah k dnešním poměrům: to znamená k vládě i k ostatní národní společnosti. Kdyby teda podle zlomku nalezeného u Urbánka znalec dotáhl tvar celé nádoby: jak by se lišila od té, kterou popíráme?

Předem říkám, že večer to byl pěkný. Mnoho dárků a květin, hodně jídel i nápojů, vtipná rodinná obsluha. Dokonce tam přišli tři mladí muzikanti nehlučně zahrát staré irské melodie. Po deváté hodině jsme si poslechli z Hlasu Ameriky malý portrét Zdeňka Urbánka spisovatele a překladatele, dodaný z domova. Snad všichni co přišli, viděli se rádi. Nevznikla hádka ani rvačka, ovšem nebyl jsem tam do konce. Možná by vznikla; protože jsem tam byl skrytě konfliktní osobou.

Myslívál jsem si na svých společenských začátcích kdysi, že svět vedou vyspělí lidé, mezi něž se mám výchovou a prací dostat. Tak jsem tedy jaksi vyspěl, lepší už to nebude, jsem dnes mezi vybranými lidmi - a co? Nejde o to, zda cosi zrovna vedeme. Ale je to správný směr? Jaké poměry bych osobně já získal, kdyby prezidentem republiky byl řekněme Milan Šimečka, uvážlivý a přemýšlející, ministrem vnitra čestný Ladislav Lis, ministrem výchovy moudrý Radim Palouš, šéfredaktorem vládního listu odolný Jiří Ruml a ministrem divadel Na zábradlí pan Václav? Potrefeným se omlouvám, vždyť nevím, zda by o ty funkce stáli či zda by se s nimi ještě spokojili! Nepochybuju vůbec, že v poměrech vzniklých z politické shody Zdeňkových gratulantů žilo by se mi volněji. Veřejné věci by jistě byly projednávány citelně veřejněji, kul-

turní poměry a morální síly směly by podle své váhy působit na hospodářství a i politiku. Ta "lidská práva", pokud souvisejí s literou zákonů, jistě by měla větší respekt.

S takovými nápady jsem se procpával slavností sem tam, nenalézáje v prostoru těsném pro tolik lidí stálého posezení, pohody, urovnanější řeči. Toužil jsem po volnějším vzduchu, v němž, abych zas nevyzníval přepjatě, byl bych ochoten požádat někoho o doutník. A trochu víc hudby! Trochu také zpěvu! "Zaražte svůj halasný chechtot vedle jemných melodií z jiného světa!" měl jsem chuť zakřičet. "Nechte je hrát!" Ale v této vybrané společnosti, jež mě v mnohém a v mnohých přesahuje, nemůžu přece křičet!

Čekal bych, že kdo se rozhodl k odporu dnešnímu režimu, promítl a promyslel si ho až do denních gest: nepodvede, nezpůsobí vědomě škodu ani křivdu, nevymočí se do bazénu, neukradne ani knihu, nesnese špínu a nepořádek, neublíží rostlině, nepřeřve jemnou hudbu. Ta mimořádnost příležitosti a sklad společnosti přivedl mě k otazníku: Byla by společnost dotvořená podle zdejšího úločku typově zas tak odlišná od té, jež vládne dnes v úřadě i na ulici? Vždyť se mi právě zdá, že by to byl i nadále ten pád do statistiky, v gravitaci urychlující se spotřeby a výroby. Nic, žádná politická formulace v naší opozici proti tomu nemíří. Dál bude se rozšklebovat mezera mezi slavnostním vytržením člověka v umělecké tvorbě a jeho bédnou všedností. Pořád se budeme vzdalovat od přírody za námi, od Boha před námi /kdo chcete/ a od sebe v nás. Bude pokračovat náš lidský "útěk", o němž jsem kdysi četl u Maxe Picarda: útěk od svého ~~úny~~ smyslu, od výstřah a od poznání.

Posledních nejmíň sto let je evropské i české myšlení pod terorem pojmu "společnost". Snad každý myslitel, pedagog, literát i hospodář považoval na nutné, slušné a moderní odvést "společnosti" část svého volstva. Idea společnosti, ba přímo kolektivismu, pronikla -

a nejen tlakem marxismu snad - i do křesťanského myšlení, o praxi nemluvě. Přesto se společnost nelepší. Či se lepší? Právě myšlenky o společnosti vedou pořád k nejhorším činům proti člověku. "Dost společnosti!" zvolte už někdo konečně do společnosti.

Dost společnosti, říkám si tu teda sám, protože společnost právě popírám. Asi mě to zas přejde, možná. Ale teď ještě si myslím, jestli má orientace na společnost nebyl omyl. Protože byl jsem jí víc opracován, nežli jsem ji opracoval. Vždyť jsem horší, než když jsem si s ní začal! Příšerně jsem ze sebe slevil a úžasně jí vyšel naproti! A tu to vidím: sejdeme se, samí oprávcí společnosti, a je z nás tlupa úplně snad nepolepšených lidí: povídáme jeden druhému ~~furt~~ furt dokola totéž, jíme proto, že to tu je, pijeme a opijeme se, zkrátka jsme tím, čím jsme bez společnosti a bez přijatého úkolu v ní. /Laskavý čtenáři, nechci být méně laskavý než ty: jdu si nalét skleničku bílého./ Kdyby se takto sešli lidé, kteří stejný čas a energii místo zlepšování společnosti dali sebezlepšování, jaká by to samočinně a bez politických plánů vznikla vysoká společnost! Ostatně - přišli snad tito všichni gratulanti za Zdeňkem pro jeho ideu společnosti a jeho společenské dílo, či víc pro jeho lidské naladění a vypracovanou moudrost?

Jak ukazuje nadpis, mínil jsem však psát o něčem jiném, co mi též a tamtéž napadlo: naše slavnosti. Naše slavnosti, pokud jsem je zažil, jsou jak my ochromeny naší kritikou společnosti. Každý rituál ubral by naší svobodě! Jen žádný cit ani vznešenost! A tak nemáme slavností, máme cosi místo nich: shromáždění, mejdany... Kde se nikdo neopovází povznést hlas k slavnostnímu oslovení. Není tam instalováno vyvýšené místo pro oslavence. Květiny, jež se dostavily, také se jen skromně řozesadí po nábytku a na zem podél stěn, ale žádná se nedotkne oslavencova čela. Všichni se jen se vším, co jsme přinesli, dáváme - v duchu režimu - "do placu". Slavnosti na útěku.

/Říjen 1987/

K d y u ž č a s o p o n o u t r h n e ?

Rozhovor s Jaroslavem Šabatou

Byli jsme na Jaroslava Šabatu dva, shodou okolností oba spisovatelé.

První z nás, iniciátor rozhovoru, autor "Medvědího románu", začal se svými otázkami na podzim roku 1985. Je o třináct let mladší než Jaroslav Šabata, který se letošního listopadu zařadí mezi šedesátníky. Rozdílů je však víc, a podstatnějších. Šabata je aktivní politik, tazatelův vztah k politice je dost zdrženlivý. Tázaný býval členem a funkcionářem komunistické strany, která tazatele jako syna pouťorového emigranta zařadila mezi pochybné a nepřátelské živly.

Druhý z tazatelů je žák Šabatova semináře na filozofické fakultě v letech 1953-58 a pochybovačné hovory vede se svým učitelem od té doby vlastně až podnes. Jeden z jejich dialogů, ~~z~~ byl to přesně vzato dialog, dalším účastníkem byl Ludvík Kundera - vyšel v roce 1969 v prvním čísle Hosta do domu. Jmenoval se Dialog o politice.

Připomeňme z něho několik útržků:

Nemusíme ani citovat Lenina, stačí být občany světa v této chvíli, abychom mohli říci, že politika nemá s morálkou nic společného, i když se morálky dovolává. Je to její pracovní způsob.

Lenina vynechme. Ten má sotva co společného s myšlenkou, že politika nemá s morálkou co společného.

Opravdu?

Vím, mohl byste citovat. Jenže to je jiná věc, já bych mohl citovat také. To k ničemu nevede. Ptal jste se m n e , a já větu o politice jako o záležitosti, jež nemá s morálkou nic společného, neuznávám. Jsem přesvědčen, že svár morálky s nemorálkou existuje uvnitř politiky právě tak, jako uvnitř občanského života, a právě tak, jako se v občanském životě sváří politika s nepolitikou. Politik, který se zabydlel v představě, že každá vyšší třída politiky je třída amorálnější, je politik úpadkový. Průvodním zjevem jeho

degenerace je tedy transformovaná pravda běžného myšlení, podle něhož politika nemá s morálkou nic společného. (...) Vezměte si banální frázi o souladu slov a činů. Kdosi napsal, tuším Vladimír Blažek, že u nás existuje tradice uvádět tuto frázi do oběhu právě tehdy, když se od činů utíká. Ale občas stejně nakonec pozná - problém je ovšem v tom **n a k o n e c** - kdo je **c h a - r a k t e r**, a kdo ne. Poznává neomylně, co je čin, a co není, které slovo znamená čin, a které nikoli. Poznává to na své kůži. To je pravda - zákon. A ta poráží pravdu - v určitém rámci také pravdu! - o politice jako o umění klamat lidi.

Ani jsem nechtěl, a skončil jsem u **p r a v d y**, která **v í - t ě z í**.

Nezdá se vám (...) příznačné, že se politická hnutí sama zbavují (...) politiků určité úrovně? A že se stávají doménou lidí průměrných, přizpůsobivých, tedy netvůrčích?

To, že se politická hnutí zbavují politiků určité úrovně, je jistě projev povahy politiky. A jistě i jeden z motivů lidské touhy po překonání politiky vůbec. Jak se však "zbavit" lidí, kteří dělají, že nevidí, co vidí? Je jen jedno radikální řešení: zbavit se politiky. Vize společnosti, v níž vládnou "mravní principy", je proto spojena s projektem společnosti organizované **n e p o l i - t i c k y**. Hnutí, které usiluje o tuto změnu, je nejradikálnějším **p o l i t i c k ý m** osvobozeneckým hnutím. (...)

Jsem přesvědčen - a zdaleka nejsem sám - že končí celá jedna éra socialistického dělnického hnutí a že to, co z ní zbývá a co se někdy označuje případným slovem **s t a r o k o m u n i s - m u s**, je historicky překonáno. Jinými slovy: prodíráme se k nové podobě socialismu nebo komunistického hnutí; k nové ve smyslu původního úsilí o nejsvobodnější uspořádání společnosti.

Není pro tyto měsíce naopak charakteristické, že jste se právě jako nositel zmíněné představy vzdal výkonu konkrétní politické funkce?

I tak je možno uvažovat. Přesto však soudím, že ne. Připomenu (...) kritický okamžik loňského roku. Srpen a jeho vnitropolitické

důsledky: vysočanský sjezd a moskevský protokol, který "zrušil" platnost tohoto sjezdu. Byl jsem zvolen do "vysočanského ústředního výboru" a při pozdější rekonstrukci ÚV KSČ zvoleného na XIII. sjezdu navržen ke kooptaci za člena ÚV. To, že jsem v druhém případě "zvolen" nebyl, že jsem byl "neakceptovatelný", souvisí s mou politickou pozicí. Tu jsem zastával ve Vysočanech i na Hradě 31. srpna. Jejím logickým důsledkem je, že v okamžiku, kdy se komunistické hnutí dostalo až tam, kam se dostalo Vysočanským sjezdem, k takovému stupni emancipace a řekl bych prozření, nebyla pro mne z řady příčin, které je těžko rozvádět, možná jiná cesta než hájit kontinuitu toho, co se zrodilo, a nejit už zpět. A to nehlédě na riziko, pokud šlo o mou momentální výkonnou funkci tajemníka KV KSČ. Nač by mně také byla funkce, ve které nemohu prosazovat, co považuji za správné?

Nebojíte se ...

Ani v nejmenším.

... že se svou koncepcí zůstanete trvale mimo konstruktivní politiku a že vám zůstane role polo-opozičního, polo-poputčického kritika destruuujícího permanentně nemohoucí politiku?

V nejmenším ne. Ale musím dodat několik věcí: Především i v "opozici" je možno dělat konstruktivní politiku, to jest politiku, která navazuje na všechno pozitivní v politice "oficiální". Nemyslete si, že naše oficiální politika je tak zcela "permanentně nemohoucí". Nesuďte o ní jen podle řečnických výkonů některých politiků. Ale i "mohoucí" politika potřebuje dobrou, chcete-li, tedy "mohoucí" opozici.

Na závěr tohoto rozhovoru, starého bezmála devatenáct let, jsem si pochybovačně přál, a abyste měl pravdu a abychom pak, obohaceni o novou zkušenost, mohli v rozmluvě pokračovat. Ponechme si otázku, zda už nastalo to pak, na konec našeho rozhovoru. Zkušeností se za ta léta nashromáždilo dost, a tak tedy pokračujme. Náš společný kolega a kamarád, který dosud až žárlivě vyvracel Vaše politické prognózy, připustil nedávno možnost, že se Vaše dányé

předpovědi politického pohybu v Sovětském svazu plní. Křičel ne-
bez ironie na Vaši adresu: "To je nerovná soutěž. Já jsem histo-
rik, a on je prorok"¹⁰.

Nemyslím, že by byl prorokem šachista, který se nedá mýlit momen-
tální materiálovou převahou jednoho ze soupeřů, dokáže vzít v
úvahu všechny ostatní faktory celé partie a správně odhadne její
výsledek. Zajímá mě, z čeho se rodí taková schopnost. Šachista
hraje zpravidla už od dětství. Kdypak jste začal politizovat?

Jsem sice v pokušení ironizovat ironii našeho společného ka-
maráda, ale podřídím se vlastní otázce, když už chcete "začít
od Adama". V některých rodinách se muzicíruje. Šabatovskou rodin-
nou atmosféru odjakživa utvářelo politizování.

Hluboko v paměti mám dávné okamžiky z raného dětství. Bylo to
v Dolenicích na Znojemsku poblíž Miroslavi, nedaleko rakouských
hranic. Sedával jsem tiše pod stolem a se zatajeným dechem poslou-
chal, jak byl zavražděn Dollfuss, jak si troufají henleinovci, jak
se na nás řítí pohroma v podobě Hitlera; zřetelně před sebou vidím
vrata pomalovaná zlověstnými hákovými kříži a volební plakáty z
roku pětatřicátého.

Jenže záhy jste z Dolenic přesídlil do Brna.

Byla to volba, která nevzešla ze mne. Rodiče usoudili, že se pro
hospodářství bude rozhodně víc hodit můj mladší bratr, a já tedy
snad pro něco jiného. Nebylo ovšem jasné, pro co. Maminka snad
tajně myslela na kněze. Ale nejsem si jist, že by se o tom vývala
otevřeně zmínila.

Z domu jsem odjížděl s těžkým srdcem. Nastoupil jsem v roce
1938 jako primánek do pátého reálného gymnázia v Brně. V listo-
padu toho roku mně bylo jedenáct. Sotva jsem odjel, zabral Doleni-
ce Hitler. Od toho okamžiku ležela mezi Dolenicemi a Brnem protek-
torátní hranice, jako by to byly dvě různé země. Přečhod přes hra-
nice vyžadoval zvláštní propustku. Stálaš na ni vždy veliká fron-
ta a získal jsem ji zřídka. Čím méně jsem se dostával domů, tím
více jsem k domovu lnul. Čím jsem byl starší, tím byly odjezdy z
domu těžší. Na cestu na nádraží jsem se vždycky snažil až do po-

sledního okamžiku nemyslet. Tak byla krušná. Kolem patnácti jsem chtěl dokonce nechat gymnázia a přejít na zemědělskou školu. Městu jsem se vzpíral a zatoužil jsem přece jenom zůstat venkovanem. Rodiče mě to rozmluvili.

Tuhle krizi překryly válečné události. Začátkem třiačtyřicátého byli Němci poraženi u Stalingradu. Pamatuji tatínka o pololetních prázdninách v tom roce. Stával u rádia několikrát denně. Stával u něho proto, aby je nemusel pouštět příliš nahlas a mohl je okamžitě vypnout. Poslouchal obvykle německé vysílání BBC, tvrdil, že je věcnější a informativnější než vysílání české. Stalingrad jsme oba prožívali v euforii. To byla taky doba, kdy jsem začal s tatínkem vést první opravdové politické rozhovory.

O čem?

Především o tom, jak nejlépe vládnout. Většinou končily u toho, že nejlepší formou vlády je demokracie a že k demokracii patří opozice. "Vláda si nemůže přát nic lepšího, než dobrou opozici," byla obvyklá tatínkova sentence, kterou připisoval komusi, jehož jméno mně už vypadlo. Rozhovor o konstruktivním významu opozice z konce šedesátých let, který připomínáte v úvodu, vede tedy až někam doprostřed války s Hitlerem.

K tomu bych měl dodat, že důraz na demokratickou formu vlády se mně tenkrát zdál být tak samozřejmý, že jsem zprvu nechápal, proč se tatínek k tématu demokracie tak úporně vrací. Teprve později jsem pochopil, že škola, kterou dostal on od svého tatínka, byla poněkud jiná a že pro něj ^{pro} ~~pro~~ ^{se} ~~se~~ ^{to} ~~to~~ kdysi zdaleka tak samozřejmé nebylo. Jako velmi mladý muž volil nějakou autoritářskou kandidátku. Pro lidovou stranu, které pak zůstal věrný, se rozhodl až někdy koncem dvacátých let. Za války byl hrdý na exil monsignora Šrámka; Beneše neobdivoval. Po válce byl i monsignorem zklamán tak důkladně, že už na něho nikdy nevzpomínal v dobrém.

Tatínek asi viděl i ve Vás budoucího lidovce.

Přesně tak. O vánocích 1945 si mě pozval k sobě do kanceláře a předložil mně přihlášku do lidové strany. Když jsem přiznal, že smýšlím komunisticky, byl nesmírně rozhněván. Padla i ta příslovečná

slova o vydědění. Dodnes s určitostí nevím, zda můj vstup do lidové strany vsutku považoval za věc tak samohřejmou, jak se tvářil. V každém případě však vím, že můj vývoj posuzoval na pozadí své někdejší zkušenosti s volbou autoritářské kandidátky: mladí se zkrátka vždycky přiklánějí ke krajnostem a potom přece jen pochopí svůj omyl.

Jak vlastně k Vašemu rozhodnutí došlo?

Po osvobození jsem se vrhl na aktuální politickou literaturu. Chtěl jsem znát programy všech politických stran. Když jsem se po prázdninách seznámil s Jiřím Vrbou, předsedou krajského výboru Svazu české mládeže, leccos jsem už věděl. Jirka byl synovec Oty Šlinga, tajemníka krajského výboru komunistické strany, a věděl toho ovšem podstatně víc. Přišel z koncentračního tábora v Buchenwaldu. Navíc miloval Rimbauda a meziválečnou uměleckou avantgardu a vůbec ... Byl to očividný politický talent. Shromáždil kolem sebe celou kohortu studentských funkcionářů - a já byl mezi nimi podobně jako Milan Kundera nebo Josef Švagera, dnešní náměstek ministra kultury. V listopadu jsem měl osmnáct a Jirka Vrba se začal jako správný straník starat o to, kam vlastně patřím. Z četných rozhovorů, které jsme spolu vedli, vyvodil, že jsem vlastně komunista. Věděl to asi dříve než já sám.

Mimochodem: Později naši vypátrali, že nějaký Jirka Vrba existuje a že je žid. A to už něco znamenalo. Ještě můj dědeček Antonín smýšlel klerikálně a protižidovsky, ctil Luegra, vídeňského starostu proslulého svým antisemitismem. To, že dědeček taky neměl rád Masaryka, mně řekl tatínek až mnohem později a s jistým ostychem. Nacistickou politiku vůči židům tatínek odsuzoval zcela jednoznačně a jeho skeptický postoj vůči klerikálnímu antisemitismu se zjevně prohloubil. Rozhovoru o židovském navrátilci z koncentráku se zřejmě raději vyhnul, a tak úkol varovat mne před ním připadl mamince. Byl to však úkol nevděčný. Dodnes nevnímám, je-li někdo žid, nebo není. Maminka mohla dosáhnout jen toho, čeho se v takových případech dosahuje: utvrdila mne v tom, pro co jsem se rozhodl.

Ale přece jen se mně zdá, že tak úplně snadno jste se nerozhodoval.

To je tím, že už od přírody jsem člověk, který se nerozhoduje

lehce, čímž nechci říci, že jsem nerozhodný. Ale uvažte: rodiče jsem měl rád a moc dobře jsem věděl, jakou ostudu pro ně představuje moje rozhodnutí. Takové věci se v tradičně katolickém, lidoveckém a věkovském prostředí vnímají ostře. Později mně jeden vzdálenější bratranec řekl s mým odstupem: "Rudý Šabata?" Vrtěl hlavou a dodal: "Šabati byli vždycky bílí." Ale to už bylo po únoru 1948 a leckdo z oportunističtější smýšlejších si myslel nebo mohl myslet, že jsem vlastně vsadil na správnou kartu.

A co Vaše náboženská výchova?

Chcete^{asi} říci, že ta mne mohla usměrnit jinak. Přejde na to, jak se to vezme. Když jsem byl ve svých zhruba patnácti letech vrácen tam, kam se mně zoufale nechtělo, do městského prostředí, snažil jsem se porozumět tomu, co se ve mně děje se starými spolehlivými pravdami, jimiž jsem byl jako chlapec opravdu zbožný vybaven. Četl jsem kděco a hodně. Tak se můj původní teismus proměňoval v jakýsi samorostlý panteismus a pak - četl jsem právě Seneku - "konvertoval" v ateismus svého druhu. Byl to okamžik vystupňované racionality, ~~kteří~~^{jež} zpětně chápu jako zážitek, který mohou popsat spíše myštkové než racionalisté. Tento světonázorový obrat mých raných jinošských let nechával sice ~~leeeee~~^{mnohé} otevřeno, ale zároveň mnohé předurčil: odpovědi na problémy "světa" jsem musel hledat jinde než v tradiční konfesionální katolicitě. První komunista, s nímž jsem krátce po válce disputoval - byl to dolenický komisař Antonín Smutný - argumentoval sice pro své přesvědčení Ježíšem: první komunista byl pro něj Ježíš. Téma původnosti Ježíšovy postavy mne nikdy nepřestalo přitahovat, ale Ježíš coby první komunista v politickém smyslu, to mně připadalo přece jen příliš účelové. Nicméně: to, že perspektivy katolíků a komunistů v nějakém všeobecném smyslu konvergují, byla myšlenka docela přijatelná. V politice to ovšem bylo právě naopak. Pár týdnů po válce mě vzal tatínek s sebou k šéfredaktorovi brněnské lidovecké Obrody. Pan šéfredaktor, tuším, že se jmenoval Šnajdr, vysvětloval tatínkovi, zjevně nespokojenému a zaraženému, proč nemohou psát tak, jak by chtěli: Váže jim ruce Košický vládní program. Ale snaží se. Mají mladého Chudobu, právě uveřejnili jeho úvodník. Určitě komunisty velice pozlobí. Pan

šéfredaktor byl hrdý na to, že v Brně dokážou víc než v Praze. Ale já jsem si kladl otázku: Ví vlastně lidová strana, co chce? Odpověď mně v nejlepším případě vycházela tak, že chce vrátit věci tām, kde byly ...

A proč jste byl proti tomu, aby se věci vracely tam, kde byly?

Měl jsem jakousi nereflektovanou hlubinnou zkušenost už z dětství, a později se jen posilovala, že majetek rozděluje. Tatínek hospodařil společně se svým bratrem a bylo to - mírně řečeno - svízelné. Ale nešlo jen o prožívání problémů, které vyvstávaly uvnitř rodiny. Když jsem začal studovat, rychle jsem se vzdaloval svým venkovským kamarádům a oni mně. Stále zřetelněji jsem se cítil jako panský synek nesvůj. Proti své vůli jsem byl "vydělován". Něco podobného popisuje Havel, když vysvětluje své levicové sklony.

Levicové sklony Vás ovšem mohly přivést i do sociální demokracie.

Taky jsem o ní zcela krátce uvažoval. Nejelementárnějším politickým pohledem mne ostatně nevybavil tatínek, ale dolenický řídicí učitel Sánka. Byl sociální demokrat a jeho výchova byla ovšem v pravém slova smyslu prvorepublikánská: pojmy Masaryk a demokracie mně v tu dobu spadaly v jedno s panem řídicím. Ale nejdůležitější asi bylo, že mezi panem řídicím a rodinou nebyl žádný konflikt. Naopak. Pan řídicí byl v mých chlapeckých očích neustále konfrontován s panem katechetou Kreiplem. To, že ^{Kreipel} mluvil dost lámanou češtinou, mně ani nevadilo. To patřilo ke kraji. Ale hlavně odpuzoval tím, že jeho němectví bylo výbojně. Jeho kázání vyvolávala v rodině velké rozladění. Alergická na ně byla i maminka. Ač Němka rodem, cítila česky; a jako katolička byla rozhodně proti heinovského smýšlení a za Hitlerovy vlády tvrdošíjně odmítala prohlásit sebe a tím i své děti za Němce. Na pana kaplana tak padal stále temnější stín a gloriola pana řídicího, který nechočil do kostela, zářila stále víc. Tatínek ho měl i osobně velice rád; když se s ním loučil při jeho odchodu z Dolenic, který si vynutila žena pana řídicího, nedokončil projev, tak byl dojat.

Ale abych se vrátil k tématu. Úvahy o sociální demokracii se brzy zvrtyly v rozhodování mezi kovářem a kováříkem.

Aby zde nevzniklo nedorozumění. V daném případě nešlo o psané programy - nešlo o to, že komunistický program byl radikálnější. Šlo o to, že politika sociální demokracie se jevila jako jakýsi odvar politiky komunistické; a že už tenkrát se v mém okolí mluvilo o tom, že existence dvou ^{dělnických} stran po válce je vlastně anachronismus; a to zní pro mne dodnes povýtce sympaticky.

A úplně osobně: můj sociálně demokratický pan řídící měl v Brně bratra jménem Hugo; a to byl známý brněnský komunista.

Budiž. Ale napadá mne otázka: Mluvíte o své prvorepublikánské výchově. Nikdy jste neuvažoval o tom stát se národním socialistou?

Věru, že neuvažoval. Když jedna známá tatínka utěšovala, že její syn taky není lidovec, že se t a k y dal k národním socialistům, tak jsem se pobaveně usmál. Tatínek se taky usmál, ale nikoliv pobaveně. K národnímu socialismu jsem měl z jakéhosi důvodu vztah až štítivý. Tedy emociálně negativní. Od samého počátku mi připomínal výbojně německý naruby. Hitler ostatně taky vystupoval pod firmou národního socialismu. Neříkám, že to bylo spravedlivé hodnocení. Ale tak jsem věci chápal. Argument, že je to strana Masarykova a Benešova, na mne nedělal žádný dojem, byť jsem měl k Masarykovi kladný vztah. Ale komunistické strany v oné době mimochodem taky. A argument, že Masaryk je pravým českým myslitelem, kdežto Marx je povýtce německý hlasatel učení o nenávisti a násilí, na mne působil už zcela odpudivě. A mám-li být upřímný, tedy vlastně protimasarykovsky. O to se snad postaral Zdeněk Nejedlý svou studií o komunistech jako dědicích českých revolučních a pokrokových tradic.

Neměla vliv na tento Váš postoj matka? A vůbec poloněmecké prostředí, v němž jste vyrůstal?

Spíše ano, než ne. Ale velkou úlohu v tom hrálo asi i moje katolické zázemí. Eva Kantůrková řekla kdysi, bylo to v osmašedesátém na prahu poleďnového vývoje a po nějaké prudké rozmluvě: Ty nejsi Čech! - O tom jsem pak přemýšlel. Ostřeji jsem si uvědomil, že skutečně nemám smysl pro některé dost běžné polohy v českém politickém cítění a myšlení. Nemám distanci jen k národnímu socialismu,

ale i k národnímu komunismu; ba svým způsobem i k národním církvím; vůbec nechápu, že může existovat něco takového, jako československá církev. Tatínek jednou řekl - maje na mysli můj vřelý vztah k paní profesorce Komárkové - nejsi ty vlastně nějaký protestant? Husa ovšem ctím. Ale přesto jsem se usmál a pomyslel jsem si: když už křesťan "bez konfese" s nějakou určitou orientací, tedy v tom případě katolík. Tatínek byl ovšem tradiční katolík v tom nejvlastnějším slova smyslu a nechtěl jsem ho nějakým podobným prohlášením uvádět v omyl.

Jednou jste se ale zmínil o tom, že v pohraničí se smýšlelo národně vyhoceněji než ve vnitrozemí.

To souhlasí. Tatínek říkával, že češství lidí ve vnitrozemí je vlažnější. Nechci tvrdit, že měl pravdu. Ale tak to cítil. A k tomu pak navíc musím dodat rovněž něco podstatného. Maminka se chovala jako Češka, česky mluvila velmi dobře, ale na vypjatější vlastenecké ^{projevy} ~~polohy~~ reagovala zdrženlivě. To jsem si uvědomil až později. Projevovala to totiž nepřímo: jistým odporem k šabatovské "přepolitizovanosti". Ale nedlouho před svou smrtí, ~~už~~ už po smrti tatínkové, se zničehonic zmínila o tom, že její tatínek, dědeček Guserle, říkával, že Anton, tedy můj velký český dědeček z otcovy strany, to s tím češtvím přece jen přeháněl. Bylo zřejmé, že tím manifestovala i svůj postoj. A připouštím ovšem, že se tato její "německá" zdrženlivost ve mně nějakým způsobem přece jen uplatnila. A asi posílila odsunem Němců. Tatínek s tou zprávou přijel z Brna nedlouho po válce: Růženo, představ si! Rosa, stell dir vor! Pak už u nás bylo jako po pohřbu, a nikoliv jako po osvobození. Znamenalo to, že celá jedna velká větev příbuzných zničehonic zmizí. A nejen příbuzných. Taký kamarádů z dětství. A vůbec. Doba to všechno pomáhala nějak překlenout, ale ...

Vysvětluje se těmito okolnostmi Váš zájem o německý fenomén?

Máte jistě na mysli to, že jsem se důkladně smočil v našich diskusích o německé otázce. Řekl bych, že tohle je podstatně složitější. Před nějakým rokem se mně dostala opožděně do rukou

studie Vítězslava Gardavského z poloviny šedesátých let: Fenomén Německo (o dialektice univerzálního a partikulárního). Gardavský se v ní chápe starého marxistického tématu obecně lidské emancipace na pozadí poválečného rozdělení Německa. O univerzalistické perspektivě uvažuje v konkrétní perspektivě dvou států v Německu. Základní dějinně politická pozice Gardavského je dnes zcela překonána. Jak jinak. Ale stejně mně zaměřením své úvahy vyrazil dech. Snadno jsem v něm vystopoval takříkajíc nižší stádium svých vlastních myšlenkových pochodů z let sedmdesátých a osmdesátých.

K tomu bych měl dočíst, že můj sklon zabývat se "Němci" (ve skutečnosti nejde zdaleka jen o Němce) považují mnozí za něco politicky nanejvýš sporného. Nečávnno jsem přímo slyšel, že celá moje politická koncepce je založena na "mimočeskoslovenských" zájmech. A přitom bylo řečeno, že umět se chovat politicky znamená umět se chovat s vědomím, že jsme malý národ. To se mně zjezily chlupy. Vyznávám krédo, které na podzim 1968 formuloval Karel Kosík: že se musíme odnaučit chovat se jako malý národ mezi Východem a Západem a že se musíme naučit chovat se jako politický národ ve střední Evropě.

Položil jste si otázku, jak se Gardavský dostal k tématu "německý fenomén"?

Položil. Ale nezodpověděl. Nic o tom nevím. Zajímalo by mne, zda v tom nehrálo úlohu to, že je z Brna. A možná nějaké zážitky, které souvisejí s válkou. Sám si svoje i n t e r n a c i o n a l i s t i c k é rozhodnutí spojuji s tím, co jsem prožil koncem války. Válku jsem ještě prožil jako konflikt ryze národní. S jedním bratrancem, který přišel ve válce o nohu, jsem měl velmi ošklivý konflikt. Byl to konflikt jak vystřižený z obrázků o válce mezi Čechy a Němci. Od jedné německé sestřenicel jsem se až nečávnno dozvěděl, že jsem na ni jako chlapec působil coby Čech dost zavilý; a že tento pocit neměla z mých čtyř mladších sourozenců.

Ale na konci války jsem prožil zvláštní shluk událostí, který překryl všechno to, co bylo předtím.

Nějaké tři týdny před koncem války se zastavila fronta na Dyji a v Dolenicích se zabydlela jedna z ustupujících německých jedno-

tek. Na našem dvoře měla protiletadlová děla. V naší kuchyni se začal objevovat mladý poddůstojník. Zprvu jako nezvaný host. Potom, když viděl šachy a navrhl mně, abychom si zahráli, byl jsem pro. A tak jsme se dostali i k jiným věcem. Když můj protějšek zjistil, jaké mám životní plány, začal mě přesvědčovat, že bych měl jít po válce studovat na nějakou německou univerzitu, třeba do Heidelbergu. Německé univerzity jsou pro filozofy nejlepší. To byl ovšem návrh, který jsem nebral vážně; měl jsem velké pochybnosti o tom, jestli Němci vůbec nějaké univerzity po válce budou mít, a zdálo se mně, že náhodný spoluhráč - šachista se jaksi v situaci Němců neorientuje. Jednou řekl cosi o bolševismu. Na to slovo jsem byl alergický; Goebbelaovu propagandu jsem nesnášel. Byl z toho velice nepříjemný rozhovor, který prozřetelně ukončila maminka ...

O několika týdnů později, už po válce, objevili se v téže kuchyni dva ruští mladíci v uniformách a chtěli Maryšku. To byla Polka, která u nás sloužila od počátku války a do Polska se už nechtěla vrátit. Ti vojáci ji měli zřejmě vyhlédnutou. Maminka je zdvořile odmítala a Maryška mezitím zmizela. Když to mládenci zjistili, nastal poprask: "Postřelíme vás"! A střílet skutečně začali, aniž zvedli samopaly od boku; stříleli nikoli do nás, nýbrž nazdařbůh kolem sebe. Přišli už opilí a teď se dostávali do správné ráže. Utekli jsme do vedlejší světnice a zamkli dveře. Vojáci se je pokoušeli vylomit. Začalo to být hroživé. Zděšeně jsme se s maminkou na sebe dívali. A tu najednou maminka sáhla do skříně mezi prádlo, vytáhla revolver a podávala mně jej: "Je nabitý, dej pozor!" - Byl jsem tenkrát odhodlán střílet? Zřejmě ano, kdyby bylo došlo k nejhoršímu. Nedošlo k tomu, opilí mládenci se vyřádili a odešli. Maminka si revolver opět vzala, a když jsem se na ni tázavě díval, řekla lakonicky: "Je od toho ...". A tak se mně slovo o bolševismu vrátilo v té nejpodivnější podobě.

Ale tento zážitek má neobyčejně světlý kontrapunkt. Je spojen s výkřikem: "Rusi jsou tady!" Vyběhli jsme ze sklepa před dům a tam stál drobný ruský voják s nohama do "o" a usmíval se na ten sběh kolem sebe. Nabízeli jsme mu jídlo, ale on chtěl jen vodu a zdůrazňoval, že musí hned dál; dělal nějakou přední hlídku. Mezitím přišla sousedka, paní Hirschová. Když před sebou viděla toho dobro-

myslného Rusa, dala se do hlasitého pláče a opakovala jen jedno slovo, jméno svého syna, který byl na frontě: "Gottfried, Gottfried, Gottfried!"

Gottfried. GOTT und FRIEDEN. To jméno ve válce ...!

Gottfried byl idol velké klukovské party na našem dolním konci vesnice. S mým stejně starším bratrancem to pro mne byla neuvěřitelně přitažlivá dvojice náčelníků. Pláč paní Hirschové jsem pochopil tak, že Gottfried padl. Nepadl. Dodnes se se svým českým náčelnickým protějškem stýkají.

Ale co Rus? Rus chlácholil plačící a zoufalou Němku ("Mama, mama!") tak upřímně, že plakala ještě víc.

Pak jsme začali vytahovat vlajky: československou a sovětskou. Šila je maminka. Váhala, zda má našít i srp a kladivo, ač i tyto náležitosti připravila. Přemluvil jsem ji.

Byl jsem z té změti zážitků tak zjitřený, že jsem obcházel brouky na cestách a odvracel oči, když maminka zabíjela slepici. Bylo to daleko horší než to, co jsem poznal jako student nasazený v Technische Nothilfe. To jsem poznal smrt v její nejdrsnější podobě: z trosek po bombardování jsme zachraňovali položivé a pološité lidi - stáli jsme nad mrtvými. Ale to vlastně patřilo b e z p r o s t ř e d n ě k válce. V tomhle případě šlo o propast lidské duše.

Zmínil jste se o své zjitřenosti na přelomu války a míru. Tomu snad rozumím. Ale dovolte potom jednu poněkud neuctivou otázku: Jak to, že Vás neodrazovalo komunistické učení o diktatuře proletariátu a o "plebejském" vyrovnání s buržoazií, apoteóza násilné revoluce?

Vlastní smysl klasické teze o úloze proletariátu a jeho diktatuře vůbec netkví v myšlence plebejského účtování s buržoazií. To je zcela odvozená věta. Sugestivní náboj měla po první světové válce. Jeho stopy najdeme například v Olbrachtových Obrazech z Ruska. Jiste ne proto, že by Ivan Olbracht našel zalíbení v třídní závisti a nenávisti. Navazoval na atmosféru hladových bouří a na bezprostřední proletářské citění vůbec. Po druhé světové válce se komunisté stali státotvornou stranou. To byla zcela nová situace. Na ni navazovala formule o zvláštní československé cestě k socialismu bez diktatury proletariátu a sovětů - o lidově demokratické cestě. Řeknete, že to byla

vejíčka pro důvěřivé a že přemnoží to vedeli. Budiž. Nechci jim jejich pravdu brát. Ale pravda je i to, že pro nás - dejme tomu, že teď mluvím za poválečný komunistický ~~poter~~ - to nebyla vec hrube účelová. Jistěže jsme si i ve spádu událostí, jenž jsme sledovali ve snaze co nejlépe porozumet "velkým dějinám", kladli nejednu otázku. Ale pozornost strhával především zápas politických stran a my jsme byli - straníci. Teprve pouhý vývoj, vývoj zdaleka nikoli optimální, jak se zhruba před rokem vyjádřil jeden z mých mladších vrstevníků, tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík, začal klást otázky "naostro". A jistě jsem nebyl sám, kdo se ocitl v otázce takřka již permanentní. Málo jsme ovšem o sobe vedeli. A je to přirozené, protože poměry byly stále nepřirozenejší. A už úplně nepřirozené je, když ani po čtyřiceti letech neexistuje odpověď na otázku, proč vlastně pouhý vývoj nebyl optimální.

Problém tedy sahá přehluboko.

Ano. Každý zasvěcenější marxista i antimarxista ví o výpadech Bedřicha Engelse proti malým slovanským národům; výjimku pro něho představovali revoluční Poláci. Našinci mají do dnes sklon považovat ty Engelsovy výroky za jakési mladické uřeknutí v revolučním roce 1848. I Lenin, který se zvláštním důrazem hájil právo malých národů na sebeurčení, obešel v polemice s polskými marxisty Engelsovo pochybení argumentem, že Engelsův odpor k malým slovanským národům byl logickým důsledkem revolučně demokratického konceptu evropského zápasu proti reakčnímu ruskému carismu a jeho "předsunutým slovanským hlídkám".

Jako Čech s marxisticko-německým ledvím to vidím jinak. Engels podřídil revolučně demokratickou perspektivu Evropy abstraktnímu schématu osvobození proletariátu. V dopise Bernsteinovi z února 1882, rok před Marxovou smrtí, píše: "Ať jsou balkánští Slované sebezajímavější, jakmile jejich touha po osvobození koliduje se zájmem proletariátu, vůbec mi na nich nezáleží!" A dále: "Osvobodí-li se evropský proletariát, osvobodí se i oni, ale do té doby nestrpíme, aby hatili plány bojujícího proletariátu!"

Engelsovi lze ovšem rozumět. Perspektiva osvobození dělnické třídy mu spadala vjedno s perspektivou všeobecného a úplného osvobození člověka: osvobodí-li se proletariát, osvobodí se i lidstvo. Z této přespríliš přímočaré perspektivy lidské svobody nazírá pak Engelsa Bernsteinovy sympatie k potlačeným slovanským národům.

Mimochodem: slovo "potlačeným" píše Engels v uvozovkách! A Bernsteinovi dobromyslně vysvětluje, že tyto jeho sympatie chápe, vždyť je měl taky, jako všichni, kdo ve čtyřicátých letech (minulého století) "prošli" liberalismem a radikalismem. Mít sympatie k malým slovanským národům byl přece příkaz demokratického citění! Engels Bernsteinovi píše, že ho stálo mnoho času a studia, než se těchto sympatií jednou provždy zbavil ...

Engelsovi, Marxe, Lenina a všechny, kdož se tak či onak k nim hlásili, je ovšem třeba pochopit jako syny doby, v níž žili. A přirozeně se klade otázka, jak se jejich racionální dějinně politická analýza podílela na amputaci všeobecného lidského svědomí, jak problematizovala humanistické mravní citění navazující na křesťanskou tradici, jak měnila příkaz demokratického citění v nevhodnou skrupuli. O tom všem je možno ^{a také} diskutovat. Jisté přitom je, že ve složitých zápasech evropské demokracie několika posledních generací musela její významná část - a to nejen liberální buržoazie a radikální maloburžoazie, nýbrž i podstatné složky demokracie proletářské - na "vědecko-komunistický" projekt reagovat záporně. Pokusem o dobovou syntézu těchto různých kritických třídních postojů se taky vysvětlují Masarykovy snahy o národní program s evropským výhledem. Čteme-li dnes jeho první prezidentské poselství z prosince 1918, uvědomíme si, že tento Čech i Slovák sám se považoval za Čechoslováka, a také jim byl - byl velký Evropan, který předjímal perspektivu samosprávně demokratické a sociálně spravedlivé společnosti.

Pro pochopení originality naší národní i evropské situace měl Tomáš G. Masaryk hlubší ~~mysl~~ mysl, než marxistická levice jeho časů. A bolševizace stav věcí na levici ještě zhoršovala. Teprve konfrontace s fašismem si vynutila jistou revizi komunistického levičáctví. O ní se opíral poválečný úspěch komunistů a o její polovičatost pak komunisté znovu zakopli. Myslím na jiného svého vrstevníka a přítele historika Jana Nováka, s nímž jsme objevovali nové a nové stránky vnitřního zápasu komunistické strany o pochopení univerzální hodnoty demokracie. Jan Novák často končil své meditace povzdechem, že nakonec vždy získali vrch ti, pro něž slova o demokracii byla jen věcí taktiky. Po osmašedesátém skončil jako řidič tramvaje ...

A tak bych mohl uzavřít s Engelsem: Vím, kolik nás to stálo času a studia, abychom se zbavili ostychu před svými učiteli, abychom se učili - i od nich! - navazovat na evropské demokratické dědičství hlouběji, než to činili a mohli činit oni, abychom se odnaučili vidět nevhodné skrupule tam, kde jde o samu podstatu a smysl bytí.

Říkáte, že Vás to stálo studium a čas. Jiní - myslíme ty, kdo v únoru 1948 prohráli a stali se obětmi násilí - platili krutěji. Někdy i životem. Pokládáte je také za "své" postižené a mrtvé?

Ano, takovou účast na osudu postižených a mrtvých "z druhé strany barikády", jak se nepěkně říká, cítím. A myslím to v pravém slova smyslu politicky - nikoli jen pocitově, mravně, lidsky přirozeně. Nezapírám tedy a nepopírám identitu muže, který stál na jedné z obou stran uvedeně "barikády". Mnozí bývalí komunističtí intelektuálové si nemohou odpustit, že se s komunismem vůbec "zapletli". Jenže s komunismem se z dobrých důvodů - a nikoli jen pro nějaké pomnutí myslí - zapletla podstatná část národa: rozhodně velká většina dělníků, podstatná složka inteligence a nikoli zanedbatelná část středních vrstev, a to dokonce i na vesnici. V únoru 1948 nestáli proti sobě vítězný lid prahoucí po sociální svobodě a reakční zaprodanci Západu, ale nestáli taky proti sobě zaprodanci Moskvy a ujařmovaný národ. To teď přerafrázují v exilu žijícího filozofa Erazima Koháka, který chápe únorové dilema jako rozdělení národního společenství na dvě právoplatné části. Ale uznáme-li, že obě části národa byly jeho legitimními částmi - a jaké jiné stanovisko je lidské? - pak to znamená, že jejich pravdy byly stejně autentické a tím i předurčené k tomu, aby se dříve nebo později spojily v nové chápání národní identity. Koháková úvaha je založena na velkém prožitku národní jednoty v roce 1968. Tato jednota byla rozbita v souladu s neblahou tradicí jako "nacionalistická" a její rozvrácení rozdělilo tentokrát i komunisty same. Osudová poválečná roztržka se tak výrazně obměnila. Nejednen někdejší vítěz-komunista se ocítil v táboře poražených a nejednen z těch, kdož kdysi cítili s poraženými, se tak či onak připojil k táboru vítězů. Hledání identity v tomto originálně

pozměněném půdorysu národního politického života se chvílemi jeví jako nepochopitelná hádanka dějin. Je to specifický středoevropský prvek hledání lidské identity. A její hledání odpovídá tomu, že žijeme na přelomu věků.

To nezní špatně, ale přece jen trochu obecně. Kdy se vlastně ten "přelom věků" ohlásil Vám?

Nevím, zda se dá takováto otázka vůbec zodpovědět. Možná, že budu mluvit o něčem jiném, když zde navážu na velký rozhovor, který jsem měl na sklonku roku 1952 s přítelem Vladimírem Blažkem. Vrátil se ze Sovětského svazu. Ztroskotal tam na studiích pro nezájem: jezdil si kam chtěl. Chodili jsme nočním a trochu deštivým Brnem a Vladimír dlouze vyprávěl: o Berijovi, o policejné byrokratických praktikách, o tom, jak mizí lidé a jak se lidé bojí. To všechno bylo ovšem světu známo. Alespoň na nějaký způsob. Jenže tady bylo důležité to, že svědectví požíval můj intimní druh, člověk se stejnou politickou genezí a se stejnou životní zkušeností: poznali jsme se už jako funkcionáři poválečné studentské samosprávy. Mezi námi tedy nehrálo žádnou roli to, že jeho tatínek byl před válkou významnou postavou komunistického hnutí a že byl za války popraven a že můj tatínek byl zbytkový statkář.

Čím déle jsme rozebírali temné stránky sovětské skutečnosti, tím bylo jasnější, že všechno, co slyším, se slévá s tím, co jsem slyšel dřív, například už za války od ukrajinských dělníků, o jejichž protibolševické argumenty se opíral tatínek; a co jsem na nějaký způsob prožíval i na vlastní kůži. Když jsem totiž po válce vstoupil do strany, byl jsem jakási sympatická rarita; nikdo se nad mým původem nepozastavoval; naopak jsem byl chválen. Po únoru 1948 se klima změnilo.

Začalo to v době roztržky s Titem (1948-1949) a zatčením a popravením Lászlo Rajka v Maďarsku (1949). Nastalo hledání "československého Rajka". Začátkem října 1950 byl nalezen: byl jím - brněnský stranický tajemník Ota Šling. Muž velmi mocný. Za tehdejšího zemského zřízení se o něm mluvilo jako o moravském markrabí. Tedy jakýsi malý diktátor. Postava velmi vhodná pro úlohu "zloducha", který se vetřel do vedoucí funkce. V zápětí se však "ukázalo", že Brno nebylo centrem spiknutí, že to byla přece jen Praha. Byl

zatčen i Slánský (listopad 1951), který prý chtěl - jako generální tajemník strany - odvrátit pozornost od vlastní záškodnické činnosti tím, že všechno "shodil" na jiné: na Šlinga, na Clementise, na Švermovou.

Když byl zatčen Šling, nebyl jsem v Brně, nýbrž v Praze, v kur-su pro učitele společenských věd. A tam jsem nepřišel z Brna, nýbrž z Karlových Varů, kde jsem dělal tajemníka Svazu mládeže. Do stranické školy mne prozíravě pro můj třídní původ "uklidil" karlovarský stranický tajemník Jindřich Homola; muž, jenž měl blízko k Švermové.

Byl jsem tedy jaksi stranou pozornosti. V létě 1951 jsem byl sice na zasedání brněnského krajského výboru "odhalen" jako jeden ze dvou "kuláckých synků", kteří se vinou údajně netřídní Šlingovy politiky vetřeli do strany, ale žádné usnesení o věci ke mně nedo-razilo. Dříve, než mohla vyvrcholit kampaň proti "Šlingovcům", byl zatčen Slánský a okrajové postavy brněnského dramatu upadly v za-pomnění ...

To bylo tedy pozadí, na němž se odehrával klíčový rozhovor s Vladimírem Blažkem. Všechno to, co jsme spolu přetřásali, se slé-valo v jednu velkou otázku, která od základu radikalizovala celé dosavadní tázání. Především jsem pochopil, že stojím před nepoměrně složitějším světem, než byl ten, který jsem prožíval na přelomu války a míru. Tak se tedy ohlašoval "přelom věků", který vyvořal v život zcela zvláštní provizorium naší epochy.

Co tedy s našimi dosavadními pravdami? Vladimírovi byla věc jasná: v Sovětském svazu se žádný socialismus nebuduje. Jeho pře-svědčení, že všechno je na nějaký způsob jinak, jsem sdílel, ale to, co pro něj bylo jasné, byl pro mne komplikovaný problém. Zmohl jsem se vlastně na jednu jedinou odpověď: k cíli, který je vyjádřen pojmem socialismus, dospíváme jakoüsi obrovskou a neproniknutelnou o k l i k o u. Tušil jsem, že na této oklice se bude měnit i sama představa cíle, ale jak a v čem, to tonulo v mlhách.

Ale vkrátku zemřel Stalin, po něm hned Gottwald, za pouhé tři roky přednesl N.S. Chruščov svou velkou řeč o "kultu osobnosti" J.V. Stalina, a všechno začalo dostávat určitější obrysy. V plné síle k nám dolehla výzva propracovat se k demokratické původnosti dělnického hnutí.

Slovo oklika už napovídá odpověď, ale přece jen se zeptám:
V roce 1956 vystoupilo mnoho intelektuálů z komunistické strany.
Zejména v Polsku. Nepocítil jste pokušení udělat to taky?

Odpovím rovněž oklikou: zážitkem z roku 1969. A to nikoli jen proto, že jde o modelově podobnou situaci, ale protože poukazuje k nejoblíbenějším vrstvám rozdílů u v n i t ěř poválečné generace mladých marxistů.

Bylo to několik týdnů po volbě Gustava Husáka generálním tajemníkem KSČ. Přišel jsem za Milanem Kunderou a ten mě přivítal skleslou poznámkou: Už toho mám dost, myslím, že budu d e z e r t o - v a t . - Ve mně hrklo. Krajský výbor strany, jehož jsem byl členem, vzdoroval novému "normalizačnímu" kursu houževnatěji než jiné, ale zběhů z reformní fronty přibývalo. A tak mně blěsklo hlavou: Že by i Milan? Vzápětí se všechno vyjasnilo. Milan Kundera si kladl otázku jinak: Opouští-li komunistická strana politiku reformem, kterou nastoupila v ledn^u 1968, pak už v ní ^{cn} věru nemá co dělat.

Tomu jsem ovšem rozuměl, ale pro mne zněla otázka přece jen jinak: Sekretariát ústředního výboru mně právě pozastavil členství ve straně. Bylo to rok po^{te}, kdy bylo pozastaveno členství Antonínu Novotnému; tomu bylo ^{ovšem} vráceno v roce 1971. Byl jsem jedním z prvních dvou postižených z dlouhé řady těch, kdož byli potom vylučováni ze strany; kromě mne to byl Čeněk Šilhán, přezdívaný "malý Dubček"; protože v srpnu 1968, v době Dubčekovy nepřítomnosti, úřadoval ve Vysočanech jako tajemník. A tak jsem ovšem zvažoval, jak se může vést starý zápas o demokratickou obnovu i ve zcela nových podmínkách. Ani ve snu mně nenapadlo, že bych mohl "dezertovat". A to na jakýkoli způsob.

Nu a přesně tak to bylo i v roce 1956. Nemusel jsem odolávat žádnému pokušení, protože jsem nebyl pokoušen. Ale ani to vlastně neříkám zcela přesně. V roce 1956 se pro mne věci měly tak, že p r á v ě t e ě hovoří všechno pro to, abych ve straně byl.

V roce 1956 Vám ovšem členství ve straně nepozastavili. Neprovedl jste nic takového, zač byste si to vysloužil?

Jak se to vezme. Epizodu, která hrozila špatným koncem, jsem už měl za sebou. Na podzim roku 1953 jsem byl zvolen předsedou stra-

nické organizace na filozofické fakultě. Byl to důsledek prvního závanu "tání", které začalo po Stalinově smrti. Můj třídní původ už nebyl tak velký prohřešek.

Ve stranické funkci jsem se ale krok za krokem zaplétal do velkého konfliktu s obvodním výborem strany. Když se totiž začalo hovořit o potřebě překonat dogmatismus - takový požadavek byl oficiálně vytyčen - tak jsem to vzal vážně. A hledal jsem cesty, jak z obecného požadavku udělat praktickou politiku. Vyšší orgány však ze mne radost neměly. Spor s nimi se stupňoval po celou dlouhou řadu měsíců a vyvrcholil mým vystoupením na obvodní konferenci strany na jaře 1954. Svou kritikou postoje funkcionářů obvodního výboru k filozofické fakultě a k inteligenci vůbec jsem mezi delegáty způsobil velký rozruch. Starobrněnský sekretariát byl ovšem dokonale připraven. Moje argumenty znal a věděl, co ode mne může čekat. A tak začala palba proti mé "zlovolné" kritice přímo z řad delegátů; zúčastnili se jí i kolegové z jiných fakult. Delegáti, kteří mi zprvu tleskali, a nebylo jich málo, byli zaraženi. Ránu z milosti mně ušetřil delegát ústředního výboru ve své závěrečné řeči. Prohlásil, že kdybych nebyl tak mladý - táhlo mně sice na třicítku, ale vypadal jsem jako holobrádek, který ještě nemá dvacet - musel by chápat můj projev jako věc nadmíru povážlivou, ne-li nepřátelskou. Po konferenci se mnou obvodní výbor zavedl stranické řízení. Bylo vleklé. Měl jsem v zásobě pořád dost věcných argumentů, a odmítal jsem tedy udělat sebekritiku; a taky jsem ji neudělal. Všechno nakonec skončilo jakýmsi nemastným neslaným varováním; což byl úspěch.

Daleko nejdůležitější však bylo, že sympatizanti a fandové z okruhu mých stranických kolegů a přátel ztichli, jakmile šlo do tuhého. To jsem zažil už v roce 1951 v Karlových Varech. Oba nepříjemné zážitky ze zvratu nálad "lidu obecného" se spojily v jednu velkou - a v mnoha ohledech určující - zkušenost, že "zeď byrokratismu" se bude bourat dlouho a těžce, jak napsal jeden sovětský publicista, které otisklo počátkem tohoto roku dokonce i Rudé právo.

Musím vysvětlit, proč jsem byl v roce 1956 spíše obezřetný, a proč jsem si tedy nevysloužil vyloučení ze strany? Cítil jsem ovšem velkou úlevu z toho všeho, co se kolem dělo. Z toho, že můj nejbližší soudruh sundával v naší společné pracovně na fakultě obraz Stalina, ale ...

Mluvíte o úlevě. Tomu lze rozumět vzhledem k Vaší osobní situaci. Ale ~~to~~ poznání, že Stalin, který se rád dával nazývat Hospodářem, byl ve skutečnosti masový vrah, Vás přece muselo postavit před daleko obecnější otázku!

Hovoříte o věci, která začíná být znovu aktuální. Valentin Falin v rozhovoru o novém modelu socialismu (v Rudém právu byl otištěn 5. srpna 1987) **pronесl větu, kterou už kdosi přede mnou ironizoval:** ^{Falin} ~~Mluvil~~ o Stalinovi jako o člověku, jemuž byly vlastní protiklady vpravdě shakespearovského rozpětí. Ironik srovnával hekatomby obětí stalinské éry s "nicotnostmi" královražd. Obešel přitom Falinův pokus najít jakýsi racionální model, jímž by se dala vystihnout p s y c h o l o g i e osobnosti, kterou charakterizuje zvláště a bezpráví bez hranic. A to je legitimní pokus. Proti němu stojí jen hysterická emoce: m a s o v ý vrah. Ale dovidáme se z reakce tohoto typu něco o tom, jak přejít z jednoho myšlenkovitého světa do světa druhého, jak radikálně prohloubit obraz o předpokladech přechodu z jedné epochy do druhé? To, že můj nejbližší soudruh Jan Novák sundával v naší společné pracovně ze stěny Stalinův obraz, bylo sympatické gesto. Ale pro mne bylo mnohem povzrudivější to, že byla odsouzena poučka o zostrování třídního boje, které má údajně probíhat zároveň s rostoucími úspěchy výstavby socialismu, jakož i pochmurná teze o pronikání třídních nepřátel do strany. To se netýkalo už jen mně osobně. I když jsem měl i osobní důvody ^{kroužit} nad těmito poučkami hlavou. Hlavní bylo, že celá generace ^{komunistů} získala politickou jistotu, kterou už potom nemohlo nic otrástit.

Opravdu celá generace?

Ano. Celá generace. Netýká se to jen našich čtyřicátníků v roce osmašedesát. Je stále zjevnější, že se to týká i dnešních padesátníků a šedesátníků v Sovětském svazu. Vůbec se nechci ve své generaci ^zhlížet. Po dlouhá léta mezi rokem 1956 a rokem 1968 jsem se lopotil jako aktivista krajského výboru v Brně. A leccos jsem za tu dobu zažil: a i svou generaci jsem poznal z jejího rubu. I pro některé velmi blízké vrstevníky jsem byl nepochopitelný blázen, který

bojuje "na ztracené vartě"; ne-li něco horšího. Po lednu 1968 se názory na tento typ aktivity změnily takřka ze dne na den. Vzpomínám si na holandského pana velvyslance, který skládal na jaře osmašedesátého roku poklony tvůrcům Pražského jara, o němž mluvil jako o politickém zázraku. To bylo pro mne zhruba takové slovo, jako slovo o masovém vrahovi. Ano, proč ne. Ale ... probudilo ve mně ustaranou myšlenku, že někde je chyba. Ano, kde je chyba? To ~~bylo to, co~~ mne zajímalo v daném okamžiku. A podle toho jsem jednal.

Dávám za pravdu Václavovi Havlovi, když píše o "moci bezmocných": vím, jakou mocnou vzpruhou pro demokratický pohyb ve sféře moci je pravda ve své původnosti - pravda, kterou vyslovují bezmocní. Ale to není důvod pro to, abych se zřekl své identity, identity muže, který se lopotil s pravdou "ve sféře moci".

Takže trváte na tom, že cesta nastoupená po válce nebyla bludná.

Je to cesta především rozporná. Pokud chcete svou otázkou naznačit, že to byla cesta mravně a politicky zcela pochybná, musím připomenout to, co bylo řečeno výše: pochybuji o tom, že lze národ rozdělit na komunistické bludaře a na ty, kdo zůstali věrni právě demokratické víře. Začátkem sedmdesátých let proti mně vedla brněnská Rovnost kampaň jako proti pravičákovi zvláště těžkého kalibru. Skutečně proto, že jsem opustil pravou komunistickou víru a dal se na víru demokratickou?

Podívejme se na to střízlivěji:

Před několika ^{měsíci} ~~lety~~ jsem se stěhoval a přitom jsem třídil staré písemnosti. Narazil jsem na koncept svého příspěvku pro XIII. sjezd Komunistické strany Československa v roce 1966 a pobaveně jsem četl svému synovi a snaše jeho první odstavec: polemizoval jsem s názorem, že demokracie máme ažaž, abych zdůvodnil nutnost nově koncipovat úlohu a postavení strany ve společnosti. Na sjezd jsem sice byl delegován, ale slovo jsem nedostal. Připravený text však byl zaprotokolován, a je tedy k dispozici. Tenkrát koloval mezi členy předsednictva ústředního výboru. Byl jsem totiž velmi aktivním členem návrhové komise; a všech šest pozměňovacích návrhů, které jsem předložil v duchu toho, co jsem hlásal ve svém příspěvku, bylo přijato.

"Osmašedesátý" už visel ve vzduchu a Jozef Lenárt - budiž řečeno k jeho cti - řídil jednání komise velmi tolerantně.

Ostatně: sjezd, o němž mluvím, je onen pozoruhodný sjezd, o němž se zmiňuje ještě pozoruhodnější Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Ale čtenář tohoto nejzávažnějšího stranického dokumentu sedmdesátých let se vůbec nedoví, jaká byla skutečná atmosféra na posledním "předkrizovém" sjezdu. Poslední den promluvil Ota Šik. Jeho vystoupení si víceméně vynutily delegace vlivných západních, později eurokomunistických stran. Šik mluvil o nové politické soustavě jako o předpokladu nové soustavy ekonomické. Sklidil obrovský potlesk. Tak se ukázalo, že velká většina delegátů stojí v opozici vůči vedení strany. Antonín Novotný přesto uzavřel sjezdové jednání příznačně bezobsažným prohlášením, že sjezd potvrdil správnost linie strany a její jednotu ...

V roce 1987 bychom mohli říci: Nic nového pod sluncem.

A mohli bychom přidat pěknou pointu. Posjezdový úvodník v Rudém právu tenkrát v roce 1966 napsal Jan Fojtík. Nebyl špatný. Když jsem jej četl, udivilo mě, že je několik řádků posekáno, aby nebyly čitelné. Tušil jsem, oč jde. Janu Fojtíkovi jsem zavolaal a on mně můj dohad potvrdil. Tehdejší šéfredaktor Rudého práva Oldřich Švestka se lekl toho, že Fojtík parafrázuje kacířství Oty Šika o potřebě nové politické soustavy, a už nebyl čas, aby se článek úplně přesázel. Oldřich Švestka už nežije. Jan Fojtík je však čalným ideologem strany dodnes.

Dnes se opět ví, že je nutno přestavět všechno. A že je nutno v demokratickém smyslu přetvořit i politický systém. Moc nahlas se to neříká. Ale to, že Leden byl nutný, že byla nutná obnova a demokratizace, demokratická obnova, se už nepopírá. Pravda, nesmí se to prý dít živelně, jako po lednu 1968. Ale proti tomu vlastně nemám námitky. Jde o to, aby to bylo. Aby fráze o jednotě slov a činů nebyla znamením toho, že se od činů utíká ...

Jestli Vám rozumím dobře, považujete polednový obrodný proces za chloubu našeho komunistického hnutí?

Chloubou našeho komunistického hnutí je Vysočanský sjezd - sjezd

delegátů mimořádného sjezdu, který odmítl intervenci armád zemí Varšavské smlouvy ve velkém, vpravdě státnickém stylu. Sešel se 22. srpna 1968, tedy den po vstupu vojsk.

Chloubou osmašedesátníků však nemůže být to, že všechno, co bylo s tímto sjezdem spojeno, všechno poznání a odhodlání, jež se promítlo v jednání tohoto sjezdu, bylo brzy rozprášeno na všechny světové strany; a to za jejich vydatné pomoci.

Prožíval jsem rok 1968 jako mladý muž na ulici, a proto bych teď měl radost z co nejkonkrétnějšího detailu, z takového "pohledu" na dějiny špehýrkou".

Představte si mou špehýrku jako průhled, jímž zachytíte reprezentativně osvětlený Španělský sál na Pražském hradě posledního srpnového večera roku osmašedesátého. Seděl jsem kdesi v zadní lavici a chmurně čekal, až začne jednat ústřední výbor zvolený v roce 1966, tedy nikoli ústřední výbor zvolený ve Vysočanech. Členem starého ústředního výboru jsem ovšem nebyl. Ale na jeho zasedání jsem byl přesto přizván s právem promluvit jako jeden z "Vysočanských". Osmdesát jich mělo být koptováno do starého výboru.

Mně se koptace netýkala. Ale to nebyl důvod, proč jsem nadcházející jednání očekával v pochmurném rozpoložení. Důvod tkvěl v tom, že za pět předcházejících dní se ve mně nastrádalo tolik nevole, že jsem nevěděl, jak s ní ven.

Začalo to v nejčasnějších ranních hodinách v úterý 27. srpna 1968. V noci z pondělka 26.8. na úterek se vrátilo Dubčekovo vedení z Moskvy. Zdeněk Mlynář, který k němu patřil, byl pověřen tím, aby zajel pro několik osob reprezentujících vysočanské "uskupení". Oficiální stranické vedení či jeho část s ním musela a chtěla jednat. A tak jsme jeli na Hrad. Seděl jsem v autě vedle šoféra, Zdeněk Mlynář za mnou. Sotva jsme se rozjeli, zeptal jsem se, aniž jsem násilně otočil hlavu dozadu: "Tak co?" Zdeněk věděl, nač se ptám. Když před třemi dny odlétal do Moskvy, mluvili jsme o tom, že československá strana může přistoupit na jakýkoliv kompromis, ale nesmí uznat Vysočanský sjezd za neplatný. A teď v autě odpověděl: "Budeš se zlobit, sjezd jsme prošli".

Zní to cynicky, ale řekl to očividně nešťastný člověk, který ^{tužil} chápat neblaze osudový ráz toho, co se stalo.

Na Hradě jsme chvíli čekali. Vlastně jsem ani nevěděl na koho. Potom přišel Josef Smrkovský. Usedl jako naloměný. Když se pokusil promluvit, vydral se z něho jakýsi vzlyk. Jen s obtížemi přemáhal pohnutí; podobně jako Alexandr Dubček v rozhlasovém projevu předneseném o nějakých deset hodin později.

Hmatatelně jsem cítil, jak je Josef Smrkovský ponížen celou situací i rolí, která mu právě připadla. Ale mnoho soucitu jsem ze sebe nevykřesal. Byl jsem rozhněván. A tak ve mně začalo narůstat zarputilé odhodlání nemlčet, ať se děje, co se děje.

Příležitost přišla v sobotu 31. srpna. Večerní zasedání ústředního výboru zahájil Alexander Dubček projevem, jenž ujišťoval, že jeho vedení od polednové politiky neupustí. To bylo v pořádku. Jenže po Dubčkově dostal slovo Josef Smrkovský, aby přečetl "moskevský protokol". To, co jsme slyšeli, nás vlastně nemělo překvapit. Ale dikce protokolu byla taková, že nám vyrazila přece jen dech.

Tento soubor závěrů z moskevských jednání probíhajících několik dní a končících 26. srpna 1968 vyzněl jako naprosté popření zásad polednové politiky; ~~byť se to v něm výslovně nedeklarovalo~~ nepřímou československé vedení zavazoval opustit jeho vlastní akční program z dubna 1968. František Kriegel, který protokol nepodepsal, nemluvil o něm jinak, než jako o "moskevském diktátu". To bylo ovšem později - v době, kdy nás dohromady svedla společná nespokojenost nad stavem myslí, který v posrpnovém vedení převládal.

Při vlastním jednání na Hradě vyjádřil ten pocit Karel Kosík o přestávce lakonicky: "Úděsné!"

Nejhorší přitom nebylo ani tak znění protokolu, i když to také bylo důležité. Nejhorší bylo to, že Dubčkův projev byl samozřejmě určen veřejnosti, kdežto moskevský protokol jí měl zůstat stejně samozřejmě utajen. V úterý 27. srpna ráno o něm ostatně nebyla řeč.

Po hlavních projevech jsem vystoupil na tribunu k řečnickému pul-
tíku jako jeden z prvních. Zřejmě nikoli jen proto, že jsem se tak brzy přihlásil. Bezpochyby to patřilo k režii. Zasedání bylo plánováno tak, aby bylo ukončeno co nejdříve. Proto taky začalo až večer a skončilo nedlouho po půlnoci.

Mluvil jsem krátce a spatra. Reagoval jsem bezprostředně na to, co už bylo řečeno v diskusi přede mnou. Zvláště jsem polemizoval s generálem Rytířem, který horoval pro "internacionální pomoc" a Dub-

čakovu vedení vyslovil nedůvěru. Rozvedl jsem ale jen to, co bylo beztak každému jasné: spojenecká vojska nepřišla v zájmu normalizace politického života v zemi - podmínkou skutečné normalizace je jejich odchod; neboť nenormální je jejich pobyt v zemi a celý plán, jenž za tím vězí. Na adresu početných stoupců přízemního realismu jsem řekl, že realistická může být jen politika, která vychází plně vstříc vůli lidu, jeho zájmům a tužbám. Postupovat jinak je - nerealistické.

Neřekl jsem nic neočekávaného. Někdo na podobný způsob promluvit musel. Nepochybuji taky o tom, že představitelé stranického vedení s tím plně počítali. A že byli připraveni. S velkým osobním nasazením reagoval prezident Ludvík Švoboda. Mluvil o neodpovědnosti jedněch a odpovědnosti druhých; o odpovědnosti, jíž si je vědom jako starý voják, který poznal válku a je si vědom "nedozírných následků" toho i onoho atakdále. Ťafkou mne obdařil i Zdeněk Mlynář. Nejvděčnějším objektem kritiky jsem se však stal pro Gustáva Husáka: na mém vystoupení demonstroval zhoubnost praxe, která se nechá unášet "vlnou nacionalismu". Zadní řady, řady "vysočanských" delegátů tleskaly ^{mi} a vystoupením podobného rázu (vzpomínám na vystoupení Věňka Šilhana a Libuše Hrdinové). Ale projev Gustáva Husáka zapůsobil i na mě silným dojmem. Snad i proto, že se zdůrazněným nadhledem odmítl i stanovisko generála Rytíře. Nemluvě o tom, že jsem byl takříkajíc úplný ^{cut in der} autsajér, kdežto Gustáv Husák politická hvězda první velikosti.

Ve zprávě pro veřejnost se pak uvádělo, že "drtivá většina diskutujících" odmítla ty, kdo uváděli v pochybnost samy základy polednové politiky, to jest generála Rytíře a spol., i ty, kdo kritizují moskevská jednání, a vybízejí tak k dobrodružné a nezodpovědné politice, kdo přehlížejí realitu, a ohrožují tak zájmy lidu i možnost jít dále cestou polednového vývoje ...

Svůj "konkrétní detail" bych tedy mohl pojmenovat "Jak jsem se stal politickým dobrodruhem".

Politický dobrodruh není moc přitažlivé označení.

O tom mne nemusíte přesvědčovat. Ale existuje několik modifikací pojmu politický dobrodruh, které ulamují jeho ostří. Snad nejběžnější je slovo politický romantik. Tím mne častovali i velmi

blízcí kamarádi. A někteří častují dodnes. Ale svou dnešní pozici chápu jako logické pokračování svého vystoupení na Hradě 31. srpna 1968; a tehdejší své vystoupení jako pokračování cesty, pro kterou jsem se rozhodoval na přelomu války a míru a kterou jsem začal nově reflektovat na počátku padesátých let.

Mám dobrý důvod na takto pojaté kontinuitě svého politického vývoje trvat. Zdeněk Mlynář je muž, jehož schopností si mimořádně vážím. A k jeho antiromantismu se vůbec nestavím přezíravě. Ale i on nakonec - v roce 1982 - psal o trapném divadle, které se odehrálo po podepsání moskevského protokolu. I on usoudil, že "Dubček a jeho skupina" uskutečnila nejobtížnější fázi takzvané normalizace a konsolidace, a tak pomohla zlomit odpor, který se ve společnosti zvedl proti intervenčním záměrům, pomohla zvrátit vývoj, který se zdál být zprvu nezvratný. A k tomu Zdeněk Mlynář dodává to, co už napadlo snad kdekoho: Ti, kdo si takto podřezali větev, na níž seděli, se potom sami stali obětmi čistky.

Jsem přesvědčen, že všechny strany zúčastněné na řešení srpnové krize mají vážný důvod, aby zkoumaly svá tehdejší stanoviska a přezkoumaly je ve světle zcela nové dějinně politické situace. A to znamená, že všichni se musíme dát cestou intelektuálních dobrodružství. Je to příkaz politické odpovědnosti a realismu. Strašák avanturismu osmašedesátníků je rekvizita k ničemu. Bez intelektuálních dobrodružství, která bourají bariéry starých dogmat, nebudeme mít žádnou novou politiku, žádnou otevřenost a demokratizaci.

A kdybychom se měli slovem o politickém dobrodružství v souvislosti s osmašedesátým rokem obírat věcně a bez předpojatosti, museli bychom se ptát: jak to, že ztroskotal plán pana velvyslance Červoněnka ustavit v Československu po příchodu intervenčních vojsk dělnicko-rolnickou vládu? Nebylo to snad právě proto, že to byl plán v pravém politickém smyslu dobrodružný?

A pak bychom se ovšem museli zeptat části tehdejšího stranického vedení: kdy dozraje doba, aby se "otevřely archívy"? Jedna proslulá věta z proslulého rozhovoru Vasila Biláka pro časopis Spiegel o takové době hovoří. Nejde však jen o archívy. Jde o hodnocení o p ě t živé události; a jde o jeho živé - vpravdě po-

litické - hodnocení. Vůbec přitom nevylučuji, že československé osobnosti, na něž se při ustavování dělnicko-rolnické vlády sázelo, by mohly k věci leccoj konstruktivního říci.

Neboť-opakujb- kritická sebereflexe srpnové krize je věcí v š e c "h zúčastněných stran. Všichni se na události roku 1968 díváme z vyššího stádia vývoje.

Domníváte se skutečně, že existovalo nějaké uspokojivé a přitom realistické východisko ze srpnové krize?

Jistěže. Nemluvím samozřejmě o přímém branném odporu. Tímto směrem se odvádí pozornost od možností nenásilného odporu politického. Poukazuje na ně málo známý spis Vladimíra Horského (Prag - 1968). Na prvním místě se to týká možnosti svolání sjezdu českých komunistů. Tento plán navazoval na "Českou iniciativu" z května 1968. Svolat český sjezd bylo třeba bezpodmínečně a za každou cenu; a bez prodlení. Jen tak se dala postavit hráz konzervativně byrokratické strategii, která mířila ke zrušení platnosti voleb delegátů mimořádného sjezdu. Smysl této strategie byl prostý: zlomit páteř celému reformátorskému proudu ve straně. Svolání českého sjezdu by naproti tomu umožnilo zachovat mocensko-politickou strukturu reformního proudu ve straně. Na tomto základě byl pak možný čestný kompromis, který měl zřejmě na mysli A. Dubček, když mluvil o realizaci polednové politiky v zúženém prostoru. Jinými slovy: sjezd českých komunistů by byl vytvořil podmínky pro podstatně uspokojivější řešení hlubokého rozkolu ve varšavském spojeneckém svazku. To by bylo nesmírně povzbudilo všechny reformní síly v sovětském bloku - ba i v Sovětském svazu samém. Vytvořením byra pro české země vznikly naopak podmínky pro rozpoutání štvanic proti delegátům Vysočanskému sjezdu a proti celé takzvané "pravici" ve straně. Celý reformní proces skončil "masovým vyháněním pravičáků ze strany" (generál Rytíř).

Jenže svolání sjezdu přece bránil moskevský protokol.

To je velmi rozšířený omyl. Mluvím o svolání sjezdu č e s - k ý c h komunistů, jenž by ustavil českou územní stranickou organizaci. Neexistuje dodnes. Rozhodnutí o svolání českého sjezdu bylo přijato až po podepsání moskevského protokolu. Na srpnovém plénu

31. srpna 1968, tedy pět dnů po podepsání moskevského protokolu, byla ustavena komise pro přípravu a svolání tohoto sjezdu. Byla snad ustavena proto, aby sjezd svolán nebyl? Tak to ovšem často při ustavování různých komisí bývá.

A proč tedy nebyl?

Očividně proto, že ve vedení převládla vůle sjezd nekonat a nahradit jej nějakým šidítkem: stalo se jím byro pro české země.

31. srpna 1968, kdy se usnesení o českém sjezdu přijímalo, nebyl ještě tento proces zcela zralý. Soudím tak z toho, co vím od Josefa Špačka. Před lednem 1968 byl jihomoravským tajemníkem a dlouho jsem s ním dobře spolupracoval. Od ledna 1968 se stal členem předsednictva ÚV KSČ, 31. srpna 1968 dokonce i tajemníkem ÚV KSČ a navíc se stal předsedou komise pro přípravu a svolání českého sjezdu.

Zprvu předpokládal, že sjezd se konat bude. Počátek neblahého zvratu vidí v sovětsko-československých jednáních na nejvyšší úrovni na počátku října 1968. Pro toto jednání připravovali Dubčekovi podklady právě Špaček s Mlynářem a Štefanem Sádovským (jenž už nežije). Navazovali přitom na deklarované závěry srpnového pléna. V Moskvě dopadlo všechno jinak. Sovětská strana byla zřejmě dobře připravena na odmítnutí Dubčkovy pozice. A je téměř jisté, že s touto eventualitou počítali i Dubčekovi kolegové Svoboda, Husák i Černík, kteří Dubčeka do Moskvy doprovázeli. Josef Smrkovský, který byl uznáván jako jeden z představitelů "velké čtyřky" (Dubček, Smrkovský, Svoboda, Černík) "polednových mužů", se jednání nezúčastnil. Zřejmě právě proto, že by byl za Dubčkovou koncepcí stál. To se nedalo říci o ostatních členech československé delegace. Gustáv Husák, který se ještě v srpnu na mimořádném sjezdu slovenské části strany za Dubčeka postavil, vysvětloval později, že jeho změna v postoji vůči Dubčekovi byla vyvolána tím, co se dozvěděl na říjnovém jednání v Moskvě.

Dubček sám se už od srpnové krize bezpochyby dostal do situace člověka, který nemá plnou důvěru svých nejbližších spolupracovníků. V polovině září 1968 jsem četl kritický posudek jeho předpokládaného vystoupení v televizi. Byl podepsán Ludvíkem Svobodou. Ale je jasné, že text tohoto jakéhosi pětibodového memoranda nepsal prezident Svoboda sám; a že jeho autoři počítali s podporou dalších vlivných

postav. Základní myšlenka onoho memoranda byla vyjádřena těží, podle níž je vystoupení málo sebekritické, že představuje pokus pokračovat v politice, která už vyvolala hlubokou nedůvěru spojenců a vedla ke katastrofě.

A Dubčekův postoj? Koncem září 1968 mně Libuše Hrdinová, členka předsednictva ÚV KSČ od srpna 1968, líčila rozhovor s Alexandrem Dubčekem. Říkala, že se v něm obměňoval jeden základní motiv: *N e j s e ě m p ř e s v ě d ě n !* "O čem vlastně Dubček nebyl přesvědčen? Zhruba v těch dnech mluvil s Ludvíkem Svobodou jeho starý druh Josef Vydrář. Nedávno vzpomínal na to, jak ho prezident Svoboda přesvědčoval o tom, že Sověty měly dobré důvody k nám vojensky vyslat. Ale nakonec došel, že bychom byli situaci zvládli sami. Jinými slovy: Svoboda byl v podstatě přesvědčen o tom, že situace u nás byla skutečně "nenormální", a možná i o tom, že byla "kontrarevoluční". To bylo zřejmě to, o čem Dubček nebyl a nemohl být přesvědčen. Jistě sdílel názor, že nějaká pravicová hrozba existuje, a to ho bezpochyby znejišťovalo (zvláště když nebylo jasné to, co bychom mohli nazvat nebezpečným konzervativně byrokratického zvratu), ale jeho představa o povaze a intenzitě tohoto nebezpečí se s představou sovětské strany zásadně rozcházel.

Nicméně, zkušenost moskevského jednání uvedla do pohybu kritickou řetězovou reakci: Zdeněk Mlynář reagoval na vzniklou situaci tím, že odešel z funkce tajemníka ÚV KSČ; tak vznikla závažná mezera. Josef Špaček dobrovolně-nedobrovolně souhlasil s ustavením stranického byra pro české země, jímž byl definitivně pohřben plán svolat sjezd českých komunistů, jakož i s tím, že v čele nového orgánu nebude stát on, nýbrž muž pro Moskvu přece jen důvěryhodnější - Lubomír Štrougal. Josef Smrkovský v listopadu, v době studentské stávkou, vymluvil delegaci kladenských horníků akce, jimiž chtěli poúpořit jeho otřesenou politickou pozici.

A tak bychom mohli neradostně pokračovat.

Problém tu ovšem není jen v chování toho či onoho jednotlivce, nýbrž v rozporné mentalitě celé vrstvy komunistů-reformátorů.

Co se tedy mělo dít?

Především se mělo realisticky vycházet z toho, že říjnové jednání s Leonidem Brežněvem a jeho druhy má s í špatně dopadnout. Český sjezd měl být svolán p ř e d tímto jednáním. V srpnu se

ostavně slibovalo, že sjezd bude svolán neprodleně. Někteří přátelé kooptovaní do ústředního výboru mne o tom přesvědčovali. V žádném případě nemuselo být a nemělo být svolání českého sjezdu vázáno na souhlas sovětské strany. Byla to vnitřní záležitost československé strany. A československá strana měla trvat na tom, že to je její záležitost: nehledě na jakékoli vojenské hrozby. Neboť koneckonců žádná politická či vojensko-politická síla nemohla zabránit tomu, čemu intervence nedokázala zabránit 22. srpna 1968, kdy se sešli ve Vysočanech delegáti XIV. mimořádného sjezdu KSČ. Leonid Brežněv prý v jednání na začátku října v Moskvě prohlásil, že Dubčekova chyba je v tom, že chce, aby lidé měli stranu rádi. Dobrá komunistická politika prý však podle Brežněva záleží v tom, že si vynucuje respekt lidí. Dobrá: Českoslovenští představitelé se podle mně neměli snažit o to, aby je měli sovětští soudruzi "rádi", nýbrž si měli svým jednáním vynutit - respekt. V konfliktu o ~~pejetí~~ demokratizaci a obnovu zbyrokratizovaných reálně socialistických struktur to jinak nešlo. Leonidu Brežněvovi a jeho druhům ještě v oné době zcela chyběl smysl pro problémy, které už tenkrát byly v Československu nanejvýš palčivé. Snad bychom zde ani nemuseli připomínat, že "teorii" demokratické přestavby vypracoval ústřední výbor KSSS až počátkem t o h o t o roku. A teprve zcela nedávno řekl Michail Gorbačov, že právě po tomto plénu se všechno změnilo a vyostřilo. Mohou být sebemenší pochybnosti o tom, že i po našem lednovém plénu v roce 1968, jež přijalo kurs na demokratizaci, se muselo všechno změnit a vyostřit? A to i ve vztahu ke spojencům? Ba právě ve vztahu k nim?

Čím si vysvětlujete selhání Dubčekovy skupiny?

Nerád bych odpovídal na způsob lidí, jimž je všechno a za všech okolností jasné. A taky se nechci chovat po způsobu frajtrů, kteří jsou generály až po bitvě. Jistý odstup mám už k pojmu "Dubčekova skupina". Ve Vysočanech dne 26. srpna 1968 večer, tedy zhruba v týchž hodinách, kdy se v Moskvě podepsal neblaze proslulý protokol, jsem se zeptal: A co budeme dělat, až se vrátí - dubčekovci? A byl jsem za to (pokárán ostře) Václavem Slavíkem. Tenkrát byl tajemníkem ÚV KSČ. Dodnes zůstal Dubčekovým blízkým přítelem a slouží mu to ke cti. - Václav Slavík vycházel ovšem z toho, že dubčekovci jsme - všichni.

Proč ne? Jde o to, jak pojem vymezíme; jak vymezíme svou pozici. Ostatně: V listopadu 1968 mně Václav Slavík řekl, že má srpnová otázka byla namístě. Mám-li odpovídat na Vaši otázku poněkud objektivně, musím připomenout, že politika "mužů Ledna" se rodila v předlednových kabinetech. A nesla tudíž nevyhnutelně mateřská znaménka předlednové politiky. Nemohu zde líčit peripetie změn ve vedení komunistické strany od ledna 1968 do listopadu 1968; po lednové změně následovaly vážné změny v dubnu, potom ještě vážnější - a přitom veskrze pozitivní ! - v srpnu a potom vlastně změna nejvážnější, byť i nejméně nápadná, v listopadu; jenže ta poslední Dubčeka decentně odstavovala. Vznikl osmičlenný výkonný výbor předsednictva ústředního výboru (Dubček, Šmrkovský, Černík, Svoboda, Husák, Štrougal, Erban a Sádovský), v němž už byly první dvě symbolické postavy polednové politiky fakticky izolovány. Nemusím jistě říkat, kdo se ujal taktovky.

"Leden" byl sice obratem od kabinetní politiky, jak se tenkrát říkalo, k politice otevřenější, ale nebyl a nemohl být zrodem skutečně otevřené politiky neboli, jak bychom se dnes mohli vyjádřit, nebyl zrodem demokratické politiky s protibyrokratickým ostřím. Demokracie s protibyrokratickým hrotem se teprve začala formovat; a nevyhnutelně se formovala i ve sváru s liberálně byrokratickou, "reformně komunistickou" politikou, která se sice otvírala nové situaci, a v tom byla její síla, ale která byla zároveň neobyčejně zranitelná tím, že byla ještě mnohými nitkami svázána s takzvaným "byrokraticko-centralistickým" pojetím politiky.

Abych příliš mnoho nezabíhal. Zkusme si položit otázku: Mohli českoslovenští představitelé při moskevských jednáních v srpnu 1968 trvat na tom, že budou souhlasit jen s takovými závěry, které nebudou muset před svým lidem tajit? Že to, co podepíšou, v každém případě zveřejní? Že podepíšou jen to, co budou moci s dobrým svědomím předložit československé veřejnosti jako politiku, za níž plně stojí, za kterou ručí a o jejíž správnosti jsou přesvědčeni? Že nebudou předstupovat před své národy jako představitelé politiky vnucené?

Nebudu na tyto otázky odpovídat. Chci jen naznačit směr, jímž se musíme ubírat dnes. Pokud jde o Moskvu v srpnu 1968, pak je ovšem třeba vzít v úvahu, že tytéž otázky, které se vznášejí nad srpnovým jednáním, se vznášejí už nad březnovým jednáním v Drážďanech.

Zúčastnili se ho představitelé pěti intervenčních stran. Mluvílo se zde poprvé o nebezpečí kontrarevoluce. Byl to zlověstný signál. Měl být důkladně rozebrán v celé straně. To se nestalo. Vytěžili z toho protivníci reformy. Srpnové jednání v Moskvě bylo tedy březnovým v Drážďanech jaksi předurčeno. Moskevský protokol se začal psát už tam ...

Chcete tím říci, že katastrofální důsledky srpnové krize byly předurčeny osudově?

Ani v nejmenším. Naopak. Chci zdůraznit, že intervence nebyla porážkou politiky demokratizace a obnovy. To lze vyčíst dokonce i z Poučení z krizového vývoje. Mocensko-politicky se to zrcadlilo v kooptaci osmdesáti "Vysočanských" do ústředního výboru a ve volbě nového předsednictva, v němž měli reformní komunisté, stejně jako v celém ústředním výboru, naprostou převahu. To lze dokázat analýzou diskuse na listopadovém plénu ústředního výboru. Ještě z ní je patrné, že v srpnu 1968 byli poraženi právě protivníci politiky demokratizace a obnovy. Oldřich Švestka ^{dal} nechtěl zaprotokolovat příspěvek, v němž se Dubčekovu vedení vytýká, že nerozpracovalo rozhodně a důrazně novou generální linii - linii Akčního programu KSČ. V září 1969 už charakterizoval tezi, která hovořila o nové generální linii, jako ~~pravičáckým~~ ^{pravičáckým} výmyslu Josefa Špačka a Jaroslava Šabaty.

Hluboký paradox srpnové krize směřodatná složka reformně komunistické reprezentace nepochopila. Přísně vzato proto, že jí chyběl opravdový smysl pro skutečnost. Intervenci pochopila jako "konec" - jako katastrofu div ne totální, jako definitivní politický debakl, ba jako debakl životní. O tom si lze leccos přečíst v memoárové literatuře. A v literatuře samizdatové se stále ještě vina za nezdar reformy strká do bot především radikálům všeho druhu.

Pointa tohoto srpnového paradoxu je však smutná. Vyjádřil ji jeden z mých dobrých kamarádů několik týdnů po srpnovém plénu na Hradě. Přesvědčoval mne, že musíme mít odvahu přiznat si - porážku. To bylo přesně to, co si přál protivník. V logice tohoto postoje pak o mém vystoupení na Hradě řekl, že j e d n o u bude zapsáno do mramoru zlatým písmem. Ale n y n í ? Nyní je - nepraktické.

Na prvním a zároveň posledním zasedání vysočanského ústředního výboru dopoledne 27. srpna 1968 (bylo to v úterý) jsem mluvil o tom, že komunisté kdysi vehementně vytýkali Edvardu Benešovi, že kapituloval bez boje, a že v tomto punktu měli velkou podporu národa. Na tomto jejich postoji byl založen politický kapitál, který rozhodl o vyústění národně osvobozenického boje v jejich prospěch a na němž stál v nemalé míře i jejich úspěch v poválečném měření sil. Selžou-li v osmašedesátém, uvedou tím v pochybnost věrohodnost celé své dosavadní politiky. Fád, který bude následovat, bude hrozný a zásadní rozdíl mezi Hitlerem a Brežněvem jej nezmírní. Jiný můj velmi dobrý souđruh mně řekl, když jsem naposledy odcházel od řečnického pultíku: Milý Jaroslave, je to sice ušlechtilé, ale - nerealistické.

Docela nedávno jsem mluvil s velmi inteligentním mužem středních let, který nikdy nebyl v komunistické straně a o komunistech si myslí své, aniž ho lze považovat za antikomunistu. K mému překvapení si vybavil sentenci "Srpen není naše prohra". Tak zněl titulek rozhovoru, který jsem měl v dubnu 1969 v měsíčníku MÝ 69. Titulek navazoval na myšlenku, že srpen není prohrou reformátorů, kteří to mysleli s reformou krvavě vážně.

Ten velmi inteligentní muž středních let se mne velmi pochybovačně ptal, zda jsem to tenkrát vůbec mohl myslet vážně a jak jsem to vlastně myslel. A z celého rozhovoru bylo patrné, jak obtížně zdolává příznačnou bariéru předsudku, že srpnová intervence rozhodla o všem a bezesbytku. A pokud se mu vůbec podařilo ji jakž-takž zdolat, bylo to jen proto, že už v něm pracuje nová zkušenost - zkušenost gorbačovovské reformy.

Říkám-li tedy, že tím nejčernějším datem osmašedesátého roku nebyl 21. srpen, nýbrž poslední den onoho měsíce, tak ovšem vyhrocuji úmyslně. Napadám klišé, podle něhož bylo "Pražské jaro" rozdraceno pásy sovětských tanků. To je ta méně důležitá část pravdy. Ta druhá, která se tím zamlčuje, je důležitější právě proto, že je zamlčována.

U osmašedesátého jsme se zadrželi tak dlouho, že se Vás musím zeptat: Dá se snad dnes začít tam, kde se na podzim 1968 tak nešťastně skončilo?

Jak se to vezme. Ptáte-li se na to, zda by měla být ustavena česká komunistická strana, pak odpovím, že samořejmě. Ale smysluplný krok to bude jen v tom případě, půjde-li o prvek cílevědomé a všeobecné demokratické reformy - neboli reformy, která uvede do pohybu celou společnost. O radikální reformě hospodářského a politického života nelze mluvit, není-li nesena nejširšími vrstvami celé společnosti.

Byl jste jeden z těch, kdo se pokoušel udržet společnost v pohybu i na začátku sedmdesátých let. Pro velkou většinu lidí to byl podnik dost beznadějný.

Právem. Na počátku sedmdesátých let už nebylo možno společnost udržet v pohybu. Přirozeným stavem společnosti se stala její relativní nehybnost - stagnace. Poslední velký a zoufalý projev lidové nevole byl potlačen v srpnu 1969. A zároveň s tím byly naplno zapnuty všechny mechanismy brzdící spontánní politickou aktivitu.

Ale právě proto nesmírně záleželo na tom, aby zůstala zachována vrstva lidí, která se věci demokratické obnovy nevzdá a která se nově zformuje tím, že ji bude rozvíjet dál jako věc živou: v nepřetržité konfrontaci s nově vznikající situací. Milan Hübl nedávno napsal, že kdo se chce vrátit do politiky, musí se umět podle toho chovat. Jeho formulace je mně zcela cizí. Nepotřebuji se vracet do politiky, protože jsem z ní neoděšel. Otázka "návratu do politiky" se klade proto, že opět začíná ~~nový~~ skutečný pohyb společenský. Ale právě proto je důležité vzít v úvahu zkušenost celého dosavadního zápasu o demokratickou obnovu - o zformování demokracie s protibyrokratickým zaměřením.

Milan Hübl může ovšem namítnout, že on mluví o návratu do politiky v určitém - řekněme "technickém" - smyslu: že má na mysli návrat do přímé "mocensko-politické hry"; že všeobecně vzato ani on nepřestal politicky pracovat, že jsme oba byli odsouzeni k šesti a půl letům vězení atakdále. Budiž. Ale tím není ~~provazena~~ ze světa otázka, co se čemu podřizuje: zda trváme na perspektivě všeobecné emancipace společnosti jako společnosti vpravdě občanské, nebo zda ~~si~~ ^{o perspektivě} podrobujeme nárokům frakčního boje uvnitř komunistické strany, komunistického hnutí a zvláště pak nárokům mocensko-politického zápasu uvnitř "mocenských elit" zemí Varšavské smlouvy. Jinými

slovy: zda nevzdáváme perspektivu všeobecné občanské emancipace; a zda ji vlastně vůbec držíme, když jsme ji dost důsledně nedrželi v roce osmašedesátém. To, že jsme byli ve vězení, nikoho už dnes nepřesvědčí. Lidé mají svou zkušenost.

Zmínil jste se o potřebě stůj co stůj zformovat vrstvu lidí, kteří by se nevzdali snahy o demokratickou obnovu společnosti. Jak to vypadalo konkrétně?

V onu dobu se ještě poměrně čile pěstoval politický samizdat. Zpracovávaly se informace, dělaly politické rozbory, psaly komentáře. Na tom všem jsem se podílel. A přitom jsem intenzívně diskutoval s tak širokým okruhem zainteresovaných, jak to jen šlo. Neboť šlo právě o to, zformovat solidární těleso, které by si dokázalo neustále vyjasňovat své cíle - dlouhodobé i bezprostřední - jakož i prostředky, jimiž těch cílů míní dosahovat.

V listopadu roku 1970 se v Hlinsku na Vysočině sešla asi desítka vyloučených funkcionářů z Prahy a Brna. Nejsem si jist, zda tam byl někdo z nekomunistů, ale zdá se, že nikoli. Na základě toho, co jsem zde řekl a o čem se diskutovalo, jsem zpracoval jakýsi pamětní zápis, který Milan Hübl pokřtil na "Malý akční program"; a to se ujalo. Narážka na akční program z roku 1968 byla arciž smysluplná; na polednovou politiku jsme navazovali. Ale začátkem sedmdesátých let už šlo o takový ideově politický rámec opoziční aktivity, který by respektoval postoje, názory a stanoviska všech složek všeobecného úsilí o samosprávně demokratickou společnost. Pojem demokratická samospráva ~~byl~~ Masarykův pojem z roku 1918; umožňuje převést na jednoho společného jmenovatele všechny tendence, proudy a směry, jimž jde o radikální demokracii se všemi jejími klasickými atributy a jimž přitom nejde o prostý návrat k parlamentní demokracii a kapitalismu.

V květnu 1971 jsme spolu s Alfrédem Černým, někdejším vedoucím tajemníkem KV KSČ, sepsali jakousi oponenturu proslulého Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ a text zaslali XIV. sjezdu KSČ (červen 1971). Text tohoto otevřeného dopisu jsme koncipovali jako stanovisko "strany budoucnosti", která hodnotí kriticky politiku oficiální "strany minulosti".

Vůbec si myslím, že aktivita období z let 1969-71 byla nezbytná, měla-li být všestranně zhodnocena celá dosavadní cesta, po níž

se dali umírnění i radikální reformátoři zbyrokratizované společnosti.

V listopadu 1971 jste byl zatčen ...

Ano. Ale přede mnou šly do vězení mé tři děti. A ty se tam ocitly s řadou dalších mladých lidí. Bylo to po letákové akci k volbám. Technicky se v ní angažovali především mladí lidé, a tak přišli první na řadu oni. To byl navýsost chytrý tah úřadů. Rodiny postižených a veřejnost vůbec ~~ne~~reagovaly zle: terčem hnevu ovšem nebyly úřady, ale donkichotové mého ražení. Poslední zbytky velké solidarity, kterou žila společnost v letech 1968-1969, se rozplynuly jak jarní sníh. Postupně byly pozatykány další a další desítky osob, jež se angažovaly tak či onak nekonformně. Nejvíce v Brně. Plánoval se velký politický proces. Nakonec to skončilo jinak. Ale dosud angažované kruhy byly přece jen zastrašeny. Neangažovaným už to ovšem ani moc nedocházelo.

V letech 1969-1970 jsem komentoval nejrůznější pesimistické poznámky o vývoji událostí poznámkou, že ještě nejsme na dně. A někdy jsem byl tázán: A kdy tedy na něm budeme? Seděl jsem v bohunickém "kameňu" a pomyslným tazatelům jsem v duchu odpovídal: Teď už zcela určitě!

A co ty letáky?

Ptáte se zřejmě tak, jako Luďvík Vaculík ve svém známém fejetonu o občanské odvaze, který - mimochodem - napsal těsně po mém druhém zatčení na podzim 1978; a který rozpoutal velkou známou při. Vaculík si položil otázku, co vlastně stojí "za zavření". A ještě po sedmi letech se mu "ty letáky" vynořily z paměti jako školský příklad činu, jehož efekt neodpovídá nákladům. Vaculík tu ani tenkrát nepromluvil jen za sebe. Tak podivně se do paměti společnosti uložila epizoda, která uzavírala sice malou, ale nikoli bezvýznamnou kapitolu v našich novodobých dějinách. V předvolební výzvě z listopadu 1971 se totiž spojily všechny dosud aktivní kruhy občanského odporu proti normalizaci. Jejich protest neměl ani v nejmenším dobrodružný ráz. Doporučoval jedno jediné: hlasujte podle své svědomí, nebo nehlasujte vůbec. Máte na to zákonné právo.

Věděli jsme, že náš hlás dolehne k nemnohým; a že ti, kdož na naši radu dají, budou představovat jen nepatrný zlomeček voličů. Ale to nebylo rozhodující. Vedlo nás přesvědčení, že se musíme i v tomto okamžiku ozvat, chceme-li vydat svědectví, že obnovení pořádku je koneckonců záležitost povýtce podmíněná a nikoli absolutní; a že "strana budoucnosti" je pevně odhodlána neprodat své prvozenství za mísu čočovice, nám-li zde připomenout oblíbené úsloví historika Jana Tesaře.

Vím, že už samo slovo "letáky" navozuje představu nicotnosti. Jenže kdyby byl býval náš čin - iniciativy se ujal Jiří Müller - věci vskutku tak nicotnou, byly by jej úřady přešly mlčením. Ale protože pro ně byl-jen onou pověstnou špičkou ledovce skrytého pod hladinou, použily proti nám celou řadu prostředků a úskoků, jež měly k dispozici.

O "straně budoucnosti" zde mluvím ve velmi širokém a neurčitém slova smyslu, byť jsem i leták podepsal jako "komunista v opozici". Uvedl jsem tento symbol do oběhu, protože slavnostní závazek komunistické strany demokrátizovat společnost pro mne neztratil platnost. A v daném okamžiku to znamenalo podílet se na utváření skutečně demokratického modelu chování občana. A s otevřeným hledím jsem hlásal zásadu, že komunisté mají povinnost promyslet zásadně svou úlohu činitele uvědoměle opozičního.

Byla to nepřímá polemika s pražskými přáteli kolem Milana Hübla, kteří krátce před tím vydali manifest jménem "Socialistického hnutí československých občanů". Neobsahoval sice nic podstatného, co bych neschvaloval, ale měl tu vadu, že s přílišnou samozřejmostí přebíral úlohu mluvčího všech opozičně orientovaných socialistů. A stíral tak specifickou odpovědnost komunistů za všechna, co se dosud ve jménu socialismu dělo.

Jak vidět, ani vyloučení komunisté nehledali snadno společný jazyk.

Řekl bych, že problém sahá hlouběji, než se obvykle předpokládá, když se operuje s pojmem "exkomunisté" nebo "reformní komunisté". Mám na to svou teorii, ale raději se uchýlím k jakési literární ilustraci. Když jsem se vrátil do civilu, upozornil mne kdosi s ostychem

klenout úsměvy tolerance. Rozvinuly se a získaly natolik obecný smysl, že se mohou rozplynout jen ve velké společenské katarzi, v níž by se opět - tak jako koncem šedesátých let - probudila "velká a neskutečná, nevidaná a neslýchaná" (jak napsal básník a spisovatel Jan Vladislav) solidarita.

Ale kdoví. Když jsem se vrátil podruhé z Litoměřic (1980), vyprávěla mně dcera Hanička o vystoupení Milana Kundery na mou obrazu v Le Mondu. Hanička doprovodila svou zprávu poznámkou: Měla jsem ale takový dojem, že jsi pro něj cosi jako "příliš věřící". Pokud mne paměť neklame, tak jsem Milanovi za jeho projev solidarity vlastně aňi nepoděkoval. Nechtě tedy tuto reminiscenci považuje za úsměv tolerance, který k němu vysílá přítel z příliš v e l i k é d á l k y .

Navězení se ovšem můžeme dívat i jako na prostor velmi spoře osvětlený. Nemýlím-li se, ^{tu se} zmiňuje se Ludvík Vaculík ve svém fejetonu o odvaze a statečnosti ~~o tom~~, že na uvězněné se rychle zapomíná: nedokazuje politik, který se dostal do vězení, že riskoval nepřipustně, když se připravil o možnost smysluplně politicky pracovat?

Když můj obhájce taktně poznamenal, že už minuly časy skutečných politických procesů, a výslovně se zmínil o Jiřím Dimitrovovi, tak mne vlastně přesvědčoval o něčem podobném. To bylo počátkem sedmdesátých let. V roce 1978 jsme mluvili s Petrem Pithartem o pojmu demokratické samosprávy a o samosprávně demokratické politické iniciativě, která by navázala na Chartu 77 a zároveň šla za její rámec, a tu padla věta, že za takovouto iniciativou by neměli stát především lidé, kteří byli ve vězení: veřejnost by zaujala ostražitý postoj. Mám pocit, že dnes už je leccos z tohoto postoje setřeno. Ale na celou věc bych se rád podíval takříkajíc zevnitř: z hlediska těch, kdož se ve vězení ocitli.

Strávil jsem na Borech krásné měsíce v jedné cele s Jaroslavem Mezníkem. Vydaly by na román. Mezník je muž, jehož nelze nemít rád. Je dojemně zamilován do středověkých dějin, a přesto je strhován aktuálním děním tak, že to vzbuzuje respekt a obdiv. Než ho zavřeli, chystal se uveřejnit jednu ze svých historiografických studií; z

toho samozřejmě sešlo. A přesto jsme se bratrsky shodli na tom, že ty roky vězení jsou na nějaký způsob užitečné a kdoví, zda bychom je mohli strávit užitečněji. Oba jsme věděli, že "strana budoucnosti" se tříbí ve vleklé krizi. A že to nejhorší máme před sebou, ale že právě vězení odděluje od podružností politické každodennosti a vytváří zvláštní ohnisko solidarity.

Myslím-li na Chartu 77 jako na nejvýznamnější politický mezník v posrpnovém vývoji, často mně přicházejí na mysl dvě věci: že měla předchůdce, kteří ji "vyseděli" elementární prostor, a že měla dost síly, aby se v tomto prostoru zabydlela, protože se našli lidé, kteří se vězení nezalekli. S odstupem let vynikne, co znamenala léta, která strávili ve vězení Battěk, Uhl, Havel, Benda, Dienstbier a mnozí další.

Domníváte se, že téma, kterého jste se nyní dotkl, je stále ještě aktuální?

Jistěže: Když se nedávno Tomáš Hradílek a Rudolf Bereza s transparentem, který vyzýval jménem Charty 77 k občanské kuráži, postavili čelem k olomouckému prvomájovému průvodu, byli vnitřně připraveni jít i do vězení. To je nesmírně závažné.

Když jsem se z vězení v roce 1976 vrátil, stál jsem před vyřčenými i nevyřčenými pochybnostmi nad smyslem "ztracených let". A tenkrát jsem odkazoval na výrok, který jsem vyčetl ve vzpomínkách S.K. Neumanna na dobu strávenou - na Borech: S českou politikou by to bylo mnohem lepší, kdyby se její reprezentanti méně báli vězení ...

Neumannovy vzpomínky dýchají idylou c.k. rakousko-uherského vězení. Byla to doba, která ještě znala status politického vězně. Neumannův podiv nad tím, že i politikové s dobrou reputací se kazí jen proto, že se příliš bojí, má tedy dobře srozumitelný dobový kolorit.

Ale řekl bych, že právě proto zasluhuje pozornost. Neumann se ve svých vzpomínkách obrací k událostem z konce minulého století - k procesu s Omladinou. Potom přišla první světová válka. A po ní hitlerovská okupace. A po ní takzvaná léta padesátá a po nich opět léta sedmdesátá. V celém tomto procesu nesmírně vzrostla neblahá

úloha a váha politické policie. V sedmdesátých letech jsem byl nesčetněkrát konfrontován s polohysterickými reakcemi, které provázely byť i jen stín nebezpečí, že občan se ocitne v úřadovně orgánů Státní bezpečnosti. I velmi vážná hrozba vězení, často spíše hrozba pomyslná, že ten či onen čin by mohl být kvalifikován jako "protistátní", ač takový vůbec nebyl, odrazovala i velmi slušné lidi. Dědictvím zbyrokratizovaných reálně socialistických struktur je často podvědomá, v každém případě značně iracionální hrůza z "estébé" - z všudy přítomné a všemocné tajné policie. Budiž řečeno k hanbě socialistického režimu, že jeho politická policie kořistila z hrůz, které seděly lidem v kostech ještě z dob krutého a hromadného teroru gestapa, jež až do kořene vyvrátilo všechny dochované představy o "ramenu zákona" z časů liberální monarchie a demokracie.

Sedmdesátá léta nebyla ovšem totožná s léty padesátými. Ale padesátá léta psychologicky doznívala v sedmdesátých a sedmadesátá léta doznívají i v době současné. I když se situace nepřetržitě mění v neprospěch útočně represivních typů důstojníků politické policie, nezmizely jejich takřikajíc "soukromé" hrozby na adresu nezávisle smýšlejících občanů. Není to ostatně tak dávno, kdy leckdo z důstojníků politické policie jednal způsobem, pro nějž by měl být pohnán před vojenského prokurátora...

Charta 77 chápe sebe samu jako iniciativu motivovanou mravně, a ne politicky v navyklém smyslu slova. Podílíte se na aktivitě Charty 77 jako praktický politik. Jak se přitom cítíte?

Docela dobře. Nepovažuji se totiž za politika v "navyklém slova smyslu". Co tím chci říci? Mravnost pro mne nestojí jaksi vně politiky, ale je jejím vnitřním rozměrem. O tom už vlastně byla řeč v roce 1969. Z duše mně proto mluví Radim Palouš, když píše, že Charta 77 není politickou skupinou nebo frakcí, ale pokusem o nový typ politiky, tj. pokusem o takový typ politiky, která chce být vyjádřením "všeobecnosti lidského svědomí" obracejícího se k celku světa. Paloušova formulace je přitažlivá nikoli proto, že prostě navazuje na pojetí politiky jako projevu "starostlivosti o POLIS" (obec), ale proto, že sám pokus o nový typ politiky, která by se povznášela nad partikulární zájmy, chápe jako znamení doby. Podle Pa-

louše žijeme v bytostném provizóriu: přecházíme od jednoho věku, "eurověku", který zmírání na svou partikularitum, k jinému věku, "světověku", který obnovuje "takřka zapomenutou" starostlivost o obec - o celek světa: o lidstvo i přírodu, anebo vzniká obnovováním této starostlivosti.

Palouš ovšem navazuje na Patočku. A obdobné motivy s různými důrazy bychom našli u Battáka, Havla, Hejdánka a dalších. Pro politiku "v navyklém slova smyslu" je tato "nová ideová orientace", kterou tak nazval Jan Patočka a kterou do našeho veřejného života vnesla Charta 77, věcí nepříjemně otažitou.

Ale i to má svůj dobrý smysl. Hlásat primát všeobecnosti, všeobecných zájmů a všeobecnosti lidského svědomí nad nejrůznějšími zájmy partikulárními je obecně vzato správné. Ale svět extrémně zjednodušíme, nepochopíme-li, že pojem "partikularita" na rozdíl od "universalita" je sám o sobě abstraktní: ^{ze} za ní se skrývá neuvěřitelná rozmanitost živých zájmů, které hýbají lidmi: počínaje zájmy jednotlivců a skupin či vrstev lidí až po zájmy velkých tříd, národů a států, mezinárodních uskupení a vojensko-politických bloků. Do této rozmanitosti dějinně politické situace, kterou žijeme, lze proniknout jen za předpokladu, že pochopíme svět jako celek, v němž je každá "partikularita" situována zcela určitým způsobem; nekladou se prostě "vedle sebe", neleží vedle sebe jako housky na krámě; tvoří smysluplnou strukturu.

Nu a praktický politik se pohybuje uvnitř této struktury. Nestojí vně. Může být a je strháván k té či oné "partikularitě", ale je to pořád lepší, než když se na politické hemžení dívá s povzneseností člověka, jenž je motivován "mravně" a s politikou "v navyklém slova smyslu" nechce mít nic společného. Tento politický snobismus je ostatně rovněž partikularitou svého druhu. A k přízemnímu politikárení nemusí mít vůbec moc daleko.

Hlásíte se k tradicím dělnického hnutí. Znamená to, že na půdě Charty 77 vědomě zaujímáte pozici jisté "partikularity" neboli koneckonců pozici v jakémsi smyslu stranickou?

Ano. Ale to vůbec neznamena, že jsem "na jedné straně" chartista a "na druhé straně" praktický politik. A už vůbec to neznamena, že jsem n a p ř e d "praktický politik" a teprve p o t o m chartista. Znovu a znovu slyším, že věci Charty 77 jsou "pouze" (?) lidská práva;

a že programatická politika je něco jiného; že tu dělají lidé, kteří mají nějaký "skutečně" politický program.

Mám jiné krédo: jsem chartista a především chartista. Proto jsem taky prohlásil, že nejsem reformní komunista, tj. že nejsem komunista, který má tendenci klást svoje "stranictví" politicky výše, než "nepolitické" principy - principy obrany občanských a politických práv v š e c h občanů.

K tomuto prohlášení mne vedl spor o osudy Charty 77 v létě 1977. Rozvinul jsem tenkrát spolu s několika přáteli diskusi na téma "Co s Chartou?". Proti mému návrhu rozvíjet Chartu 77 jako trvalé nezávislé občanské hnutí, jako permanentní demokratickou iniciativu, která se nebude vyhýbat žádné životně důležité otázce - a tedy ani žádné politické otázce - vystoupili tenkrát někteří reformně komunističtí soudruzi. Spíše soukromě než veřejně operovali argumentem, že Charta 77 by měla usnout spánkem spravedlivých nebo by se měla omezit na "krytí týlu" politické aktivity reformních komunistů, kteří představují jedinou reálnou politickou alternativu moci.

Tak se utvářelo moje pojetí chartismu.

Přirozeně, že je nikomu nevnucuji.

Ale také je neskrývám.

Jsem chartista, který je přesvědčen, že téma lidských práv je základní politické téma, a nikoli něco, co je "pouze".

Jsem proto chartista, který je přesvědčen, že osou zápasu o lidská práva v našich podmínkách je úsilí o obnovu občanských práv a demokratických politických svobod;

že toto úsilí je třeba rozvíjet jako úsilí o obnovu politické demokracie se všemi jejími klasickými atributy;

že vybojovat politickou demokracii lze jen v zápase s byrokratickými tlaky všeho druhu;

že cílem demokratů s protibyrokratickou orientací, cílem antibyrokratické demokracie je společnost, která si podřizuje jakoukoli - tedy i "dobrou", nutnou a prospěšnou - byrokracii a překonává její neblahé sklony; především sklon vymykat se veřejné kontrole;

že protibyrokratická demokracie bude úspěšnou svobodnou společností jen v tom případě, pochopí-li ekonomicko-politickou různorodost, pluralitu jako přednost, která je hnací silou jejího rozvoje;

že mírou pokroku na cestě k protibyrokratické demokracii je stu-

peň samosprávy, k níž se společnost propracovává cestou rozvoje demokratické politické kultury;

že pro samosprávnou demokracii platí, že je vskutku vládou do slova všeho lidu, tedy společností, v níž neexistuje diskriminace žádného občana, že je vládou lidu, jenž nad sebou neuznává jinou moc než moc vlastního sjednocení;

že strana, která se hlásí k tradicím dělnického hnutí, a tedy i komunistická strana, musí být jako kterákoli jiná politická strana plně podřízena kontrole společnosti a že to opět předpokládá, že rozvine demokratismus svého vnitřního života tak, aby si plně a bezvýhradně pořídila všechny své profesionálně politické "aparát-nické" složky; že jen tak se z privilegovaného politického útvaru, který se dělnictvu a pracujícím zcela odcizil, stane demokratickou stranou pracujících v tom nejlepším slova smyslu.

Odpovídá vývoj Charty 77 Vašim představám o tom, co nazýváte chartismem?

Ani kladná, ani záporná odpověď nejsou s to vyjádřit složitost situace. Charta 77 prošla četnými diskusemi a spory. To patří k věci. K věci patří i to, že její společenství z nich nakonec vyšlo posíleno. Ve velkém množství dokumentů zaujala stanovisko k mnoha otázkám československého společenského života. Jako přirozená a uvědomělá složka evropské demokracie rozvinula úctyhodnou aktivitu v duchu zásady, že svoboda a mír jsou hodnoty neoddělitelné. "Slovem k spoluobčanům" naznačila potřebu i možnost širokého spojení všech občanů a složek našeho politického a veřejného života, jímž jde o to, dovést věc demokratické obnovy společnosti až do konce.

Neboť události se znovu dostávají do pohybu a vrší se otázky, které volají po odpovědi. Před deseti lety jsme se zamyšleli nad otázkou zcela elementární: Co vůbec s Chartou 77. Vznikla z toho velká rozprava o budoucích osudech právě vznikajícího společenství občanů, kteří se rozhodli jít se svou kůží na trh. Nyní se schyluje k novým velkým rozpravám. (Naznačuje to Petr Uhl svou kritikou srpnového dokumentu Charty 77 o "národním usmíření"). Úkoly, které je nutno řešit dnes, jsou ovšem nepoměrně složitější a náročnější. Vyžadují rozvíjet politická fóra, která by dosavadní chartovní rámec přesáhla. Už jsem naznačil, jaké názory na nich budu hájit.

Vaše poslední věta nás vede k ještě jedné otázce:

Ohlédneme-li se zpátky po české politické scéně - kteří politikové jsou Vám blízcí? Bez ohledu na jejich program a příslušnost k určité politické straně.

Myslím na tři postavy. Každá je mně blízká jinak. Nevím proto, kterou začít. Ale začít musím, a tak uvedu Masaryka a hned potom Šmerala. Jsou to pro mne dvě ústřední postavy našich novodobých dějin; symbolizují dohasínající, kdysi velmi zdůvodněnou "dvojdmost" naší národní duše - českého politického myšlení, myšlení zpola masarykovského a zpola marxistického. Ale protože svůj úkol chápu jako nepřetržité usilování o překonání tohoto rozdělení, vystupuje přede mnou neobytně postava veřejnosti neznámá, můj dlouholetý velký, dobromyslný a sarkastický oponent, můj vlastní otec. Jako bytostný konzervativce nadevše miloval Winstona Churchilla a Konráda Adenauera, - Ronald Regan mu už zůstal cizí -, ale přitom dokázal tolerantně naslouchat jakékoli straně.

I Vám?

I mně. Ale až po letech velkého a hořkého rozdělení, na němž jsem ovšem měl svůj podíl. Tatínek - jak říkával - nenáviděl "utopii" a myslel přitom samozřejmě na komunismus. Ale stále častěji to zdůrazňoval proto, aby vzápětí dodal, že něco jiného je socialismus, a k tomu obvykle zasmušile doplnil, že sedláky zahubila jejich vlastní chamtivost. Myšlenku družstevnictví zcela jednoznačně uznával. Navazoval na zkušenost družstev prvorepublikánských. Ostatně už v roce 1951 do družstva vstoupil, ale byl z něho opět vyloučen, protože - jak se tenkrát hlásalo - "kulak do družstva nepatří". Koncem jara 1956 jsme se setkali u sestry a já mu položil otázku: Tak co? - Dlouho, dlouho se na mne díval klidně. Bylo mu sedmapadesát, tedy o tři roky méně, než je dnes mně, a měl ještě jasně modré oči. A potom se usmál a řekl: Půjdu do družstva! - Bylo to krátce po XX. sjezdu KSSS. Dogma, že kulak do družstva nepatří, už sice padlo, ale ani potom nebyl jeho vstup automatickou záležitostí. Když už potom v družstvu pracoval, a pracoval dobře, stejně jako maminka a bratr, divili se mnozí, proč tam vlastně dávno nebyli. Zklamání však byli jeho političtí přátelé. "I generál padne," řekl jeden z nich ...

Vaše setkání po letech nebylo tedy návratem ztraceného syna?

To by byl věru velice kýčovitý obrázek.

Pominu teď to, že jsme se zdaleka nesetkali poprvé. Vzpomínám si na velkou rozpravu o volbách v roce 1954. Těm, kdo si oblíbili představu o padesátých letech jako o době politicky zcela mrtvé, se bude zdát podivné, že tyto první poúnorové volby vnesly do našeho společenského života nemalý rozruch. A otec se tenkrát velmi angažoval, aby se do ~~káro~~ národního výboru nedostala soudružka tajemnice, kterou právem považoval za svou nesmiřitelnou odpůrkyni. Svůj záměr prosadil. A už tenkrát jsem soudil, že právem.

Daleko nejpodstatnější je však to, že jsem se nikdy nevrátil jako syn, který "ve světě" ztroskotal. Tak se to mohlo tatínkovi jevit - a trochu se i jevilo - až když jsem z "komunistické politiky" vypadl. Tedy až koncem šedesátých let. Vězení v sedmdesátých letech chápal už jako úděl člověka, kterému v politice skutečně o něco jde. Byl jsem pro něj nikoli ztraceným synem, který se vrátil, nýbrž j e h o synem. A to nikoliv jen v úzce pokrevním slova smyslu.

A čím Vám tedy tatínek v p o l i t i c e byl?

V rozhovorech s ním jsem se učil vidět svět takový, jaký je. Tatínek s přehledem a systematicky komentoval všechny významnější politické události a spolehlivě určoval, co je a co není důležité. Jeho schopnost myslet v širokých dějinných souvislostech byla obdivuhodná, miloval historii a historickou beletrii. V polemikách byl sympaticky dotěrný a vždy rovnocenný partner. Občas přitom připomínal, že má jen německou měšťanku. A politizoval s vášní. A s jakou! Vždyť to bylo i jeho slovo: s oblibou o politice jako o pytlácké vášni (mluvil). Pointa jeho příměru záležela v tom, že "pravý pytlák" nestřílí pro obživu; to by bylo poď jeho úroveň. Byl jsem pro něho cosi jako ryzí pytlák.

V rodině se traďuje jeho výrok z posledních let života: Už mě nic netěší, jen ta politika! - Na hokej a fotbal se nikdy nedíval, ale vídeňské zprávy poslouchal několikrát denně. O předposledních zápaďoněmeckých volbách v roce 1983 poslouchal první volební výsledky - "Hochrechnungen" - a hned po úvodních sděleních

vyhrkl: "Tos iz a eadruč!" "Das ist ein Erdrutsch!" Myslel tím posun doprava. V tom zasáhla maminka. Tatínek byl totiž ke konci života silně nahluchlý, a tak tranzistor čval naplno a maminka tatínka kárala - kolikrát už v životě! - že si s tou politikou nedá pokoj, když tam ležím s vysokou horečkou. Ležel jsem v téže světnici. Tatínek odpověděl rozmrzele, že se na tuhle chvíli těšil celý týden.

To bylo první březnovou neděli v třiaosmdesátém. V noci pak dostal horečku i on. Od toho okamžiku už žádné zprávy neposlouchal. Příští neděli ráno zemřel: měl čtyřiaosmdesát let.

A teď o Šmeralovi a Masarykovi.

Masaryka беру tak trochu jako krajana. Nejen proto, že je Moravan. Šmeral je ostatně taky z Moravy. Masarykovi rodiče žili dokonce krátkou dobu ve vesnici, která sousedí s Dolenicemi - v Suchohrdlí. Socherl - říká Masaryk. Moravanství ovšem není to nejpodstatnější. Na Masarykovi mně neobyčejně imponovalo to, že se jako vysokoškolský profesor vrhal do pútek velmi neakademických. A jak zápasil s českou politikou, která neviděla za "pražský provinciální obzúrek", řečeno s Mahenem. Jan Patočka napsal vynikající studii o Masarykově účasti v Hilsnerově obhajobě. Vystupuje z ní profil muže, který ví, co chce, a umí jít proti proudu; muže, který pochopil, že v politice není nikdy nic rozhodnuto předem, a že tedy může ztroskotat, ale nehledě na to si uchovává pevnou víru, že události mu dříve nebo později vyjdou vstříc. A to je pro mne Masaryk, který na počátku první světové války odešel do exilu.

Kterou stránkou své politické osobnosti spadá do Vašeho politického trojhvězdí Šmeral?

Na počátku první světové války vyhledal Šmerala Beneš a nabídl mu spolupráci. Šmeral projekt národní revoluce odmítl. Není těžké rozpoznat, jaké se přitom uplatnily motivy, postoje a tradice; je to na dlani. Šmeral byl muž, který usiloval o původní české socialistické myšlení. Vymaňoval tak českou politiku ze sítě buržoazně provinciálních sklonů a úzce nacionálních zájmů.

Ale to neznamená, že v nich drábkem neuvíz. Jeho "prorakouská" politika byla sice motivována takříkajíc "antinacionalisticky", ale některé její podstatné rysy byly spíše národně oportunní než revolučně internacionalistické. A to teď nemyslím jen na jeho korektní vztah k Františkovi hraběti Thunovi, jenž stál v čele politické správy v Čechách v době Masarykova odchodu do exilu a jenž se vzpíral velkoněmeckým tlakům z Vídně. Celý tento vztah ostatně Šmeral po válce těžce odstonal.

Nemusel už hájit svou politiku loajality vůči Rakousku, ta ztroskotala zjevně v roce 1917; musel svést těžký zápas o svou mravní a lidskou integritu: upadl do ošklivého podezření, že mel za války jakýsi podíl na zatčení Alice Masarykové a many Benešové rakouskou politickou policií. I jeho další životní dráhu vroubí velké a poučné prohry. Jako zakladatelská osobnost "českého bolševismu" narážel Šmeral na dogmaticko-sektářské tlaky v komunistické straně a v Komunistické internacionále tak dlouho, až byl odsunut na vedlejší kolej. Ale snad právě proto lze říci, že to lepší v generaci vůdců, kteří přišli po něm, ou Klementa Gottwalda, Jana Švermy a Antonína Zápotockého až po Alexandra Dubčeka a Josefa Smrkovského, stálo na jeho ramenou. Nekonvenčního Šmerala vidím na počátku veliké evoluce, která se po československé zkušenosti z konce šedesátých let manifestovala jako eurokomunismus a která, jak patrně z aktuálního vývoje, ještě nedospěla ke svému konci. A to, že se dnešní kritikové Masarykovy orientace na rozbití Rakouska a stoupenci evropské jednoty, neokonzervativce nevyjímaje, dovolávají Šmerala, vypovídá o něčem velice pozoruhodném ...

Téma jednoty Evropanů přichází opět do módy. S nástupem Michaila Gorbačova se stále častěji mluví o společném evropském domě. Jak to vidíte Vy?

Masarykova československá samosprávná demokratická perspektiva byla založena na přesvědčení, že naše národní a státní samostatnost může být zajištěna jen v demokratické Evropě. Masarykova vize demokratické Evropy byla však optimisticky přímočará; ostatně podobně jako vize světové proletářské revoluce jeho levicových odpůrců. První světovou válku a její důsledky chápal Masaryk jako

"světovou revoluci", která v podstatě rozhodla o vítězství demokracie nad "theokracií" neboli nad monarchiemi a panovníky "z Boží milosti". Na Patočkovu kritiku této koncepce navázal svého času Jiří Němec v polemice s Ladislavem Hejdánkem, když položil důraz na to, že centrálním problémem našeho století není zápas demokracie s teokracií, nýbrž narůstání a upevňování totalitarismu. To už je ovšem perspektiva - bez perspektivy.

Je třeba zřetelně odlišit, co skutečně vzalo za své a co obstálo; u nás i jinde za své vzaly dobové programy odpovídající relativně nezralému stupni vývoje evropské demokracie. Samosprávně demokratická politika, zůstala, která má dost vnitřní síly na to, aby myslela evropsky. U nás se před dvěma lety vynořila v podobě dokumentu, který vyšel z prostředí Charty 77 a je znám jako "Pražská výzva". Světlo světa spatřila v týž den, kdy byl zvolen Michail Gorbačov generálním tajemníkem. V Pražské výzvě spojujeme budoucnost Evropy se samosprávně demokratickou transformací systémů, v nichž je zakotvena neblahé rozdělení Evropy, její "dvojdmost". A věřím, že na cestě této transformace se mohou i v naší části Evropy setkat síly, jež si jsou velice vzdálené. Před pěti šesti lety představitelé polské Solidarity mluvili o samosprávné republice a z oficiální strany se jim dostalo odpovědi: Kdo, kdy něco takového viděl?! A Solidarita byla ocejchována jako anarchosyndikalistický podnik. Dnes říká generál Jaruzelski, že sovětský vývoj sleduje se zatajeným dechem. A v Kremlu se přitom mluví o - samosprávě "vpravdě lidové". O mnohém ovšem lze vést ideové spory, ale především je to ⁿproblém praktické politiky: Jak postupovat na cestě sjednocování všech demokratických sil, které mají bytostný zájem na tom, radikalizovat helsinský proces s cílem, aby se dnešní rozdělená Evropa postupně přeměnila v Evropu sjednocenou, mírovou, demokratickou a "ekologicky myslící" - v Evropu "spojených národů"?

A teď tedy k onomu úvodnímu "p a k": Kdy už čas oponou trhne?

Rád bych, kdybychom se zamysleli nad otázkou samou. Podle čeho se vlastně pozná, že čas trhl oponou? Snad podle toho, kdo k tomuto lidu hovoří? Miloš Kopecký promluvil z duše přemnohým, když se dotkl právě tohoto tématu.

Otázka, kdo k lidu hovoří, je jistě na místě. V osmašedesátém se říkalo, že nová politika vyžaduje nové lidi. A to je ovšem zásada velice obecná. Ale to neznamená, že k lidu nemohou hovořit lidé, jejichž tváře vůbec nejsou nové. Jde o to, co s k u t e č n ě říkají, tj. co dělají. Miloš Kopecký ironizuje nové myslitele, jimiž najednou tato země oplývá, a zjišťuje, že při bližším pohledu se ukážou tváře včerejších nemyslitelů. Jenže kdo je "myslitel" a kdo "nemyslitel"? V poslední se to ukáže až při opravdové konfrontaci názorů. Nejdůležitější je proto n y n í t o, aby mohl mluvit každý, kdo má co říci.

Chce-li vláda dosáhnout skutečného obratu k demokracii, pak se nemůže vyhnout kroku, který je stejně prostý jako závažný: musí uznat, že nezávislá občanská iniciativa Charta 77 je legitimní součástí našeho veřejného a politického života. Jinými slovy: musí uznat, že právo mluvit má k a ž d ý, kdo má co říci.

Jakési krůčky tímto směrem se udělaly. Ale ty je třeba dovést do jednoznačného konce.

Vládě této země je třeba neustále připomínat, že důvěra v její schopnost dobře vládnout je otřesena v mříž, kterou ani nelze vyjádřit. Odpovědnost za to nesou především vedoucí grémia vládnoucí strany. Ta musí začít hovořit skutečně novou řečí. Všichni se musíme učit demokracii, praví Slovo Charty 77 ke spoluobčanům. Ale to neznamená nutit se poslušně poslouchat toho, kdo už není s to nic nového říci. Občan má právo prázdným řečem oponovat. A nejen to. Je to i jeho povinnost.

Občan, který nechce čekat, až mu demokracii daruje Michail Gorbačov při nějaké své příští návštěvě v Československu, vyvodí z této své povinnosti závěr: nastoupí s v o u cestu k občanské kuráži. V okamžiku, kdy ji nastupuje, t r h á čas oponou. V okamžiku, kdy ji nastoupí rozhodná většina občanů, čas oponou t r h n e !

Rozmlouvali Jiří K r a t o c h v i l a Milan U h d e x

Rozhovor byl zredigován koncem září 1987

1530

